

A25 / 1185.68

SZÜLŐK KÖNYVTÁRA

— 6—8. SZÁM. —

**A
GYERMEK BESZÉDÉNEK
FEJLŐDÉSE**

KÉPESKÖNYV — MESE — IDEGENNYELV

IRTA

DR. KENYERES ELEMÉR

A „STUDIUM” KIADÁSA, BUDAPEST

Országgyűlési Könyvtár

0343538

04

1185:6-8.
MAGYAR GYERMEKTANULMÁNYI
ÉS GYAKORLATI LÉLEKTANI TÁRSASÁG

SZÜLŐK KÖNYVTÁRA

GYAKORLATI TUDNIVALÓK
A GYERMEKEK NEVELÉSÉRŐL

SZERKESZTI
IMRE SÁNDOR
EGYETEMI TANÁR

6—8. SZAM.

BUDAPEST
A „STUDIUM“ KIADÁSA

A
GYERMEK BESZÉDÉNEK
FEJLŐDÉSE

KÉPESKÖNYVEK. GYERMEKVERSEK ÉS MESÉK.
IDEGEN NYELVTANULÁS

IRTA

DR. KENYERES ELEMÉR

BUDAPEST

A „STUDIUM“ KIADÁSA

(1928.)

AZ ORSZÁGGYÜLES KÖNYVTÁRA

669

Sz.

1929

KÖTELES PÉLDÁNY

Érk. 1929. T. hó. n.

Beküldte: *Sy. L. L. L.*

ELŐSZÓ.

E könyvecskében a magyar gyermek beszédének fejlődését és sajátosságait próbálom vázolni a magyar nyelvészeti és gyermektanulmányi irodalomban található gyér és elszórt adatok, az idevágó sokkal gazdagabb külföldi irodalom és saját megfigyeléseim alapján. Főképpen saját följegyzéseimre építek és az általam gyűjtött anyagból veszem a legtöbb példát. A külföldi szakirodalmat fölhasználtam, de nem engedtem, hogy befolyásoljanak olyan megállapítások, amelyek a magyar gyermek beszédének fejlődésére nem találnak.

Elsőnek kísérlem meg irodalmunkban a beszéd fejlődésének feltüntetését, bár csak vázlatosan, a négyéves koron túl is, azért e lapokat talán haszonnal forgathatják nemcsak a szülők és kiseddóvónők, hanem a tanítók is. Teljességre persze nem törekedhettem. Kizárta ezt a könyvecske előre megszábotott terjedelme, de ügyeltem arra, hogy lehetően sok példát adjak az egyes jelenségek megvilágítására; hogy egyes alkalmakkor rámutassak a fejlődésből folyó nevelési tanulságokra s hogy pontos és megbízható anyagot nyujtsak azok számára, akik a beszéd-fejlődés vagy általában a lelki fejlődés behatóbb tanulmányozását tűzik ki célul maguknak.

A magyar gyermek beszédének sajátos fejlődését az adatok hiányossága és csekély száma miatt ma még nem lehet teljesen biztos vonásokkal megrajzolni. A hiányokra fejtegetésem folyamán állandóan felhívom a figyelmet. Munkám legnagyobb eredményét és jutalmát abban látnám, ha hatására ennél több szülő, óvónő és tanító tenne hű, rész-

letes és tudományos szempontból értékesíthető, az előadott megállapításokkal egyező vagy ellenkező, azokat kiegészítő följegyzéseket, hogy a nyelvi fejlődést a jövőben sokkal mélyebben és több oldalról láthassuk, tudatosabban és nagyobb sikerrel iránnyíthassuk.

K. E.

I. NÉHÁNY MEGJEGYZÉS A FEJLŐDÉSRŐL.

Mielőtt a beszéd fejlődését részleteiben is megismernők, bevezetésképpen szükséges néhány szóval tisztázni, mit értsünk általában fejlődésen. A fejlődés folyamatában ugyanis a beszéd fejlődése részletfolyamat, melyet csak mesterségesen lehet elszigetelni az egész fejlődési folyamattól.

Az eddigi megállapítások szerint a szétválaszthatatlan egységet alkotó testi és lelki fejlődésben két tényezővel kell számolnunk. Ezek közül az egyik általában leglényegesebbnek tartott tényező a különböző képességeket, erőket és hajlamokat magában rejtő egyén, a másik pedig a nagyon bonyolult, sok szálra bontható környezet, mely az egyént állandóan körülveszi és rá szüntelenül hat.

A gyermek egy csomó, elenyésző kis részben kész, túlnyomó részben fejletlen, de gyarapodni, szétágazódni, finomodni és tökéletesedni tudó képességet, erőt és hajlamot hoz magában a világra. Gyakran szembe állították vele az állatfiókat s rámutattak, hogy milyen gyámoltalan az újszülött ember. Az alacsonyrendű állat mindjárt világra jövedele után mindarra képes, amire kifejlett fajtábeliek, mert el van látva az életfenntartáshoz, a ráváró küzdelmekhez szükséges erővel és fegyverzetel. Az újszülött ember eleinte csak szopni tud és csak lassanként válik képessé mind több és több tevékenységre. A gyermek- és ifjúkor ideje alatt az újszülöttben még csak szunnyadó, csíraszerű állapotban rejlő erők és képességek meghatározott sorrendben jelentkeznek, lassanként kibontakoznak, a folytonos gyakorlás és tapasztalás következtében

megerősödnek és elérik végső kifejlődésüket. A gyermek pl. élete első negyedévében képessé válik fejét fölemelni és egyenesen tartani, a második negyedévben törzsét fölegyenesíteni és ülni, először támaszkodva, aztán támaszkodás nélkül, s megtanul fogni. A harmadik negyedévben már csúszik, sőt segítséggel föl is áll. Az első év utolsó negyedében sok gyermek már jár is fogódzkodva s a következő negyedévben megteszi első önálló lépését.

A meghatározott rendben kifeszülő hajlamokkal és képességekkel születő gyermekre állandóan hat az őt körülvevő világ tengernyi ingerével, melyek az érzékszervek kapuin át ostromolják a kezdetben inkább tűrő és befogadó, mint tevékeny szellemet, de ez csak azokat a külső hatásokat fogadja be és dolgozza föl, melyek természetének és fejlődési fokának megfelelnek. Eleinte a gyermek nem képes szemét szándékosan a tárgyakra szögezni s ezeket mozgásukban követni, a harmadik hónapban azonban már nemcsak a szemével kutató, hanem arra felé fordul, amely felől a hangot hallja. A második negyedévben nemcsak megfogja a kezeügyébe eső tárgyakat, hanem nyúl is utánuk. A harmadik negyedévben pedig már nemcsak hallgatja, hanem utánozza is a hallott hangokat.

A fejlődés tehát abban áll, hogy a mind tevékenyebbé és önállóbbá váló szellem a ráható külső világból öntudatlanul, majd tudatosan kiválasztja és a maga képére formálva feldolgozza a természetnek megfelelő, az egyes fejlődési korszakokban szükséges anyagokat és benyomásokat.

A fejlődésben a belső erőknél, működéseknél, hajlamoknál, hogy gyarapodhassanak, gyakorlódhassanak és mind határozottabban kialakulhassanak, szükségük van kívülről származó táplálékra: (levegőre, ételre, térre, ingerre, stb.). A belülről fakadó tevékenységnek a kívülről jövő hatásokkal való megszakítás nélküli legmélyebb egyesülése, a két tényezőnek egymást kölcsönösen alakító munkája hozza létre a fejlődést. Kifürkészhetetlen és az anyagi világból vett hasonlattal ki nem fejezhető

rejtelmes kölcsönhatással állunk szemben a fejlődésben. Kérdezhetjük, hogy melyik tényezőnek van nagyobb szerepe a szellemi fejlődésben: a belső, vagy a külső tényezőnek? A kérdésre azonban nehéz kielégítő feleletet adni. Vannak, akik a belső tényezőt tartják döntőnek, s viszont vannak, akik a külső hatásoknak tulajdonítanak nagyobb erőt. Beszélünk született költőkről, művészekről, született gonosztevőkről, kik sokszor a környezet ellenére lettek olyanok, amivé fejlődtek. A lángelmék esetében azt gondoljuk, hogy a belső tényező a fontosabb, az erősebb. Vannak gyermekek, akik már nagyon korán bámulatos képességről tesznek tanuságot, (rajzolásban, számolásban, zenében), tehát már olyan időben, amikor a környezet még úgyszólván alig táplálhatta a szóban forgó képességet. Ezzel szemben vannak esetek, mikor azt mondjuk, hogy valaki mesterének, nevelőjének, tanítójának köszönheti, hogy ilyen, vagy olyan lett, tehát a külső hatásokat tartjuk fontosabbnak. Talán a valósághoz közelebb állunk, ha azt mondjuk, hogy vannak hajlékony, a külső hatásoknak könnyen engedő és kevésbé hajlékony, a külső hatásoknak jobban ellenálló emberek. Azt is tapasztaljuk, hogy egy ember fejlődése egyes korszakaiban a kívülről származó hatások látszanak felülkerekedni, másokban pedig a külső hatások mintegy nyomtalanul visszapattannak. Mindezekre vonatkozóan azonban még edes keveset tudunk egészen pontosan. Az egyes működések kifejlődésében is majd a belső, majd a külső tényező látszik erősebben érvényesülni. A beszéd kifejlődésében látszik a legvilágosabban a kívülről eredő hatások döntő szerepe. Nyilvánvaló, hogy itt is nagyot nyom a latban a belső tényező (beszédösztön, stb.), azonban mégis azt mondjuk, hogy a gyermek a beszédet környezetétől sajátítja el. A gyermek beszéde úgyszólván olyan, mint amilyen a környezetéé. Tisztasága és szépsége az idegrendszer normális működése és a beszédszervek rendszeres fejlődése esetén igen nagy mértékben a környezettől függ. A környezet beszéde sajátos ejtésé-

vel, hangsúlyával, dallamosságával vagy egyhangúságával, nyugodt menetével vagy hadaró gyorsaságával, tagoltságával vagy összefolyásával, egyenletességével vagy szaggatottságával, világosságával vagy homályosságával, értelmességével vagy értelmetlenségével, szóval erényeivel és fogyatkozásaival együtt mintegy örökségképpen száll a gyermekekre.

Miképpen megy végbe a fejlődés? Úgy, hogy a kezdetben egyből, határozatlanból, csekély összefüggést mutatóból idők folyamán több, határozottabb és összefüggőbb lesz. A fa eredetileg egyneműnek látszó magjából lassanként sokféle rész fejlődik ki; a törzs szétágazik, gyökereket és leveleket hajt, melyek mind erősebb kapcsolatba jutnak egymással. Milyen kevésre képes a gyermek születésekor! Milyen határozatlanok mozgásai, kívánságai, kifejezései s milyen sokféle tevékenységre válik képessé és milyen határozottságra tesz szert a fejlődés folyamán! Kezdetben milyen zavaros, összefüggéstelen, kibogozhatatlan a gondolkozása és beszéde s később mennyire tisztulttá és összefüggővé válik! A fejlődés kezdetén észlelhető fölösleges és célszerűtlen mozgásokat a fejlődés végén rendezett és célszerű mozgások váltják fel. Eleinte a gyermek egy szóval jelöl sok mindent és teljesen különböző dolgokat, később mind több szóval és mind pontosabban fejezi ki gondolatait. Az eredeti egyszerű, durvább, zavarosabb állapothoz képest a következő állapotok mind összetettebb, bonyolultabb, összefüggőbb képet, mind nagyobb finomságot, határozottságot és tisztaságot mutatnak.

A fejlődés menete nem mindenkiben egyforma. Minden fejlődő embernek megvan a maga sajátos fejlődési menete (tempója), melyet sokkal inkább az öröklött természet határoz meg, mint a külső körülmények. Ha a fejlődésben egyformán haladna mindenki, akkor a korhatárok egybeesnének a fejlődés szakaszaival s az egyenlő képességekkel megáldott egykorú gyermekek a fejlődésnek teljesen ugyanazon a fokán állanának. De tudjuk, hogy

még az ugyanazon napon született ikergyermekek is mennyire különböznek egymástól fejlettség tekintetében. Vannak két éves gyermekek, akiknek szókinccse még az 50-et sem éri el, míg mások már több száz szót használnak. A fejlődés néha aránylag egyenletes, néha változó és ingadozó. A korán érő gyermekek kezdetben nagyon gyorsan haladnak előre és hamar elérhetik fejlődésük csúcspontját. Ezzel szemben a lassan érő gyermekek vontatott fejlődése később nagy lendületet vehet.

A kiseddévó intézetekben tapasztalhatjuk, hogy azok a (rendesen elhanyagolt nevelésű) gyermekek, akiket az érdeklődés hiánya, a nagyon fogyatékos beszéd s egyéb körülmények miatt három éves korukban hajlandók vagyunk a gyenge tehetségűek, vagy az elmaradtak közé számítani, négy—négy és fél éves korukban meglepő fordulattal, szinte máról-holnapra kezdenek élénken érdeklődni, fokozott értelmi tevékenységet végezni s kifejezés tekintetében rövid idő alatt nagy haladást tesznek. Úgy látszik, hogy a $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ éves kor fontos fejlődési szakaszt nyit meg a gyermek szellemi életében s hogy ebben az időben következik be a szellemi kibontakozásnak első nagyobb lendülete még az aránylag egyenletes fejlődésű gyermekek életében is. A számolási képesség négy éves kor körül indul erősebb fejlődésnek s a beszéd fejlődése is ekkor jut el bizonyos nyugvópontra, amennyiben erre az időre a gyermek már elsajátítja anyanyelve összes lényeges formáit.

A fejlődés egyszer gyors, máskor megállni lát-
szik. A látszólagos megállás tulajdonképpen erő-
gyűjtés, mely alatt beálló feszültség aránylag rö-
vid idő alatt gyors előrehaladásban vezetődik le.

Jellemző vonása végül a fejlődésnek, hogy az egyes képességek és működések nem arányosan és egymással párhuzamosan, hanem egymástól eltérően és egymás után fejlődnek ki. Egy-egy tevékenység, mely eddig csak jelentéktelen szerepet játszott, egyszerre a középpontba kerül és gyors fejlődésen megy át. A többi tevékenység is fejlődik,

de távolról sem oly rohamosan. A beszéd fejlődése folyamán állandóan tapasztaljuk, hogy mindig egy-egy újabb hangot, szótagot, végzetet, szót vagy formát használ és gyakorol be a gyermek egészen fel-tünően.

A fejlődéssel kapcsolatban jegyezhetjük meg azt a tényt, melyet különösen a számfogalmak kialakulásában tapasztaltak (többek között az utóbbi időben S. Ravitch Altshiller Court), amely azonban talál a fejlődés többi ágaira is.

A mennyiségre vonatkozó ismereteket a gyermek nem lépésről-lépésre (nem progresszív módon) teszi magáévá s azok elsajátítása nem egyenes következménye a környezet hatásának, a tanításnak. A külső körülmények (példa, tanítás) hatást tesznek ugyan, de csak közvetve és általában; annyiban, amennyiben kedvező légkört teremtenek és az érdeklődést meghatározott irányba terelik. Valamely ismeretet azonban csak akkor tud a gyermek tulajdonává tenni, ha arra belsőleg (szellemi fejlődésében) éretté vált. Ha az érettség beáll s a külső körülmények is kedveznek, az elsajátítás külső irányítás nélkül magától (spontán módon) is megtörténik.

Minden tudás megszerzésének van egy, egyénenként változó alsó határa; ez előtt hiábavaló minden megtanítási kísérlet, a határon túl pedig az elsajátítás pusztán a külső körülményektől függ.

A mennyiségek iránt való érdeklődésben az egészen kis gyermekkorban (2—6 év), sőt később is bizonyos évszaki hullámzás észlelhető. Nyáron az érdeklődés úgyszólván semmi vagy csekély, ezzel szemben ősztől télig erősen megnövekedhetik.

Ezek után rátérhetünk a beszéd fejlődésének részletes vizsgálatára.

II. A BESZÉD FEJLŐDÉSE AZ ELSŐ ÉVBEN.

A beszéd általában tudatos lelki folyamatainknak, érzelmeinknek, kívánságainknak, szándékainknak és gondolatainknak tagolt hangokkal (szavakkal) történő kifejezése. Túlnyomó mértékben akkor beszélünk, ha közölni akarunk valamit. A közérthető szavakban folyó beszéd a társas érintkezés és a gondolkodás legfőbb eszköze.

1. A kifejező mozgások.

A gyermek sokáig nem képes sem tagolt hangokat adni, sem a szavak jelentését és szerepét megérteni, de azért kezdetől fogva rendelkezik bizonyos ösztönszerű kifejező eszközökkel, melyek segítségével környezetét értesíti állapotáról és szükségleteiről, ami gyámoltalanságában nagyon fontos rá nézve. Az újszülött legfőbb kifejező eszközei a könnytelen sírás (melyet idegen nyelvekben használatos külön neve után nálunk helytelenül kiáltásnak mondanak, illetve fordítanak), a tagok mozgása vagy nyugalma s az arc eltorzítása. Ezekkel jelzi kellemetlen vagy kellemes állapotait és szükségleteit. Ezek az eszközök lassanként mind változatosabbakká válnak és újakkal is gyarapodnak. A kezdetben egyhangú sírás később több árnyalatot nyer, könnykiválasztással jár és belőle az anya könnyen megállapítja, hogy gyermeke valóban fájdalmat érez-e, valóban segítséget hív-e, vagy pedig csak elégedetlenségét fejezi ki valami, az életföntartáshoz egyáltalán nem szükséges dolog (ringatás, karravétel) elmaradása miatt.

A közömbös arckifejezés és az arc eltorzulása mellett már a második vagy harmadik hónaptól kezdve megjelenhetnek az arcon a nagyon várt szelíd mosoly, melyet a türelmetlen szülők néha az arc, az áll vagy a nyak csiklandozásával próbálnak előcsalni. (Az igazi, gyakran csak a harmadik hónapban vagy még később megcsillanó mosolyt, mely a böleső fölé hajló mosolygó arcok hatására feslik ki, meg kell különböztetni attól a mosolyszerű arcjátéktól, melyet nagyon korán tapasztalunk az alvó csecsemő arcán. Ez mutatja, hogy a gyermek kezdetől fogva birtokában van a mosolyhoz szükséges aremozgásoknak). A féléves kor körül a gyermek már nemcsak mosolyog, hanem hangosan nevet és csengően kacag is. Míg az élénkebb tagmozgások eleinte kellemetlen érzelmeket fejeznek ki, később a lelkenedző öröm és repesés jeleivé válnak, mikor a gyermek csapkod a karjaival s lábait kirúgja fölváltva vagy egyszerre.

2. A gögicselés.

Kezdetben az egyhangú és éles síráson kívül más hangot nem ad a csecsemő, azonban már a második hónaptól kezdve (néha korábban vagy később) egyéb hangokat is hallat ösztönszerűen, eleinte nagyon határozatlanul, ritkán és elszigetelten, később mind határozottabban, sűrűbben és összefüggően. Megkezdődik a gögicselés (gagyogás) korszaka, mely nemcsak az első évet tölti be, hanem kiterjed a második év nagy részére is. Míg a sírásból csak magánhangzószerű hangokat hallunk ki, a gögicselésben már mássalhangzók is szerepelnek.

A gögicselés megindulásának és kifejlődésének szemléltetésére a következőkben több példát közlök időrendben leányom (a szövegben ezután: É.) gögicselésére vonatkozó feljegyzéseimből.

0; 0 (22)* Ágyában fekvé nézegetett s mintha két, egészen határozatlan hangot adott volna ki. Lehet, hogy a két hang sírást akart bevezetni, a sírás azonban elmaradt.

0; 1 (1) Egy előtte mozgatott kis nemzeti színű zászlót szemével érdeklődve követett s közben mintha azt mondta volna: *eö*.

0; 1 (8). Pólyájából kibontva nyújtózkodott s a mennyezetet szemlélve nyílt *e*-t és *gg*-hez hasonló hangokat hallatott.

0; 1 (22). Az égő villanykörtét nézte és a fény felé lelkendezve örvendező, de egészen határozatlan hangokat adott.

0; 2 (3). Főképpen a pólyából való kibontás után szokott gögicsélni, ez azonban csak egypár, kisebb-nagyobb időközökben kiadott hangból áll.

0; 3 (13). Mikor fürdés előtt szabadon rugdalózhat, azzal szokott mulatni, hogy két öklét szájához viszi, fejét jobbra-balra gyorsan mozgatja, mintha mohón keresné a szájából kisiklott öklét s közben, szemét kerekre tágítva s kissé kimeresztve, nyílt *cee*-t mond. Általában a nyílt *e* hang uralkodik sírásában és gögicselésében. Az *e*-ből néha a nyílt *a*-ba megy át.

0; 4 (12). A folytonos gögicselés jellemzi. Mintha élvezetet talál a hangjában. Ha nyugodt és jól érzi magát, a szagztatottan kiadott hangjai közt a *h*, *he* és *hehe* uralkodik. Ha türelmetlen, az *e*-hangot sikításszerűen elnyújtja és rendszerint sírásba viszi át.

0; 4 (20). Rendkívül sokat gögicsél. Gögicsélése *h*, (nyílt) *a*, *e*, *aja* és *eja* hangokból és kapcsolatokból áll. Hiányzik belőle a „*g*”.

0; 5 (7). Hosszú ideig csupa (hátulképzett) *g*-vel gögicsélt, ami szokatlan volt. Torokköszörülészerű (lágú ínnyel képzett) *r*-féle hangot is hallatott.

0; 6. A tárgyakkal foglalkozva sokat gögicsél.

0; 6 (6). Pár nap óta az *ö* hanghoz közel álló, lökészerűen létrehozott hangokat hallani tőle. Mintha hangkiadó erejét akarná fejleszteni. Gögicsélése mind változatosabb.

*) A gyermekek életkorát a gyermeklélektanban szokásos módon jelzem. A pontosvessző előtti szám a betöltött évet, az utána következő szám a betöltött hónapot, a zárójelbe tett szám a betöltött napot jelenti; pl. 1; 3 (15) = 1 éves, 3 hónapos és 15 napos korában.

0;6 (25). Ujabban sosem ad ki egyes rövid hangokat elszigetelten, hanem a hangokból hosszú, dallamos hangkapcsolatokat alkot. Különösen a lágy ínnyel képzett (gargarizáláskor keletkező, francia) *r* gyakori.

0;6 (30). A *de, te, dádá, dede* kapcsolatok emelkednek ki.

0;7 (2). Szopás után *te, te, tá, tá-t*, majd suttogva *te, te-t* kezdett mondani és azt a hatást tette, mintha a kiejtésben akarta volna magát gyakorolni.

0;7 (3). Pár nap óta erőltetett *ö*-be játszó *e*-ket mond s közben két karját előre merevíti, ha akar valamit.

0;7 (5). Néhány hangkapcsolat: *ata, abbe, tátáta, kádáje, evej*. Nagyon nehéz gőgicsélését lejegyezni, mert az sokszor teljesen határozatlan, elmosódik, egybeolvad. A benne fölszínre jutó finom hangárnyalatokat nem lehet megragadni. Inkább az angol nyelv magánhangzóihoz hasonlítanak magánhangzói, úgy hogy ezeket a használatos magyar betűkkel híven nem lehet megrögzíteni. A régóta nem hallott *g* ismét feltűnt. Különösen gyakran és nagy élvezettel „gargarizál“, azaz lágy ínnyel képzett *r*-eket hangoztat hosszan és dallamosan.

0;9 (25). Gőgicsélése nagyon sokféle hangból áll, összetett, sőt bonyolult alakokban bővelkedik, változatos és dallamos; fejlettségét mutatják a következő hangkapcsolatok: *evveve, idede, edede-dejda, ababbababa, ededidideje, tceteitce* (a *tc* a két fogsor közé dugott nyelvvel ejtett *sz*-nek felel meg), *idejede, edáde, edzi, tejp*. A *tetete* és a *dadada* (nyílt *a*-val) kapcsolatokat használja a leggyakrabban.

A gyermek magától, példa és utánzás nélkül hozza létre az első hangokat a beszédösztön meginduló tevékenysége következtében. Mivel a gőgicsélés hangjainak előidézéséhez nem szükséges a gyermeknek hangokat hallania, a született süket gyermekek is gőgicsélnek. A szülők hangjainak hallása s a hangokkal kapcsolatos ajkmozgások látása valószínűen ösztönző hatással van.

A gőgicsélésben szereplő hangok közt sok egyáltalán nem fordul elő a felnőttek beszédében, sőt vannak olyanok is, amiket semmiféle ismert nyelvben nem találunk meg. Ezért állunk leküzdhetetlen

nehézség előtt, ha a gögicselés összes hangjait a rendelkezésünkre álló írásjelekkel akarjuk megörökíteni. Ezek a hangok a beszédszervek véletlen és céltalan működése folytán keletkeznek. A csecsemő nemcsak tagjaival végez sok fölöslegesnek látszó mozgást, hanem beszédszerveivel is. A beszédszervek foglalkoztatása nemcsak azért esik jól neki, mert mozgással jár, hanem mert hanggal is kapcsolódik. Eleinte a gyermek rendszerint akkor gögicsél, ha jól érzi magát (játszik beszédszerveivel és a hangjával), később mérgesen vagy panaszosan is gögicsél. A gögicselés tehát érzelmi állapotokhoz fűződik. Innen van, hogy némelyek, pl. Stern szerint a legkorábbi szóalakok közt a gögicselés hangjaihoz közel álló indulatszavak az elsők. A gyermek a gögicselés egyes hangkapcsolatait kívánságai kifejezésére is fölhasználja.

A gögicselésben a beszédszervek mintegy előkészülnek és begyakorlódnak a környezet hangjainak és szavainak utánzására.

A beszélni kezdő gyermek életében a gögicselés mind szűkebb térre szorul, míg végre a környezet mindennap használt legközönségesebb kifejezéseinak elsajátításával megszűnik s nyomai csak bizonyos játékos nyelvgyakorló tevékenységekben maradnak fenn.

3. A hangutánzás.

A környezet beszédének átvételében legfontosabb tényező a gyermek öröklött készségei közt szereplő, eleinte szórványosan jelentkező és tökéletlen hangutánzás, mely néha már a gögicselés kezdetén feltűnik. A szándékos hangutánzást úgy idézhetjük elő, hogy a gyermeknek olyan hangokat mondunk, melyek gögicselésében már előfordultak, amelyeket tehát már ki tud ejteni, de közvetlenül a próba előtt még nem mondott.

Scupin E. és felesége német nyelvű naplójában 0;1½ korú fiokról a következőt olvashatjuk: „Mittán többször a *brrr*-t mondtunk fiunknak, ez egy-

szer szégyenlősen mosolygott, egy pár próbamozgást végzett szájával, aztán tenyerével és lábával ágyához támaszkodva, nagy erőfeszítéssel a *brrrr*-t mondott“.

Ilyen korai esetek igen ritkán fordulnak elő. A szándékos hangutánzást azonban féléves kortól kezdve mind gyakrabban tapasztaljuk. É.-nek avégből, hogy hangutánzását kipróbáljam, 0;7 (17) korában többször *tete*-t mondtam; sokáig és figyelmesen nézte a szám mozgását s aztán egyszer *te, te*-t mondott.

A főlisorolt példák mind a közvetlen hangutánzást tárják elénk. Ezenkívül igen nagy szerepet játszik a gyermek beszédtanulásában a közvetett utánzás, mikor a gyermek a hallott hangokat (szavakat) nem utánozza mindjárt hallásukkor, hanem csak egy idő múlva, anélkül, hogy a hangot vagy szót közvetlenül a kiejtés előtt hallotta volna.

A hangutánzó képesség a harmadik negyedév-től kezdve mind fejlettebbé válik. Eleinte csak ama hangok utánzása sikerül, melyek kiejtésében a beszédszervek begyakorlódtak. E hangok képzése általában jól látható. A magánhangzók túlnyomó száma, a mássalhangzók közül a fog- (t, d), az ajak- és részben az orrhangok (p, b, m) tartoznak ide. Kezdetben az utánzás nem mindig sikerül.

Az utánzásban elsősorban a füle és a szeme segíti a gyermeket. A süket gyermekek némák maradnak. A született vakok egészen jól megtanulnak beszélni, csak talán kicsit később, mint a látók, mert nincsenek kitéve oly erős ingereknek, mint az épszeműek, nem láthatják a hangok ejtését s így nem támaszkodhatnak szemük segítségére. A süketnémák látással és tapintással, a vak-süketek pedig tapintással sajátítják el a hangbeszédet.

4. A beszédhangok jelentkezési sorrendje.

A felnőttek beszédében előforduló hangok különböző egymásutánban tűnnek fel a beszélni tanuló ajkán. Minden gyermekre egyformán érvényes

sorrendet tehát nem lehet megállapítani. Csak azt mondhatjuk, hogy általában véve legelőször jelentkeznek a magánhangzók és a mássalhangzók közül a fog és az ajakhangok. A rövid hangok általában korábbiak, mint a hosszúak. A magánhangzók közül rendszerint az *ö, ő és ú*, a mássalhangzók közül pedig az *l, ty, g, gy, k, s, r* és *zs* hangokat tudják a gyermekek legkésőbb utánozni és a beszédben használni. Pontosabb sorrend megállapításához még nagyon sok megbízható följegyzésre van szükségünk. Irodalmunkban legelőször Balassa József jegyezte föl a beszédhangok föllépését fia beszédében. A magánhangzók közül a 2. év 2. hónapjában az *i*, a 3. hónapban az *í, ü, o* és *ó*, a 4. hónapban az *ő*, az 5. hónapban az *u* és *ú* s végre a 6. hónapban az *ö* tűnt fel. A mássalhangzók közül a 2. év 2. hónapjában a *sz-t*, a 3.-ban az *ny* és *r-t*, a 4.-ben a *ty-t*, az 5.-ben az *s-t* használta. A följegyzésből azonban nem lehet megállapítani, hogy a gyermek tulajdonképpen mikor volt képes a hangokat utánozni és a szavakban biztosan használni.

É. a rövid, majd hosszú *á-t*, a nyílt *e-t* (mint amilyen a „kemény“ szó e-je) s az *i* hangot tisztán ejtette már első évének utolsó negyedében. A 2. év első hónapjában a zárt *e* (a kenyér szóban levő „e“) is megjelenik szavaiban. A 2. hónapban az *o*, a 3.-ban az *a*, (mely helyett egy ideig rövid *á-t* vagy *o-t* ejtett), *ó* és *ú*, a 4.-ben az *ü* és *ű*, a 7.-ben pedig az *ő* is felbukkant. A mássalhangzók közül az első év utolsó negyedében tisztán ejtette a *b, d, h, j, m, n, p, t* és *sz* hangokat. A *j-t* korán ejtette, de a szavak elejéről sokáig elhagyta, (*Enőke*, Jenőke helyett még 1;7 korban is). A *sz-t* jó ideig nyelvét két fogsora közé dugva ejtette. Az *f* hangot helyesen használta 1;1 korban a „puff“ szóban, de mikor 1;3 a kefe szót utánozza, *pepe-t* mond. A *v* 1;2 a *visz* (víz) és 1;4 a *vedenek* (vegyenek) szavakban előfordul ugyan, de még 1;8 is mondja *bizet* (vizet), *biszem* (viszem), *ijág* (virág). A *c* és a *k* 1;4 már sikerül, de nem minden szóban. A *k-t* jól ejti a *kikiji* (kakas) szóban, azonban még 1;7 is *timi* és *tomi* a krumpli. A gomb szót 1;6

utánozva *gom*-nak mondta (a gombot magától „bo“-nek mondja), de még 1;9 is *komb*-nak ejti. 1;6 korban az *l*-t a szavakból kihagyja s az előtte levő magánhangzót megnyújtja (*emész*=*lemész*, *elmész*; *felveszi*=*felveszi*), a *leteszi* szóban azonban tisztán ki-ejti. Még 1;7 is néha *j*-t mond „*l*“ helyett (*jevejet*=*levelet*). 1;7 az *s* olykor-olykor már megjelenik beszédében. *Sil* (=sírj), mondta egyszer egészen tisztán, de aztán már *szi*j (sírj) lett belőle. Néha *s*-t ejt ott is, ahol nem kell és olyan hang helyett, melyet már tisztán tud ejteni. *Sáj*, mondta a szájra. 1;11 korban gyakori a tiszta *s*, azonban helyette még többször ejt *sz*-et. A *gy* hang eleinte „*d*“ (*deje*=*gyere*), majd „*dj*“ (*nadjmama*=*nagymama*). 1;8 azonban már tisztán is ki tudja ejteni (*emegy*=*elme*gy). 1;10 korban a „*hogy*“ szót *hogyj*-nak ejti. 1;9 korig a *z*-t a szavak elejéről elhagyja, de később már egészen jól utánozza a „*z*“-vel kezdődő szavakat. A *cs* eleinte „*sz*“-nek, majd „*c*“-nek hangzik szájából, de 1;10 már tiszta a gyakran használt „*bácsi*“ szóban. Az *r* eleinte „*j*“ (*madáj*=*madár*), aztán „*l*“ (*ilág*=*virág*). 1;10 korban már néha tisztán ejti a „*virág*“ szóban. A *ty* 1;8 még „*t*“ (*tuk*=*tyúk*). 1;11 azonban már helyesen mondja. A *zs* hangot csak közvetlenül 2 éves kora előtt (1;11 korban) tudta kimondani egészen tisztán a „*Zsuzsika*“ szóban.

Két éves korában tehát már minden beszédhangot egészen tisztán ki tudott ejteni bizonyos szavakban, de nem minden kapcsolatban. Az eddigi följegyzésekből úgy látszik, hogy legkorábban közvetlenül a két éves kor előtti időben történhetik meg az összes beszédhangok kiejtése. Vannak olyan gyermekek, akik aránylag igen hamar helyesen ejtik az összes hangokat és kezdettől fogva alig érzik beszédükön a hangképzés tökéletlensége, de ezzel szemben viszont vannak olyanok is, bár kis számban, akik némely hangot (*k*, *g*, *r*, *s*) még hat éves korukban sem tudnak képezni.

Abból, hogy a gyermek valamely hangot egyedül vagy könnyen ejthető kapcsolatban híven tud utánozni, még nem következik, hogy azt minden kap-

esolatban képes ejteni s hogy az első sikeres utánzástól kezdve állandóan használja. A nehezebben képzett hangokat ezután is még sokszor könnyebbekkel helyettesíti, vagy egyszerűen elhagyja, miként a közölt példák is mutatják. Az olyan szót, amelyben nehezebben ejthető hangok vannak, még akkor is a kezdetlegesebb, könnyebben kiejthető alakjában alkalmazza, mikor már utánozni tudja a szóban előforduló összes hangokat. Lassanként azonban mind gyakrabban merül fel a szó fejlettebb, helyes és végleges formája, míg végre a környezet tiszta kiejtésének hatása alatt uralkodóvá válik.

Eleinte tehát nem a környezettől, hanem a beszédszervek fejlődésétől és összeműködésétől függ, hogy a gyermek milyen hamar és milyen tisztán tudja ejteni a beszédhangokat. Azonban később annál tisztábban ejti azokat, minél tisztábban és határozottabban hallja. A hangok tiszta kiejtését ki kell várni és tiszta kiejtésünkkel kell segíteni. A hangfejlődést hátráltatjuk, ha a gyermek tökéletlenül ejtett hangjait átvesszük és ezekkel élünk, mikor hozzá beszélünk.

5. Az első szavak.

Az egy éves kor körül, mikor a hangutánzás már gyakoribbá vált, de a beszédhangok kifejlődése még távol van a befejezéstől, feltűnnek az első értelmes szavak, illetve mondatok.

Miként a gőgicsélés és a hangutánzás kezdete, az első értelmes szavak használatának kezdete is egyéenként különböző időbe esik. Az alsó határnak körülbelül az első év harmadik negyedének végét, a felső határnak pedig a 2. év második felét vehetjük. Vannak gyermekek, kik két és fél, sőt, igen ritkán, három-négy éves korukig is csak egy-két kezdetleges alakú szóval élnek s arcjátékkal és taglejtéssel fejezik ki magukat, de a környezet beszédéből elég sokat megértenek. A késői beszéd magában véve még nem jelent szellemi elmaradottságot. (A nagyon későn beszélő gyermekek nyelvi fejlődésére vonat-

kozóan a magyar gyermektanulmányi irodalomban eddig még nincsenek följegyzések).

Első értelmes szavaknak általában azokat a szavakat mondjuk, melyeket jelentésük tudatával és közlés végett először használ a gyermek. Nem értelmesek azok a szavak, melyeket a gyermek egyszerűen csak utánunk mond anélkül, hogy valamire vonatkoztatná őket. Előfordulhat, hogy a gyermek tudja a szó jelentését, azonban a szót egy ideig nem mondja közlő szándékkal. Pl. sokszor hallja lefektetéskor a „haja“ altató szót s egyszer fejét a párnára hajtva „haja“-t vagy hozzá hasonló szót mond közlő szándék nélkül (pl. egyedül van, vagy nem lát maga körül senkit) s anélkül, hogy a szót előzően hallotta volna. Az ilyen szót nem zárhatjuk ki az első szavak közül. Annak a megállapítása tehát, hogy melyik a legelső értelmes szó, nem mindig egészen könnyű feladat még pontos megfigyelés esetén sem. Minden esetre a gyermeknek tudnia kell a szó jelentését, hogy szavát az értelmes szavak közé sorolhassuk.

Hogyan jönnek létre az első értelmes szavak? Úgy, hogy a gyermek többször hall valamely személlyel, tárggyal vagy cselekvéssel kapcsolatban egy szót, melyet egyszer maga is kezd használni, mikor szembe kerül a tárggyal vagy cselekvéssel, illetve mikor végzi a cselekvést. Ehhez természetesen már bizonyos fokú szellemi érettség is szükséges. A gyermek pl. sokszor hallja és látja, amint elmenéskor „pápá“-t mondvá búcsúzóan intenek neki. Egyszer aztán mikor valaki eltávozik tőle, ő is pápá-t (vagy ha az utánpótlás nem sikerül egészen jól tátá-t) mond anélkül, hogy közvetlenül előtte hallaná a szót. A „pápá“ ettől fogva az elmenést jelölő szóvá válik és még sok más jelentéssel kapcsolódhatik. Sokszor hallja anyjára a „mama“ szót s egyszer csak örömmel mondja hozzálépő anyjának anélkül, hogy aznap hallotta volna. Vagy hallja, hogy táncoltatva „tánci, tánci“-t mondanak neki. Egyszer azután midőn hasonló mozgást végez, magától mondja a szót többé-kevésbé elferdítve. A szó

használatát jóval megelőzheti a szó megértése. A gyermek pl. hallja a „mama“ szót és mosolyogva anyja felé néz, bár még egyszer sem mondta ki ezt a szót. Előfordul, hogy a gyermek, még mielőtt egy szót is mondana, a szülők ama kérdésére: Hol van apa? Hol van mama? Hol van a tik-tak?, stb. apjára, anyjára, az órára, stb. néz, ami mutatja, hogy a „papa“, „mama“, „tik-tak“ szavakat már helyesen vonatkoztatja.

6. Az első szavak (mondatok) jelentése.

Az első szavakkal a gyermek rendszerint kívánságát és érzelmét fejezi ki vagy valamit (tárgyat, cselekvést, tulajdonságot, helyet) megjelöl. Az első szavak tehát a gyermek ajkán tulajdonképpen nem is elszigetelt szavak, miként a szótár szavai, hanem olyan mondatok, amelyekből csak egy szót mondunk ki. Sőt az első szavak valójában egy szóból álló, de sok értelmű mondatok. Pontosabb jelentésüket mindig az a helyzet adja meg, amelyhez kapcsolódnak. Mikor a gyermek azt mondja: mama, a különböző helyzetnek megfelelően azt fejezi ki: mama adj enni, mama végy föl, stb. De ő is majdnem mindig mondatban hallja a szavakat. Van olyan felfogás (Meumann) mely szerint a gyermek szavaival kezdetben kívánságainak és vágyainak, örömeinek vagy fájdalmának, akarásnak vagy visszautasításnak ad kifejezést. Mikor pl. a „szék“ szót mondja a maga módján, nem a széket akarja megjelölni (tehát szava nem azt jelenti: ez a tárgy szék, ezt székek hívják), hanem tudtul adja, hogy szeretne székre ülni. Mikor a „kalap“ szót használja, azt fejezi ki, hogy a kalappal akar valamit csinálni. A „mama“ és a „papa“ szavakkal nem anyját és apját nevezi meg, hanem kifejezi a viszontlátás örömeit, valami kívánságát, stb. Ez a felfogás azonban túloz, mert vannak esetek, mikor a gyermek egy szavával megjelölni és megállapítani akar valamit s nem pedig kívánságát vagy érzelmét fejezi ki. Mikor csirkét lát képeskönyvében (vagy a valóság-

ban) és rámutatva azt mondja: „pipi“, szavának az az értelme: ez csirke. Idevonatkozóan azonban még sok pontos megfigyelésre van szükség.

7. Az első szavak mint szófajok (beszédrészek).

Ha az első szavakat eredetüket és külső alakjukat tekintve a szófajok szempontjából akarjuk osztályozni, azt mondhatjuk, hogy azok lehetnek indulatszók (ni), főnevek (mama, papa) igék (tátá, dádá), kisebb mértékben határozó szók (nem, ott) névmások (ez) és melléknevek (jó, rossz, csunya, szép). Ez az osztályozás azonban mesterséges és erőszakos. A külső szempontból főnévnek vagy igének látszó szó, miként láttuk, mondat s nem játszik szófaj (beszédrész) szerepet. A mondatból csak egy szó (főnév, ige) stb. nyer kifejezést a beszéd kezdetén, a többi szó, mit az idősebb gyermek már kifejez, még nem jut felszínre, de könnyen kiolvasható az adott helyzetből. A fejlődés abban nyilatkozik, hogy az eredetileg egy szóból álló, sok értelmű mondat idővel mind több szóból álló és mind határozottabb értelmű mondattá válik.

Egészen természetes, hogy az első mondatok főként főnevekből állanak, mert a gyermek a különböző személyeket és tárgyakat megjelölő főneveket hallja legtöbbször környezetében. A főneveknek megfelelő látható és kézzelfogható tárgyakat, személyeket lehet a legkönnyebben bemutatni s megjelölni, ezek kerülnek leggyakrabban a gyermek szeme elé, ezek iránt érdeklődik s ezeket tudja legkönnyebben felfogni. A szülők akkor járnak el helyesen, ha elsősorban a gyermeket megragadó, érzékelhető tárgyakat nevezik meg. A felnőttek beszédében (és a szótárban) is főnevek fordulnak elő legnagyobb számmal. A főnevek után következnek a cselekvést kifejező igék, melyek a kézzelfogható tárgyak neveihez képest elvontabbak, nehezebben szemléltethetők. A személyeknek és tárgyaknak csak egy nevük van, ellenben többféle cselekvést végezhetnek vagy szenvedhetnek. Mindazonáltal az egy

éves kor körüli gyermek már képes a látható és őt megkapó cselekvéseket, a magáét és másokét megjelölni, ha környezetében elégszer hallja az illető cselekvés nevét. A többi szófajok még elvontabb természetük, továbbá a környezet beszédében való ritkább előfordulásuk miatt sokkal kisebb számban szerepelnek az első szavak közt. Az egészen korán és néha nagy számmal jelentkező indulatszavakat a gyermek nem annyira a környezettől veszi át (a felnőttek beszédében uralkodó indulatszavak sorából), mint inkább maga alkotja meg erősebb érzelmei és kívánságai kifejezésekor. A határozó szavak közül a „nem“, mint a visszautasítás szava, különösen hamar felbukkanhat. A „nem“ szóval azt is kifejezi a gyermek, hogy valami „nem jó“, nem ízlik neki s csak később találjuk meg beszédében a „nem jó“-t határozottabban jelölő „rossz“ szót, mert a melléknevek általában csak később és aránylag igen kis mennyiségben tűnnek föl. A határozó szók közül még az „ott“ szót csípi fel korán a gyermek, valószínűen azért, mert mozgással (mutatással) kapcsolódik.

8. Nevelési megjegyzések.

Abból, hogy a gyermek eleinte csak egy szóból álló mondatokkal él s ezekben csak az őt érdeklő, érzékelhető tárgyak, cselekvések, tulajdonságok, stb. neve fordul elő, az következik, hogy a beszéd fejlődését irányító szülőknek is a legegyszerűbben kell beszélniük és csak azokat a dolgokat kell szóba foglalniok, amik iránt a gyermek érdeklődik s amiket képes is fölfogni és kifejezni.

Mivel a gyermek emlékezete fejletlen, eleinte csak kevés szót tud megtartani. Azokat a szavakat, melyek nem kapcsolódnak határozott, feltűnő és gyakran előforduló tárgyakhoz, cselekvésekhez, tulajdonságokhoz és helyzetekhez, nem tudja megjegyezni. A ritkán használt szavakat is vagy egészen elfelejti, vagy pedig csak felületesen emlékszik rájuk és ismétléskor annyira elferdíti őket, hogy néha

lehetetlen fölismerni bennük eredeti alakjukat. Ne zúdítsuk tehát a gyermekre a szavak áradatát. Csak annyi szót használjunk a vele való érintkezésben, amennyi éppen szükséges. Először csak a tárgyakat és a cselekvéseket jelöljük meg, lassanként a dolgok helyének és tulajdonságának kifejezése is helyet foglalhat mondatainkban, de mindig ügyeljünk arra, hogy a szavak határozott szemlélethez kapcsolódjanak.

Az első szavak kiejtésüket tekintve egyszerűek. Rendszerint könnyen ejthető mássalhangzó és magánhangzó ismétlődő kapcsolatából (mama, papa, tátá, dádá) állanak. A gyermek fejletlen fölfogása, emlékezete, utánzása és beszédszerveinek fogyatékos összeműködése miatt eleinte nem képes hosszabb és változatosabb szavakat hűen utánozni. A nehezebben kiejthető hangokból álló hosszabb szavakat a neki könnyen kiejthető hangok kapcsolatává egyszerűsítve mondja ki. Az úgynevezett „dajka nyelv“ szavai is majdnem mind könnyen ejthető mássalhangzók és magánhangzók ismételt kapcsolatai. A szülők a kiejtés megkönnyítése végett gyakran ilyen egyszerű hangkapcsolatokból álló, vagy a gyermek tökéletlen utánzásával létrehozott szavakat használnak a gyermekhez való beszédükben a felnőttek beszédében szereplő szavak helyett. Az ilyen szavak alkalmazása azonban csak teljesen a beszéd kezdetén okadatolható és igazolható némileg, de teljesen helytelen és célszerűtlen akkor, mikor a gyermek utánzása már nagyobb lendületet vesz és szellemi fejlődése is előrehaladottabb. A dajka-nyelvben szereplő hangutánzó szavak használatának jogosultságát csak bizonyos esetekben lehet elismerni és csak a beszélés kezdetén. Így pl. akkor, midőn egyfajtajú dolgok nagyjában hasonló egyedeinek a megjelöléséről van szó s úgy érezzük, hogy a felnőttek beszédében élő szót egyrészt kiejtési nehézsége és ritkább alkalmazása, másrészt magasabb szellemi fokot kívánó használata miatt jobb még egyszerűbb és a hangutánzás-hoz közel álló szóval helyettesíteni. Az értelmes

szavak használatának kezdetén álló gyermek nem tesz különbséget a kakas, tyúk, csirke, stb. közt s baromfi helyett *pipi*-t mondunk neki, mert ezzel mindent kifejezünk, amire a gyermeknek kezdetben szüksége van. A *papi* szó kiejtés és ragozás szempontjából könnyebb, mint az ennivaló, étel, stb. szavak. Eleinte a gyermek sokkal könnyebben jegyzi meg a hangutánzó szót (tik-tak). Azonban az elsorolt könnyebbségek ellenére is helyesebben járunk el, ha az említett szavak helyett a művelt beszéd szavait mondjuk a gyermeknek. Ha könnyebben kiejthető szavakat mégis használunk, ez csak a beszéd legkezdetén történjék és igyekezzünk ezeket a közhasználatban levő kifejezésekkel minél hamarabb kiszorítani. A gyermek fejlődéséből megérezhetjük, hogy erre mikor érkezett el az alkalom.

Teljesen téves azt gondolni, hogy a tökéletlen utánzásban elformátlanított szót jobban érti a gyermek, mint a szó tiszta alakját. Eltorzított szava csak azt jelenti, hogy még nem képes hű utánzásra. Eleinte mindegy neki, hogy milyen szót használunk valami megjelölésére, mert bármely szóból is csak annyit vesz át, amennyit utánozni tud. Éppen úgy meghallja és vonatkoztatja megfelelő szemlélettel kapcsolatban a „víz“ és a „szép“, mint a „tütü“ (víz) és „csece“ (szép) szavakat. A különbség csak az, hogy eleinte az egyiket jobban tudja utánozni, mint a másikat. De nem baj, ha a fejlett beszédben szereplő szavakat csak tökéletlenül tudja is utánozni, lassanként majd képessé válik a tökéletesebb utánzásra. Hangutánzó képessége csak úgy fejlődik és éri el mihamarabb teljes kifejlődését, ha elég ingert kap a fejlődésre. Ha a gyermek előtt tisztán és határozottan ejtjük a szavakat, ezek mind megannyi ingerként hatnak rá és ösztönszerűen arra viszik, hogy a tiszta kiejtést mindjobban megközelítse és végre egészen elsajátítsa.

Érdekes megfigyelni, hogy a nehezebben kiejthető és hosszabb szavak mily sok változaton esnek át az utánzásban, míg végre a gyermek tisztán tudja őket ejteni. É. a virág szót 1;3 át-tal, egy hó-

nappal később *hág*-gal, 1;7 *hajág*, a következő hónapban *ijág*, majd *világ* és *ilág* szavakkal utánozta és csak 1;10 ejtette ki tisztán. Azonban még ezután is több ízben használta a virág szó mellett a szó korábbi, kezdetlegesen utánzott alakjait.

III. A BESZÉD FEJLŐDÉSE AZ EGY SZÓBÓL ÁLLÓ MONDATOK UTÁN.

1. A szófajok jelentkezése. Ragtalan szavak. A ragozás megindulása.

Rendszerint több hónapra (esetleg egy évre is) terjed az egy szóból álló mondatok használatának ideje, mikor a beszédben megjelenő szavak eredetüket és külső alakjukat tekintve, mint láttuk, főnevek, igék, indulatszavak, határozó szók, melléknevek vagy névmások. A további fejlődés abban nyilvánul, hogy egyrészt a mondatot alkotó szavak száma növekszik (két, három és több szóból álló mondatok tűnnek föl), másrészt abban, hogy az eredetileg ragtalan szavak ragokat vesznek föl és mind tökéletesebben viszonyítva jelennek meg a gyermek beszédeben.

Szófajokról tulajdonképpen csak akkor lehet szó, mikor a gyermek már több szavas mondatokkal él. A szófajok szerint való osztályozás azonban néha még ekkor is nehézségbe ütközik; egyrészt azért, mert a szavak többnyire határozatlan jelentésűek, másrészt mert a mondatok olykor-olykor csupa egyfajtajú szavakból, pl. csak főnevekből vagy csak igékből vannak fölépítve. Egy dán gyermek így szólt, mikor apja ennivalót szórt sapkájából a tyúkoknak: „Papa tyúkok mag sapka“. (Jespersen). Tehát csupa főnevet mondott. *Apa, szejeszne fűjéje* — mondta É. 1;7 (21), mikor azt akarta, hogy fülére páros cseresznyét akasszak. Egy más alkalommal (szintén 1;7) *tapaj piszket* — mondattal élt, kifejezve vele, hogy azért kaparja fejét, mert viszket.

Simonyi Zs. 0;9 korú fia a pipázó honvédre: *Ka* (katoná) *pi* (pipa vagy pipál). Az ilyen mondatból nem lehet megállapítani, hogy a második szó főnév-e vagy ige. A fölsorolt mondatok világosan tagolódó mondatok. Ezeken kívül vannak nagyon kuszált, formátlan, nyelvtani szempontból alig elemezhető mondatok is. Szófajok szerint tehát akkor lehetséges pontosan osztályoznunk a szavakat, mikor a gyermek mondataiban több szófaj kezd feltűnni s amikor a szavak ragozva és viszonyító szócskákkal kapcsolva jelennek meg.

A beszéd szavai jó ideig (néha egy évig is) csonkák és ragtalanok. Vannak gyermekek, akik sokáig a szavaknak csak egy részét, a hangsúlyos és legjobban kicsendülő részét, rendszerint a szavak első szótagját mondják, mikor beszélnek. Az utánzás fejlődésével a gyermek ragozva veszi át a szót környezetétől s csak lassanként tudja magától ragokkal ellátni a szavakat. Az eddigi följegyzésekből az látszik, hogy a főnevek és igék ragozása körülbelül egy időben áll be. A ragok feltűnése rendjére vonatkozóan eddig igen kis számmal vannak pontos adataink. A magyar gyermekek beszédében és pedig a korán beszélőkében általában a másfél éves kor körül (néha már a 2. év első negyedének végén) jelennek meg a ragok eleinte utánzásképpen gépiesen és gyakran helytelenül. A gyermek mintegy begyakorolja a szó végzeteket, miként korábban már a hangokat és a szavakat.

2. A főnevek ragozása.

A főnevek először rag nélkül (alanyesetben) szerepelnek s aztán tárgyragosan fordulnak elő. E két formát hallja a gyermek legtöbbször. A *-t* rag az eddigi adataink szerint már 1;3 korban, sőt valamivel hamarabb is feltűnik, eleinte szórványosan s csak a sokszor hallott s könnyen utánozható szavakban, később mind gyakrabban s olyan szavak végén is, melyeket ritkábban hall a gyermek. Símán megy azoknak a szavaknak tárgyraggal való

önálló ellátása, melyekben a rag hozzátoldásával a tő nem szenved változást (pipi, pipit, hús, húst) vagy pedig csak egyszerű hangnyújtás következik be (baba, babát); nehezebben megy azoké, melyekben ragozáskor a szótő és a rag közé kötőhangzó ugrik (virág, virágot). Még négy-öt éves korban is hallunk ilyen alakot: *templomt*. Különösen nehéz azoknak a szavaknak a tárgyesete, melyekben a tő erősebben megváltozik: kenyér, kenyeret, hét, hetet, ló, lovat, cukor, cukrot, tücsök, tücsköt. A felnőttek beszédében is ingadozást találunk, mikor a cirok, a csöbör, stb. szavak tárgyesetéről van szó, tehát nem csoda, ha a gyermek a tücsök szót tárgyragosan sokáig *tücskt* és *tücsökt*-nek mondja és *cukort* kér cukrot helyett.

Néhány példa É. beszédéből. 2; 2. *Tükört*. 2; 9. *Virágt*. 2; 11. *Füt* (füvet)? *Piszokt*. 3; 0. *Kők* (kövek). *Hót* (havat). 5; 0 (8). *Láttad azt a kis fészeket?* 5; 4. *Ki rajzolta ezt a biciklit és ezt a motrot? A., próbálok motrot rajzolni*. 8; 2 (3). *El tudom olvasni*, (csak) *két szavat (szót) nem*. 8; 2 (5). *Azért teszi a Jézuska azt a díszet oda (a karácsonyfa csúcsára), hogy a karácsonyfa ne nőjön*. 8; 3 (20). *L. bácsi őzt (őzet) látott*. 8; 4 (3). *Add a pirost*.

A -t raggal körülbelül egyidőben vagy valamivel később feltűnik a -hoz (mamához); az -é (bábé); -m (kalapom); a többes -k (nénik); -ba, -be, -ban, -ben; -nak, -nek (papának); -ra, -re; -nál, -nél; -val, -vel; -tól, stb. rag. Az elsorolt ragok mind másfél éves kor körül (1; 3—1; 7) bukkantak föl É. beszédében. Még sok pontos megfigyelésre van szükségünk annak a megállapítására, hogy a ragok általában milyen sorrendben szoktak jelentkezni.

A ragok magánhangzói eleinte nem illeszkednek a tőszó utolsó magánhangzójához, s ilyen szavakat hallunk a gyermektől: *papanyek* (papának), *papahesz* (papához), *mamánek* (mamának), *gép nál* (gép-nél), stb. Még 3 éves korban, sőt ritkán később is mond a gyermek ilyen alakokat: kalapval, késvel, stb., tehát olyanokat, melyekben a rag első mássalhangzója nem változik át a tőszó utolsó mással-

hangzójává. É. még 5;10 korban is egyszer így kérdezett: *Kikvel* (kikkel)?

Gyakori eset, hogy a gyermek a ragok végső mássalhangzóját elhagyja; sokszor úgy, hogy az előtte levő magánhangzót megnyújtja. Ez a gyermek fejletlen utánzásán kívül annak tulajdonítható, hogy a felnőttek vagy oly gyengén ejtik a rag utolsó mássalhangzóját, hogy a gyermeknek nem tűnik fel eléggé vagy egyszerűen nem is ejtik, hanem elhagyják s az előtte levő magánhangzót megnyújtják. Nyilvánvaló, hogy a gyermek csak úgy tanulhatja meg a szóvégződéseket, illetve ragokat, ha tisztán és határozottan hallja őket. Nem tanulhatja meg a ragokat helyesen ejteni, ha környezetétől -hoz helyett -hó vagy -ho-t, -nál helyett ná-t, -tól helyett tó-t, -ban helyett ba-t hall.

A gyermek elég sokáig nem egészen bizonyos a ragok használatában. Sok gyakorlásra van szüksége, míg a ragokat úgy alkalmazza, mint a felnőttek, (kik különben bizonyos esetekben szintén ingadoznak a ragok használatában).

É. 2;2 mondta: *Nézd, anyuka, tüsszentettem a könyről* (könyvre). 2;4. *Mesélj én csirkémre* (csirkémről). 3;3. *Mért ebbe* (ebből) *a könyvbe* (könyvből) *olvasol?* 6;5 (18). *Nekem is lesz olyan kis kávé csészém, de nem iszok benne, csakhogy szép legyen az asztal.* „Iszok?!“ *Iszom.* „Iszom benne?“ Gondolkozva: *Belőle.* 6;7 (5). *Attól* (arról) *ismerem meg* (messziről azt a házat, ahol lakunk) *attól* (arról) *a kis háztól.*

Egy fiú 3 éves korában: *Szomjas vagyok borral* (borra); 3½ éves korában: *Éhes vagyok kávéval*; 4 éves korában: *Mit gondol erre* (erről) *a szépre? Én szépre* (széppé) *teszlek.*

3. Az igék ragozása.

Az igék is eleinte megcsonkítva, majd pedig egyes szám harmadik személyben és főnévi igenév

* A dőlt (kurzív) betűkkel szedett szavak a gyermek szavai, a rendes betűkkel szedett, idézőjel közé tett szavak a szülők vagy mások szavai.

alakban fordulnak elő. Az egyes szám 3. személyű alakok azért oly gyakoriak a beszéd kezdetén, mert a gyermek leginkább ezeket hallja. A szülők és példájukat követve az idősebb testvérek is rendszeren harmadik személyben szólnak a kisededhez. Nem azt mondják: „Neked adom“, hanem „mama Palikának adja“. Amit pedig a gyermek ritkán hall, azt csak későn használja. A harmadik személyű alakok után az *első*, majd a *második* személyű alakokat találjuk meg a beszéd fejlődésében. Megtörténik azonban az is, hogy a két utóbbi alak használata ugyanabba az időbe esik. A második személyű alakok eleinte egyszerű visszhangként tűnhetnek fel. A gyermek pl. hallja, mikor föl akarják venni: „jössz?“ s ő „jössz“ szóval felel és később is ezt az alakot használja, valahányszor föl akarja magát vétetni.

Ha a családtagok egymást mind tegezik és a gyermekhez is így szólnak állandóan, akkor a gyermek még három éves korban is tegezve beszél idegen emberekhez. Nem túlságosan ritka eset, hogy óvodába kerülő (3 éves) gyermek eleinte tegezi a vele foglalkozó felnőtt személyeket.

É. 1;6: *Téjet* (kérek) *papikát* (ennivalót). Azonban csak 1;7 lehetett érezni, hogy tudatosan használja az első személyt, 1;10 pedig már feltűnően gyakran beszélt első személyben.

A második személy önálló alkalmazása csak 1;8 kor után volt észlelhető beszédében. Simonyi K. 1;4 felé kezdett első személyű igealakokkal élni: mulattam, tudom, eszek, stb. Balassa fia 2 éves korában kezdi elhagyni nevét és helyette az ige ragjával jelölni az első személyt. Kezdetben ez a rag mindig *-k* volt. Mikor mondták neki: „Ne mászkálj!“ — így felelt: *Nem mászkálok*. Csakhamar az *-m* ragot is használta tárgyias alakban: *Nem tudom* — mondta.

Gyakori és hosszú ideig tartó jelenség, hogy a gyermekek az egyes szám első személyében *-k* ragot használnak *-m* helyett is (különösen, ha a felnőttek beszéde is hajlik erre) s „iszok“, „eszek“, alszok“, stb. alakokat mondanak. É. 2;6: *Szeretnék ezt a képet*

nézni, ezt a fényképet. 5;7: *Én eszek már* (s mindjárt kijavította) *eszem már*.

Megtörténik az is, hogy -m ragot mondanak -k helyett. É. 2;1: *Ilyeneket adjam* (adjak) *apukának?*

Az egyes számú alakokon kívül a *többes első* és *harmadik személyt* hallja leginkább a gyermek s ezeket van alkalma legtöbbször használni, azért a többes alakok közül e két alak merül fel leghamarabb. Körülbelül akkor, mikor az első személy.

Ritkán beszél a környezet *többes második személyben* s a gyermek is aránylag ritkán kerül oly helyzetbe, melyben többes második személyű alakkal élhetne, azért ez meglehetősen későn jelenik meg a beszédében. A gyermek beszédének fejlődésére vonatkozó hazai irodalomban úgyszólván semmit sem találunk a többes második személyű alak jelentkezésére vonatkozóan. Endrei G. gyermekeiről tett följegyzéseiben közli, hogy 2;5 korú leánya azt kérdezte: *Titek hová mentek?* É. beszédében a 3. év első felében csak két ízben merült fel többes második személyű alak. 2;1 korban kérdezte: *Mért nem esztek húst?* Ezt a mondatot szokta hallani ebédkor, úgy hogy itt valószínűleg csak közvetett utánzásról van szó. 2;4 korban játékhattyújára mutatott és szavait szüleikhez intézve, azt mondta bizonytalanul: *Nézzétek*. Ugyanebben az időben egyszer azt mondta szüleinek: *Sétáljatok*.

Lehet, hogy több gyermekes családban ez az alak hamarabb és gyakrabban merül föl a kisebb gyermek beszédében.

4. A szavak egyeztetése számban és személyben.

A főneveknek és igéknek számban és személyben való egyeztetése nem minden esetben sikerül, különösen eleinte. É. már 1;8 az egyeztetésben általában nem igen tett hibát, azonban még a 3. évben is lehetett tőle hallani ilyen mondatokat: 2;6. *Hol van a kis babám, amit a lányok hozott?* — *Akkor jobbat szedek* (szedünk) *mink* (mi). — *Oda menjünk a rétre fáradt* (-ak) *vagyunk*. 2;7: *Hol van* (-nak) *a*

halacsák? Később is előfordult, hogy többes számú főnévhez egyes számú igét fűzött.

Az egyeztetéssel kapcsolatban kell megjegyeznünk, hogy a többséget kifejező szavak (határozatlan számnevek) után (mennyi, sok, minden, összes, stb.) a gyermek, természetes logikáját követve, a magyar használattól eltérően többes főnevet és igét használ egy ideig, olykor-olykor késői korokban is, s csak lassanként szokik hozzá a felnőttek beszédmódjához. É. 2;10 (3): *Sok kecskék vannak ott.* 3;4 (21): *Azokat a sok gidákat.* 4;2 (25): *Minden könyveidet elszedte.* 6;0 (6): *Mért vannak ennyi lyukak?* 6;9: *Ahol mi jöttünk, ott sok alagutak voltak.*

5. Az igeidők és az igemódok.

Az igeek eleinte *jelen* és *mult* idejűek. A *jövő* időt eleinte jelen idejű alakokkal fejezi ki a gyermek, miként a felnőttek. A *jövő* idő összetett alakját, (enni fog) úgy látszik csak két éves korban kezdi a gyermek gyakran és helyesen használni. É. már 1;8 mondja: *Pipi fog enni.* 1;9: *Fog ongolázni* (zongorázni). Ezek az alakok azonban inkább csak gyakran hallott mondások közvetett utánzása. 2;2 kortól kezdve azonban gyakran él a *jövő* idő összetett formájával.

A *mult* idejű igeek egyes szám. 3. (ritkábban első) személyének alkotásában olyanféle jelenséget észlelhetünk, mint némely főnév tárgyesetének (vagy többes alanyesetének) képzésében. A gyermek ugyanis a *mult* időt néha úgy alkotja meg, hogy az egyes szám 3. személyű alakhoz, azaz az ige főhöz egyszerűen a *mult* idő -t ragját ragasztja minden egyéb változtatás nélkül.

É. 2;2 kérdezi: *Apuka is kapt?* 2;10: *Ezt nagy-mama kötötte* (kötötte). 3;0: *Adt* (adott) *már apuka?* *Ett* (evett) *már?* 3;1: *Mozogt* (mozgott). *Nyittam* (nyitottam).

Egy ideig bizonytalanságot tapasztalunk az idők használatában is. É. pl. 1;9 jelent mond a *mult* helyett: *Apa veje* (verje) *meg* — mondta, mikor azt

akarta kifejezni: apa megverte. Ugyanabban az időben egyszer mult időt használt jövő, illetve jelen helyett. *É. még evett* (eszik, enni fog, enni akar).

Az igemódok közül a *jelentő* és *fölszólító* mód jelentkezik legelőször. A felnőtteknek a gyermekhez intézett beszédében is e két mód a túlnyomó. Kezdetben a gyermek könnyen feleszeréli a két módot. *É. 1;6* egyszer gyermekeket akart nézni az ablakon át, mit így fejezett ki: *Nészi* (nézi) *baba* (babákat). Mikor az ablakhoz vittem, arra kért, hogy nyissam ki az ablakot: *Tinyitom eszt. Tinyitom. Papa tinyitom* (=nyissa ki). *1;8*. A kutyát simogatva: *Szimodassza* (simogassa=simogatom) *Bujit* (Bulit, a kutyát). A 2. év utolsó negyedében már általában helyesen alkalmazta a két módot, azonban még később is előfordult, hogy felszólító mód alakjában mondta az igét jelentő mód helyett és jelentő módot használt felszólító helyett. *2;9: Eltépje* (eltépi) *azt a ruhát!* *3;1: És melyik gyerek látja meg?* *3;9: Nem engedjék* (engedik) *vinni!* *6;7: Ki bélyegezze* (bélyegzi) *le?* *6;4: Csak addig, ameddig apuka elkísérje* (elkíséri). *2;6: Másik útra megyünk* (menjünk). Az iskolás gyermekek, sőt a (kevésbé művelt) felnőttek beszédében is észlelhetjük a fölszólító mód helytelen használatát. (Látja? látja? helyett, stb.).

Föltételes módú igealakok későn tűnnek föl. Egyrészt azért, mert a felnőttek is szórványosan használják, másrészt azért, mert helyes alkalmazásuk fejlettebb gondolkozást kíván. A gyermek eleinte nem tesz különbséget a való és a lehető között, valószínűnek veszi a lehetőt is.

Különösen nehezen tudja a mult idejű föltételes igék összetett formájának helyes alkalmazását megtanulni. Nem egészen biztos még öt éves korban sem, sőt később sem mindig, a „volna“ szó használatában.

Az első egyszerű föltételes alakok (szeretnék, csíálnék) rendszerint közvetett utánzasképpen jönnek létre a két éves korban. A gyermek csak azokban a mondatokban tud élni velük, amelyeket egészben

vesz át környezetétől és csak lassan válik képessé önállóan alkotni föltételes alakokat.

É. beszédében 3 éves korig csak a „szeretnék“ és az „akarnék“ alakok szerepeltek. A „volna“ szó 2;5 korban bukkan föl először beszédében, azonban sokáig nem tudja helyesen használni.

A következő példák mutatják, hogy milyen nehezen tudja a gyermek a föltételes mód helyes használatát magáévá tenni:

Endrei 2;4 korú lánya mondta: *Volna elmentél, Ferike, volna becsuktam.* (Ha elmentél volna Ferike, nem csaptam volna be az ajtóval az ujjadat). É. 2;9: *Akkor tudok (tudnék) lemenni a vonatról, ha nagy lány volna (volnék).* 2;11: *Vóna leesettem a kanál-vízbe?* (Mi lett volna, ha beestem volna a kanálisba?) 5;9 (27): *Úgy megrugnám volna (hogy) legurulna.* 6;5 (12). Egy képekkel ellátott történetet olvas, melyben egy kis szerecsen (mór) fiú büntetésből, mivel tilalom ellenére ment el hazulról, nem kap apjától teknősbéka levest, bár az apa a fiú révén jutott a teknőshöz s megjegyzi: *Akkor még nem vót vóna meg az állat, ha jó vót vóna a kis mór.* 8;1 (29): *Úgy szeretnék volna ródliznimenni!* (A „volna“ fölösleges). Simonyi 3 éves lánya: *Nőtt a szája vóna és leszakadt a feje vóna.* Fia 3 éves korában: *Hogyha náthás vónék, akkor így beszélék vóna. Hozza ide a kutyust, a papa szeret vele vóna játszani. Egy gyufa köllene vóna meggyújtani.* 5 éves korban: *Inkább te üné (ülnél) vóna a vonatba.*

Még 8 éves korban is elég gyakran halljuk a gyermektől: *Ha ott vót (volt) vóna (volna).* Természetesen a gyermek már 2—2½ éves korától kezdve helyesen is használja a föltételes alakokat.

A jelen idejű föltételes mód egyes és többes első személyének alkotásában a gyermek elég gyakran és hosszú ideig eltér a kifejlett nyelvszokástól s ilyen alakokkal él: adnák (adnék helyett), innák (innék helyett), stb. É. 5;8 (20): *Én nem is látszanák ki, ha bemennék a vetésbe.* 6;3: *Azt szeretném, ha V. É.-vel találkoznénk (ha találkoznánk V. É.-vel).*
— *Én ha te volnék, tudod mit adnák?*

Mivel a gyermek csak későn tudja az összetet-

tebb föltételes igealakokat használni, teljesen fölösleges két éves kor előtt ilyeneket mondanunk neki. E nehéz formák elsajátításában úgy lehetünk segítségére, hogy eleinte egyszerűbb formákat használunk s csak később élünk összetettekkel. Az utóbbiakat még világosan tagoljuk is, hogy felfogásukat és kifejezésüket megkönnyítsük.

Az igékkel kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a gyermek egy ideig nem tud bánni az *igekötő*vel. Nem választja el az igekötőt az igétől, akkor sem, ha el kellene választani. É. 2;6: *Megnézzük (nézzük meg) merre vannak a kecskék, meg a szarvas (kecske). Nagymama nem kivette (a) csigabigát (kagylóhéjat) a (fürdő) kádból.*

Előfordul az is, hogy akkor választja el az igekötőt az igétől, mikor arra nincs szükség. É. 2;6: *Most É. fürdik meg (megfürdik)? Keverjem el (elkeverjem)?*

Nagyon későn használja helyesen és biztosan a gyermek a rendszerint az igékhez járuló *-e kérdőszócskát*, melyet gyakran a felnőttek sem alkalmaznak megfelelő helyen. É. 2;3: *Megnézem-e, jó (megnézem, hogy jó-e).* 3;10: *Otthon-e van.* 5;0: *Kérdezd meg anyukától, ezt-e elviheti nagymama-e.* 6;8(30): *Pepi kérdezi, fel-e jöhet.*

A 10 éves, sőt idősebb gyermekektől (és felnőttektől) is halljuk: „Meg-e van...” „Nem-e...”

6. A melléknevek.

Melléknevek csekély számban fordulnak elő a kis gyermek beszédében, de azért már az első szavak közt is szerepelhetnek. A gyermek csak akkor használ nagyobb mértékben és önállóan melléknevet, ha bizonyos fokú érettséget ért el. Ekkor képes a tulajdonságok megkülönböztetésére és a dolgoktól való elvonására. Egy ideig az elvonás nem sikerül. A tulajdonságok nevét kezdetben csak azokra a tárgyakra tudja alkalmazni, amelyekkel kapcsolatban a tulajdonságot kifejező szót eltanulta. Egy kis fiú (Scupin) 2;3 korában helyesen nevezi meg fekete

és sárga cipőjének, továbbá piros ruhájának színét, de ezeket a színneveket még nem volt képes más, ugyanilyen színű tárgyakra alkalmazni.

Általában azoknak a tulajdonságoknak a nevét tanulja meg a gyermek leghamarabb, amelyek erős hatást tesznek rá, amelyek életfenntartása szempontjából fontosak rá nézve. É. beszédében két éves korig a *meleg, csunya, szép, rossz, kicsi, jó, nehéz, nagy* és más melléknevek fordultak elő, de csak a felsoroltakat használta helyesen és biztosan.

Gyakori eset, hogy a gyermek kezdetben két ellentétes tulajdonságot (*hideg-meleg*) ugyanazon névvel jelöl.

Descoeudres (olv. Dekődr) Alice, a genfi Rousseau-Intézet tanára megvizsgálta, hogy a genfi gyermekek mely korban tudják valamely eljűk állított és megnevezett tulajdonság ellentétét megnevezni. A gyermekeknek (külön-külön véve őket) mutatott képen pl. egy nagy gombát és utána egy kis gombát s azt mondta a nagy gombára: ez nagy, ez (a kicsire mutatva)...? s a gyermekeknek kellett felelniök, hogy kicsi. Csak azt a feleletet fogadta el helyesnek, amely pontosan és biztosan fejezte ki az ellentétet. Nem számította tehát azokat a feleleteket, melyek a megnevezett tulajdonság tagadásával (nem nagy!) jelölték az ellentétet. Ilyen módon állapította meg, hogy mikor tudja az egykorúak 75%-a a húsz fő-tulajdonság nevét helyesen és biztosan alkalmazni. A jobb körülmények közt élő gyermekek általában korábban tudták az egyes tulajdonságokat pontosan megjelölni, mint a beszéd fejlődésére nézve mostohább viszonyok közt levő gyermekek.

Mely korban sikerül Descoeudres vizsgálatai szerint az egyes tulajdonságok ellentéteinek megnevezése a jobb (J.) és mostohább (M.) körülmények közt élő gyermekek 75%-ánál? E kérdésre ad választ a következő táblázat.

	J. M. Átlag életkor			Hány ellentétet tudnak meg- nevezni az egyes korokban?			
	J.	M.	Átlag	J.	M.	Átlag	
kicsi	2 $\frac{1}{2}$	3	2 $\frac{1}{2}$				
nagy	2 $\frac{1}{2}$	3	2 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$ év	2	0	2
könnyű	3	4 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	3	3	2	2
új	4	3 $\frac{1}{2}$	4	3 $\frac{1}{2}$ "	3	4	3
görbe	4	4	4	4	5	5	6
fiatal	4 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	4	4 $\frac{1}{2}$ "	7	7	7
puha	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	5	8	8	8
szomorú	5	5	5	5 $\frac{1}{2}$ "	12	8	9
alacsony	5 $\frac{1}{2}$	6 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	6	13	9	10
öreg	5 $\frac{1}{2}$	6	6	6 $\frac{1}{2}$ "	14	11	12
régi	5 $\frac{1}{2}$	7	6 $\frac{1}{2}$	7	17	13	14
magas	5 $\frac{1}{2}$	—	—	7 $\frac{1}{2}$ "	17—19	14	15
nehéz	6 $\frac{1}{2}$	6 $\frac{1}{2}$	6 $\frac{1}{2}$				
kemény	6	—	7				
vastag	7	7	7				
egyenes	7	7 $\frac{1}{2}$	7 $\frac{1}{2}$				
érdes	7	—	—				
vékony	7 $\frac{1}{2}$	(60%)					
vidám	7 $\frac{1}{2}$	(60%)					

Egy másik vizsgálatban nyolc tulajdonság (meleg, száraz, szép, rossz, tiszta, nagy, könnyű, vidám) ellentétét emlékezetből kellett a gyermekeknek megnevezniök. Ilyen kérdéseket intézett Descoeudres a gyermekekhez: Ha levesed nem meleg, akkor ...? Ha a föld nem száraz, akkor...? Az eredmény a következő:

	J. M. Átlag életkor			Hány ellentétet tud a gyer- mek megnevezni az egyes korokban?			
	J.	M.	Átlag	J.	M.	Átlag	
rossz	2 $\frac{1}{2}$	3	3	2 $\frac{1}{2}$ év	2	0	0
kicsi	2 $\frac{1}{2}$	3	3	3	3	2	2
meleg	3	3 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$ "	3	4	3
tiszta	4 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{1}{2}$ "	5	4	5
száraz	4 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$ "	6	6	6
könnyű	5 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$	6	7	7	7
szép	6	6	6				
vidám	(55%)	(25%)					

Descoeudres vizsgálatait kiegészítik Monastier E.-nek szintén a genfi gyermekekre vonatkozó vizsgálatai. Monastier 600 nyole-tizennégyéves gyermeket kérdezett ki s megállapította, hogy a megvizsgált (jobb és mostohább körülmények közt élő) gyermekek 75%-a az alább elsorolt tulajdonságok ellentéteit szemlélet nélkül a következő korokban tudta:

	J.	M.	Átlag		J.	M.	Átlag
	életkor				életkor		
kemény ellentétét	8	10	9	bátor ellentétét	10	12	11
széles	8	10	10	hasznos	10	14	14
szomorú	8	13	10	dologtalan, lusta	11	12	12
nyugodt (csendes)	8	14	14	síma, fényes	11	14	13
vastag	9	9	9	cukros*, fősvény	13	—	14
erős (tartós)	9	11	9	hálás	13	—	—
merev	9	14	14	lassú	14	—	—

Ezek a magyar nevek azonban nem fődik pontosan a francia kifejezéseket. Külön vizsgálatokra volna szükség annak megállapítására, hogy a magyar gyermekek mely korban tudják az egyes tulajdonságokat s ezek ellentéteit szemlélet nyomán, vagy emlékezetből.

A színek nevének elsajátítása. Aránylag későn tudja a gyermek a színeket helyesen megnevezni. A színnevek elsajátítását külön e célból végzett gyakorlással siettetjük ugyan (bár ez nem mindig jár sikerrel), rendes körülmények között csak a 3. év második felében, sőt még később képes a gyermek egy pár szín nevét (piros, sárga, fehér, fekete) helyesen alkalmazni. Elég gyakori eset, hogy óvodába kerülő (tehát 3 éves) gyermekek egy színt sem tudnak megnevezni és a „szín“ szót sem ismerik. Előfordul azonban az is, hogy kedvezőtlen környezetben felnövő (kisdedóvóba nem járt) 6 éves gyermekek is alig ismernek egy-két színnevet. Binet Alfréd francia pszichológus és az ő nyomán nálunk Éltes Mátyás az értelmesség vizsgálatában a hét éves korra teszik a piros, sárga, zöld és kék szín kifogás-

* Franciában: sucré. Atvitt értelemben édeskés.

talán és gyors megnevezését. A színnevek elsajátításában és helyes alkalmazásában (s általában az egész nyelvi fejlődésben) nagyon fontos, hogy a környezet elég ingert nyújt-e a gyermeknek s ellátja-e adott alkalommal, főképpen pedig mikor a gyermek kívánja — megfelelő kifejezéssel. A gyermekben a harmadik vagy a negyedik évben fel szokott ébredni érdeklődés a színek iránt, ami a színek nevére vonatkozó kérdezősködésben nyilvánul. É. pl. már 3. év első negyedében sokat kérdezősködött a színek után s magától hasonlított össze a színeket. Érdeklődése különösen a 3. év végén volt erős. Három és fél éves korában, a sok kérdés után, nemcsak a főbb színeket (piros, fekete, fehér, zöld, sárga, rózsaszín, kék, barna, lila, szürke) nevezte meg hiba nélkül és biztosan, hanem a színeket még világosságuk szerint (sötétkék, világoskék, stb.) is megjelölte.

Nagyon sok vizsgálatot végeztek a gyermek színismeretére vonatkozóan. Az utóbbi időkben végzett vizsgálatok közül a már említett Descoedresé érdekes különösen. Descoedres vizsgálatai alapján (színeket mutatott a gyermekeknek s kérdezte azok nevét) arra a megállapításra jutott, hogy a kedvező, illetve mostohább körülmények közt élő genfi gyermekek 75%-a a következő korokban tudja helyesen megnevezni az egyes színeket:

	J.	M.		J.	M.
	életkor			életkor	
fekete	3	3 $\frac{1}{2}$	barna	4 $\frac{1}{2}$	6
piros	3	3 $\frac{1}{2}$	lila (ibolya)	5	6
fehér	3	4	szürke	6	8
zöld	3 $\frac{1}{3}$	4 $\frac{1}{2}$	arany (szín)	8	9
rózsaszín	3 $\frac{1}{2}$	5	ezüst	8	10
sárga	3 $\frac{1}{4}$	5	narancessárga	8	10
kék	4 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$			

A lányok általában előbbre vannak a fiúknál a színek ismeretében. Feltűnő, hogy a gyermekek milyen későn tudják az aránylag gyakran a szemük elé kerülő arany és ezüst színt biztosan megnevezni.

Alakot kifejező melléknevek. Még a színek nevé-

nél is később jelennek meg a beszédben az alakokat jelző melléknevek. A kerek, görbe, egyenes, gömbölyű és szögletes szavakat szokta használni a gyermek, de nem mindig tévedés nélkül. A gömbölyű, kerek és görbe neveket könnyen összekeveri. A főbb sík- és testmértani alakok nevét (négyszögletes, háromszög, négyzet-, téglalap-, rombusz-, trapéz-, kocka-, henger-, kúp-, stb. alakú) már három és fél- négy éves korában elsajátíthatja, ha ilyen játékszerei vannak s ha ezeket alakjuk szerint nevezik meg, azonban ezeket a szavakat gyér használatuk miatt hamar elfelejti.

Erkölcsei, értelmi, vallási s társadalmi tulajdonságokat jelölő melléknevek. Nagyon kevés olyan szava van még a 7–8 éves gyermeknek is, melyekkel erkölcsi, értelmi, vallási, társadalmi tulajdonságokat, illetve állapotokat fejezünk ki. Az ilyen melléknevek, a „jó“ és „rossz“, még határozatlan jelentésű és több értelmű szavakon kívül, csak a négy éves kor körül kezdenek tartalmasan szerepelni a beszédben. Az „okos“ és a „buta“ kifejezések értelme még 7–8 éves korban is a „tudni“ és „nem tudni“ szavak jelentésének felel meg.

Eddigélé nem vizsgálták meg, hogy az egyes korokban általában hány és milyen erkölcsi, értelmi, vallási, stb. tulajdonságot jelentő szót használ a gyermek önállóan, pedig ezzel sok érdekes jelenség tárulna fel előttünk a szellemi fejlődésre vonatkozóan. Úgy látszik, hogy az említett szavakon kívül 8–9 éves korig a kedves, helyes, engedelmes, pajkos, torkos, ügyes, ügyetlen, szelíd, vad, szegény (ez kezdetben a sajnálkozás szava), gazdag, kíváncsi, irigy, büszke, kényes, lusta, bátor, merész, gyáva, szemtelen, szíves, szívtelen, fősvény, kellemes, kellemetlen, furesa, hazug, boldog, szent, ravasz, stb. melléknevek bukkannak fel a beszédben, de nem mindig helyes jelentéssel. Ezekhez járulnak a főnevekből és igékből képzett hasonló jelentésű melléknevek. Itt is előfordul, hogy a gyermek már régóta ért valamely szót, de még nem használja azt.

Otthon, az óvodában és az iskolában nagy gon-

dot kell fordítanunk az említett tulajdonságokra vonatkozó mellékneveknek megfelelő szemléletekhez, élményekhez való kapcsolására és példákkal való megvilágítására, ha nem akarjuk, hogy a gyermek helytelenül használja ezeket a szavakat.

A melléknevek fokozása. A melléknevek sokáig csak *alapfokban*, tehát fokozatlanul szerepelnek a beszédben. Előfordul, hogy a gyermek aránylag már korán vesz át környezeté beszédéből néhány fokozott alakot (több, jobb, stb.), a tudatos fokozás, tehát a *középfok* önálló használata azonban csak a 3. év közepe körül kezd kifejlődni.

A középfoknál későbbben jelenik meg a *felsőfok*, mely általában a 4 éves korban tűnik fel sűrűbben a gyermek beszédében. Ha egy 3 éves gyermek elé három egynemű, de különböző nagyságú tárgyat teszünk s kérdezzük, hogy melyik a nagyobb, a gyermek rendszerint a két legnagyobbra mutat, ami azt jelenti, hogy még csak a „nagyobb“ viszonyt érti.

A *túlzó vagy nyomatékos felső fok* a 4^{1/2}–5 éves gyermekek beszédében szokott feltűnni s a gyermekek aztán néha bőven is élnek vele, hogy nagyokat mondjanak és egymást túlszárnyalják.

É. beszédében a középfok önálló képzése 2^{1/2} éves kor után volt észlelhető egészen határozottan. 2; 7 (4): „Nagy az a B.— mondták neki. *Nem, kisebb mind* (mint) *én vagyok* — felelte rá. Felső fokot tudatosan csak a 4. év végén használ, de csak egy-két esetben, az 5. év 2. és 3. negyedében azonban már gyakran. 3; 9: *Legmélyebben*. Az 5. év 2. és 3. negyedében egy-párszor túlzófokban is szólt. 4; 5 (18): *Anyukát szeretem a legisleglegislegjobbban*. 4; 9 (20): *Melyik (madár) a legisleglegislegmagasabbra száll?* 51: *Legislegis nem volt először a születésnapom*.

7. A határozó szók.

A határozó szók közül a „nem“, azonkívül a helyhatározó szók (ott, itt, ide, oda) tűnnek fel leghamarabb. A „nem“ szót korán használja a gyermek, mint élénk érzellemmel járó visszautasítást. 1; 1 korban

É. szájából már gyakran hangzott a „nem“. A „nem“ szónak tagadásként, illetve megállapításként való használata s vele együtt a „nincs“ alkalmazása valamivel későbbi keletű.

A „nincs“ helyett elég sokáig s gyakorta „nem van“ fordul elő a gyermek beszédében. É. 2; 8: *Lépcsőn leveds (veds le=vedd le) a kabátomat, ott nem van (nincs) meleg.* 5; 10 (24): *Gyerekek most sem vannak (sincsenek) ott.*

Azt is tapasztalhatjuk, hogy a gyermek „ne“ helyett „nem“-et mond. É. 4; 5 egyszer a cipőgombolóval cipője fűzőjét húzgálja s mikor hallja, hogy a cipőgombolót majd a hajába akasztják és húzzák vele: *Nem!* — szóval tiltakozik. 6; 8 (12): *Egy fát se láttam a világon, (egy stájerországi hegyi falu környékén) ami nem volna zuzmós.*

Az „igen“ szónak kisebb szerepe van a magyar beszédben, azért a magyar gyermek beszédében későbbi, mint az idegen nyelvűekében. A magyar „igen“ helyett igével vagy igekötővel felel (Tudja? Tudom. Elment? El). Ezért van az, hogy az „igen“ szót a magyar gyermekekre vonatkozó följegyzésekben csak a 2. év végén vagy csak a 3. évben találjuk meg. É. 1; 8 korban használja először, de vagy közvetett utánzasként vagy helytelenül. 1; 9 kérdezi: *Jössz ölébe? Nem? Igen?*

A „nem“ és az „igen“ között álló, bizonytalanságot, lehetőséget kifejező „talán“ szó önálló és tudatos használatára kevés adatunk van. Donner említi, hogy fia a 30. hónapban élt vele. É. 2 éves kora előtt csak egy elszigetelt esetben használta. 1; 10 korban mondták neki: Keresd meg a házikót — s míg ő kereste, egyszer azt mondta: *Talán itt van.* A következő alkalommal, 2; 3 korban kérdezi, hogy hol van a könyve s mikor hallja, hogy nem tudnak róla, azt mondja: *Elvitte talán Zsuzsika.* Ugyanebben a korban még egyszer fölmerül beszédében.

A gyermeklélektanban nagy fontosságot tulajdonítanak a „talán“ szó tudatos használatának, melynek kezdetét a 3 éves kor körül helyezik el. A „talán“ szó ugyanis (az „azt hiszem“, „azt gondo-

lom“, „úgy látszik“ kifejezésekkel együtt) jelzi, hogy a gyermek különbséget kezd tenni a való és a képzelt közt, mely gondolkodásában eleinte teljesen egybeolvad.

A *helyhatározó* szók közül korán megjelenik a mutatással kapcsolódó „ott“, majd az „itt“. É. már 1;1 mondta az ő (=ott) szót s két hónappal később az „ide“ szót is. 1;7 már helyesen használta az „itt“ és „ott“ szavakat a közeli, illetve távoli dolgokra való mutatáskor és nem tévesztette őket össze. Még 2 éves korának betöltése előtt élt a *fönn, lenn, erre, arra, oda, innen*, stb. szavakkal.

Általános jelenség, hogy a gyermek a végleteket, illetve az ellentéteket jelentő szavakat összekeveri. É. 2;3 a „föl“ és „le“ szavakat cserélte össze.

A *mód- és állapothatározó* szók későbbiek a helyhatározóknál. É. a 2. év végén használ ilyen alakokat: *szépen, csendesen, erősen, jól*. A 3. év elején: *nagyon, rosszul*. 2;2: *Nehézen megy* (a játékkarkötő órájának felcsatolása).

Állapothatározók csak a 3. évben merülnek fel beszédében. 2;1: *Egyedül!* 2;4 (25): *Nézd, a fiú egyedül van.* 2;3: *Nézzünk együtt könyvet.*

Az *idő a gyermek beszédében*. Az időhatározó szók későn mutatkoznak a beszédben, mert a gyermek eleinte közömbös az idő iránt. Az időt kifejező szavakat elvont jelentésük miatt sokáig nem tudja sem megérteni, sem helyesen használni. Először a jelenre és a közel jövőre vonatkozó határozatlanabb értelmű szavakat mond, mert legtöbbször ezeket hallja s mert érdeklődése is erre az időre irányul. É. 2. évnek utolsó negyedétől kezdve sokszor mondott közvetlen utánzasképpen időre vonatkozó kifejezéseket. Ekkor merültek fel beszédében az: *akkor, mindjárt, majd, most, soká* szavak. Rendszerint ismételte szüleinek ugyanazon vagy hasonló alkalommal mondott időjelölő szavait.

É. — más magyar adat híján itt csak az ő beszédfejlődésére támaszkodhatom — hamar használt a felnőttek beszédében határozott időt jelölő szót, ennek jelentése nála azonban egészen határozatlan

volt. Általában csak időre vonatkoztatta. 2;0. korban mondta először a *mámo* (máma, ma) kifejezést, de helytelenül és hosszú időn át élt vele, anélkül, hogy tudta volna jelentését. Leginkább mult időre alkalmazta. 2;3 korban kérte apját, hogy lovagoljon vele, mire apja azt felelte: majd később, mire ő: *Nem később, holnap* (=most, azonnal). 2;4 korban előbbi kérésére azt a választ kapta, hogy majd este lovagol s ő: *Nem este, most*. Tehát ebben az esetben jól megkülönböztette a jelent kifejező „most” szót a később elkövetkező napszaktól, az estétől.

A 3. év közepe táján kezdi használni a napszakok nevét, de nem mindig jól. Leghamarabb tanulta meg az „este” és „reggel” használatát. 2;11 korban (október hónapban) mondja: *Mámo rosszul éreztem magamat karácsonkor*. Másik alkalommal: *Mámo délbe (-n) azt a csészét adták nekem, amelyiknek nincs füle*. A csészét azonban sem „mámo” sem „délben” nem kapta, tehát mindkét szót rosszul használta. 3;1 korban kérdi: *Most van máma?* 3;5 korban egyszer tévesen alkalmazta a „délelőtt” kifejezést. 3;6 korban tisztában van a „nappal” és „éjjel” szavakkal. 4;1 korban tudja, hogy mikor van „délelőtt” és „délután”. Ugyanebben az időben kezdi helyesen használni a „tegnap este” kifejezést. Mikor azt kérdeztem tőle: *Mi van most, ma vagy tegnap?* — azt felelte: *Ma*. Arra a további kérdésekre: ha egyet alszunk, mi lesz: holnap vagy tegnap? azt a helyes választ adta: *holnap*. Egy hét múlva ezután megbizonyosodás végett megkérdezi: *Hogy hívják most ezt az időt (napot): holnap vagy tegnap?* Ezek a kérdései egyúttal mutatják az időviszonyok iránt föltámadt érdeklődését is. Közvetlenül 4^{1/2} éves kora betöltése előtt egészen bizonyos volt a „holnapután” és a „tegnapelőtt” használatában. Ettől fogva mind pontosabban igyekszik meghatározni azt az időt, melyről szól. 4;8 a három nappal azelőtt megtörtént eseményt így helyezte el időben: *Nem tegnap, nem tegnapelőtt, nagyon sokra* (=sok nappal ezelőtt) *ette meg, régen ette meg* (a macska a húst). Sokáig (6 éves koráig) nem tudja a tegnapelőttön és holnap-

utánon túlmenő időt úgy megjelölni, mint a felnőttek, mert hiányzik szótárából az „ezelőtt“ (ezelőtt három, négy, stb. nappal) és a „mulva“ (három, négy stb. nap mulva) kifejezés, s mert a három és négyen felüli összegekkel sem igen tud bánni.

Nagyon jellemző az időmegjelölések elsajátítására az, amit W. Stern német pszichológus közöl lányára vonatkozóan. Lánya a negyedik évben gyakran kérdezi: *Ma holnap van? Most ma van?* 3;5 korában hazautazásuk előtt így szól: *Ha hazautazunk, akkor mának kell lenni.* Még 4;3 korban is fölcseréli a holnapot és tegnapot. *Ma pakolunk és tegnàp utazunk.* Ezután csakhamar világosan látja ezeket az időviszonyokat. 5;1 anyjának a következőket mondta tollba távollévő apjához: *Ma szépen főzünk* — s a „ma“ szó magyarázataképpen hozzáfűzte: *Ma, tudod, mert ma főztünk, papa mindjárt tudja, hogy tegnap volt* (mikor t. i. ő a következő napon a levelet megkapja). 5;6 korában nehezebb időviszonyokat is próbál tisztázni. Mikor hallja, hogy holnapután következő nap fognak utazni, megjegyzi: *A holnapután következő nap holnap holnaputánja.*

A tegnap, ma, holnap, tegnapelőtt és holnapután kifejezések pontos alkalmazását azért sajátítja el a gyermek oly nehezen, mert nemcsak azt kell megtanulnia, hogy ezek a szavak egy bizonyos napra vonatkoznak, hanem észre kell vennie azt is, hogy viszonylagosak is, azaz a folytonosan eltolódó jelenel együtt változnak: a mából tegnap lesz, a holnap pedig mává, majd tegnappá válik. A viszonyfogalmakat a gyermek későn és soká tudja teljesen magáévé tenni.

A gyermek az említett időviszonyok megjelölésének elsajátítása után rendszerint úgy teszi maga előtt világossá a távolabbi időt, hogy az idősebbektől megkérdezi, hány napot kell aludni a több vagy sok nap mulva bekövetkező eseményig. Az összeget aztán ujjain számolja meg vagy csak szóval számol addig, míg az egytől kiindulva eljut a szóban forgó összegig. A szülők is így szokták felvilágosítani a holnaputánától messzebbre eső időpontra kíváncsi

gyermeket, mikor ez Mikulás, karácsony, husvét, születés- vagy névnap, mulatság, stb. napja iránt érdeklődik.

A hét, hónap, év (fél- és negyedév), óra, perc- és másodperc kifejezésekkel s általában a pontosabb időszámítással csak az iskoláskor 2. és 3. évében (7—9 éves korban) jön tisztába a gyermekek túlnyomó többsége, miután az időszámításra vonatkozóan sokat kérdeztek, a környezet (az otthon és az iskola) érdeklődésüket kielégítette s lehetővé tette, hogy naptárral és órával foglalkozhassanak.

Az évszakok neve határozatlan jelentéssel már a 3^{1/2}—4 éves gyermekek beszédében is fölmerülhet, rendszerint azonban csak a 4^{1/2}—5 éves vagy idősebb gyermekek tudják az évszakokat helyesen megnevezni és egymástól elválasztani. A telet a hóval, jéggel és hideggel, a nyarat a meleggel s a gyümölcs-éréssel, a nehezebben elhatárolható átmeneti évszakok közül a tavaszt a virággal, az őszt a levelek sárgulásával és lehullásával szokták azonosítani.

8. A névutók.

A névutók szintén a később föllépő szófajok közé tartoznak. É. beszédében a 2. év utolsó negyedében tűntek fel az első névutók és pedig a *mellé*, *alatt*, *alá* és az *után*. Hozzájuk csatlakozott a harmadik évben a *mellett*, *előtt* és a *mögött*. Az „előtt” időre vonatkoztatva csak a 4. évben szerepelt. 3;3 korban mondta É.: *Ebéd előtt*. Az „alatt” névutó az idővel kapcsolatban még későbbben jelentkezik. 5;4 (23). *M. itt volt egyszer A.-val, nem volt velük senki és ez alatt az idő alatt ők ásták ezt a gödröt*. 5;10 (16): *Egész idő alatt ott voltál nála?* 6;0: *A pad alá bujt a hittanóra alatt az a nagy gyerek*. A 4. évben a *között*, *fölött*, *körül*, *nélkül* és a *közben* merült föl, de nem mindig helyesen alkalmazva. 3;0 (19): *Az is ott J. bácsi között* — mondta É., mikor egy fényképet akart megjelölni a többi között. 5;11 (10). *Lakodalmas képet nézett. Nézd, ez a legszebb a nők közül (között). És a férfiak közül (között) ez a legszebb.*

6; 2 (16): *Én a semmi közé* (se jók, se rosszak közé) *vagyok írva: se jó, se rossz nem vagyok.* 3; 1 (26): *Meg ott is van, ott fenn, itt körül.* 3; 0 (8): *Te kabát nélkül mész?* 3; 0 (15): *Lámpa közé (mögé) bujj!* — 3; 0 (4). Távolról látszott a temető: *Mért temették oda a katoná bácsikat? Hova? Oda a sír mögé* (a sírba). 3; 0 (26): *Ezek a kis babák miért mennek közöttük ezeknél a nagyoknál?* kérdezte egy csomó kisebb-nagyobb gyermeket ábrázoló képpel kapcsolatban. 3; 1 (22). Három doboz volt egymáson. Legalul egy sárga, ezen egy világoskék és legfelül egy piros doboz. — *Hol van a világoskék doboz?* kérdeztem tőle. — *A piros meg a sárga alatt* (között). — *A sárga alatt van?* kérdeztem. — *Nem. A sárga alul van.* Tehát nem tudta alkalmazni sem a „között“, sem a „fölött“ szavakat. 4; 0 (20) korban: *Szekrény fölött* — kifejezést használt „szekrényen“ helyett. 3; 10 (18): *Vegyél nekem egy könyvet közbe, mikor elmegyünk* (séta közben, alatt). 5; 4 (27): *Kérte apját, hogy mondjon el neki valamit. Apja: „Most öltözöm.“ Aközben meséld el.* 6; 1 (3): *Most* (játékban) *seper a botos kisasszony. És aközben jönne egy vevő. Söprés közben jönnél* — mondta játszótársának. 6; 8: *Napközben.* A *helyett* és *felé* a négy éves kortól, az *óta* az öt éves kortól, a *mulva, túl, kívül* az 5¹/₂ éves kor után, a *hosszatt* iránt, *ellen* és *miatt* pedig 6—6¹/₂ éves koron túl bukkantak föl beszédében, de nem mindig helyesen.

Nehezen megy az „óta“ névutó helyes alkalmazása, miként a példák mutatják. 4; 5 (9). Magamhoz hívtam délután, hogy kivegyem a szálkát a kezéből. *Már kivettem reggel óta.* *Már reggel kivettem* — mondta. 5; 11 (21): *Érdekes, M. G. és F. G. már régóta nem jöttek iskolába. Három hete, hogy nem jönnek.* 6; 0 (3): *Mért nem tettek ki azóta* (=azalatt) *valamit* (a kirakatba, míg tornán voltunk)? 6; 1 (25): *Apuka, hány évtől (óta) élünk mi? Hogyan? Te hány évtől élsz? Hogyan? Te hány éves vagy?* 34. *Akkor 34 év előtt születted.* 6; 4 (15): *Hány nap óta élek én?* 80? 6; 8 (6): *Azalatt (azóta) talán 100 nap is elmúlt.* 6; 11 (20): *Egy hét már volt* (eltelt) *attól (azóta), hogy*

megérkeztek az olaszok? Elmult már azóta hét nap?

A *mulva* szót É. tartalmatlanul már 3;0 korban is mondja, (*Tíz óra mulva*), de még öt éves korban sem tudja mindig jól használni. 4;5 (7): *Apuka, azóta nem számoltam a napokat és nem tudom, hogy hány nap és husvét. Hány nap?* 5;2 (18): *Apuka, hány nap (mulva) és eljön N.?* 5;3 (8): *Hány év (mulva) és tavasz?* 5;7 korban azonban már értelmesen is megjelenik beszédében a „mulva” szó. *Hány nap mulva megyünk kirándulni? — Három nap mulva utazunk* — mondta helyesen.

A *miatt* névutó helytelenül már 4;8 (29) korban felbukkant egyszer beszédében. *Emiatt* (ezért) *mentem* — mondta a kezében levő párnára mutatva. 6;11 (3): *Amiatt az ostoba villany miatt.* 7;11 (13): *Azt hiszem, az esküvő miatt nem jött.*

5;10 (24): *Adám (-on és) Éván kívül is mesélt többször.* 6;1 (27): *Esernyőn kívül* (mit hozott még a Jézuska)? 6;2: *Még kettőt fogok ennél* (ezen) *kívül olvasni.*

5;11: *A házon át (túl) megyünk és mindjárt ott van. Át?! A házon túl.* 6;5 (14): *Az úton kívül (túl) nem jöhet a hal.* (Játékban).

5;11 (2): *Egy óra hosszáig nem csesztelek be.* 6;3 (2): *Egy óra hosszatt evvel bánkódok* (bajlódom). 6;5 (10): *Két-három óra hosszáig tátogattak egymásnak* (egymásra).

6;4 (24): *Husvét táján is szokott lenni.* „Hogyan husvét táján?” *Mikor kezdődik a husvét.*

6;8: *Apuka, érdeklődjünk a kocsi iránt.*

6;8 (15): *Szél ellen ernyőt hordok.*

8¹/₂ éves korig az *iránt* és az *ellen* névutók csak ebben a két esetben merültek föl beszédében.

A *képest* névutót először 7;10 korban hallatta: *Nézd, a Môle milyen kicsi a Mont-Blanchoz képest.* 8;1 (19): *Sötétbarna és sárga selyemszálát hozott: Nézd, ehhez* (a sárgához) *képest* (milyen csunya a barna). „Mit mondtál?” *Csunyább ehhez képest.*

3. A névmások.

A névmások közül a mutató névmások találhatóak meg legelőször a gyermek beszédében. É. már 1;0 azt mondta: *e* (=ezt), mikor kért s mutatott arra a dologra, amit kívánt. 1;6 korban az „az“ mutatónévmást használja. Később föllépő mutatónévmások az *olyan, ilyen, ugyanolyan*. É. 1;10: *Nem olyan szál (sár)*. 2;0: *Ilyen babát*. 3;7: *Ugyanolyan asztal, mint a mién*.

Későbbiek az „annyi“, „ennyi“ számnévi mutató névmások.

Gyakran tapasztaljuk, hogy a gyermek az „az“ („ez“) mutató névmás „azt“ alakját nem érzi tárgy-esetnek, hanem alanyesetnek veszi s kötőhangzós tárgyraggal látja el, mikor tárgyesetet akar kifejezni. Így keletkezik az „aztat“ („eztet“) szó, mely minden idegen példa utánzása nélkül jöhet létre s amely fölbukkan nemcsak a gyermek és ifjú, hanem a felnőttek beszédében is és pedig annál gyakrabban, minél kevésbé dolgozik ellene a környezet. É. 2;0 korban: *Kérem azt!* Mikor mást nyujtanak neki: *Aztat nem*. 2;1: *Aztat is*. Evvel az alakokkal később is élt, de igen ritka esetben.

Mutató névmást szokott használni a gyermek elég gyakran az egyes (esetleg többes) 3. személyű személynévmás helyett. É. 2;9 azt feleli, mikor kérdezik tőle: „Apukádnak is?“ *Annak (neki) is*. 6;7 mondják neki, hogy F. É.-nek (egy kis lánynak) adjon 5 szem cseresznyét s ő azt feleli: *Annak (neki) nem adok*.

A személy- és birtoknévmások a később használt szófajok közé tartoznak. Valamikor azt hitték, hogy az „én“ személynévmás feltűnése az ön(én)tudat feltűnésével kapcsolatos s hogy vele a gyermek határozottan elkülöníti magát („én“-jét) a külső világtól, mellyel azelőtt össze volt forrva. A pontosabb vizsgálat aztán kiderítette, hogy az „én“ szó s általában a személy- és birtoknévmások jelentkezése a beszédben nagy mértékben a környezet beszédétől függ (miként az igék egyes számú első személyének

használata) és semmi köze sincs az öntudat kifejlődéséhez. A gyermek éppen olyan határozottan elkülönítheti magát a külső világtól és hangsúlyozhatja énjét, mikor keresztnevén s általában azzal a névvel nevezi magát, melyet környezetétől vesz át, mint mikor saját magára vonatkozó személy- és birtoknévmásokkal (én, engem, nekem, enyém, stb.) él.

Bizonyos azonban, hogy a gyermeknek eleinte könnyebb, ha keresztnevén (vagy még előbb „baba“ névvel) nevezik s nevezi magát, mert a személynév-mások megfelelő használata bizonyos fokú szellemi fejlettséget tételez föl. A gyermek keresztneve (pl. Pali) mindig ugyanazt a személyt jelenti, akár maga a gyermek mondja így magát, akár mások nevezik e néven, ellenben az „én“ szó és a többi személynév-más folytonosan változó viszonyt fejez ki. A családban mindenki mondhatja magára, hogy „én“, a keresztnev azonban mindig csak egy meghatározott személyt jelöl. Az „én“ éppen úgy változik a helyzettel, mint az idő, mely egyszer ma, máskor holnap, tegnap, stb. Az a személy, aki én-nek mondja magát, „te“, majd „ő“ nevet kap másoktól. Azonban nem e nehézség miatt nem használja korán a gyermek az „én“ szót, hanem azért, mert környezetében nem hallja eleget. Gyakori eset, hogy a család a gyermekhez beszélve sokáig nem használ személynév-mást, hanem ehelyett a „baba“, „papa“, „mama“, stb. szavakkal él. Megtörténik tehát, hogy némely gyermek még három éves kora elején is keresztnevét mondja első személyű névmás helyett.

A testvér nélküli vagy elsőszülött gyermekek általában később kezdenek személynév-másokat használni, mint azok, kiknek idősebb testvéreik vannak, mert a kicsinyek többször hallanak a nagyobbaktól személynév-másokat, melyeket hamar utánoznak.

Az első személynév-mások elvértve már a 1½ éves kor táján felbukkanhatnak a beszédben.

É. 1; 6: *Neti (neki, t. i. a pulykának) ani* (adni enni). A képeskönyvben nézte a szarvasmarhákat, majd a képet tenyerével betakarta s azt mondta: *Nem féj* (félek) *tőle*. Hasonló mondatokat (adj neki,

ne félj tőle) gyakran szokott hallani. 1;7 korban bögréjét anyjának nyujtva így szolt: *Mama, nekem főz* (z, = főzz nekem).

Az *én* 1;8 korban merül föl először beszédében. *Én isz eszet* (én is eszek) — mondta egyszer reggelizéskor. 1;10: *Ém szobába* (az én szobámba) *tettem*. A 2. év végén, különösen a 3. év első felében mind gyakrabban használja az egyes szám első személyű névmást és lassanként leszokott arról, hogy keresztnevével jelölje magát.

1;8 kortól fogva az „én“ mellett az „én“ ragozott alakjaival is él néha helyesen, néha tévesen. 1;8: *Dösz ti* (jössz ki = jöjj ki) *velem*. *Szúj* (szúr a fű) *engemet*.

A „te“ szót a gyermek eleinte rendszerint fenyegetéssel kapcsolatban hallja s a szó többnyire a szülők gyakori mondásának visszhangjaként verődik vissza beszédében. É. 1;10 korban így szól a kezében levő ébresztő órához: *Te vagy óla* (óra), *te?* Egészen 2½ éves koráig a „te“ szót csak birtok névmásként használta. Egyes szám 2. személyű igéket korán és nagy mennyiségben mondott, de a magyar használatnak megfelelően személynév nélkül. A „te“ helyett egy időben a „magad“ szót használta. 2;0 (3): *Mit csinálsz magad* (te)? kérdezte. *Apuka, hegedülj magad* (te hegedülj). Két és fél éves kortól kezdve aztán gyakrabban jelenik meg a „te“ személynév másként is beszédében. 2;6: *Te aludj* (feküdj le), *én meg mérek*. — *Te, nem mérsz?* — szolt játékára.

Idegen (német, francia, stb.) gyermek beszédében korábban és sűrűbben fordulhat elő az illető nyelveknek megfelelően az egyes szám második személyű névmás.

1;11 korban mondja É.: *Tedd le ötöt, ólát* (órát).

A többes számú személynév másként jóval később szerepelnek a beszédben. É. 2;3 korban mondott először többes alakot: *Apa, vedd le őket* (a játékokat). *Apa, táncolj velünk*. 2;4: *Mi az ott benn náluk?* *Muszáj ebédelni nekik*. *Bácsi mi(t) csinál velük?*

Úgy látszik, nagyon későn merülnek fel a beszédben többes 2. személyű alakok. Erre vonatko-

zóan különben egyáltalán nincsenek adataink az idevágó magyar irodalomban. É. beszédében a 4. év 2. negyedében észleltem az első ilyen alakokat. 3;3. Azt mondták neki, hogy nem kap tésztát. *Csak titek (ti) esztek?* — kérdezte. *Igy szeretem tégetek (titeket).* *Mumus megesz tégetek* — mondta más alkalmakkor. 3;4 korban: *Megverlek titeket.*

Lehetséges, hogy az a gyermek, kinek nagyobb testvérei vannak, többször hall 2. személyű személynév-másokat és hamarabb is él velük, miként az igék többes 2. személyével.

A föltételes igealakokon kívül nincs még egy szófaj, melynek használatában oly sokat csetlenék-botlanék a gyermek, mint a személynév-másokéban, még a négy éves korban is.

Néhány példa É. beszédéből: 1;8. *Apa, fölveszi neked.* (Apa, végy föl engem). — *Mama, jetesz tégedet* (tégy le engem) *Évikét.* (Ez a mondat világosan mutatja, hogy a gyermek beszéde egy időben megnyire visszhangja a környezet beszédének). 1;11: *Émt* (engemet). *Fölveszi, mama, tégemet.* (Vegyen föl engem). 2;0: *Émmel* (velem). *Ém* (az én orromat) *is törüld meg. Ém!* (nekem). 2;1: *Ém is fekszünk.* (Mi is feküdjünk le). 2;4: *Ém is van* — mondta, de észrevette, hogy helytelenül fejezte ki magát s mondását mindjárt kijavította: *nekem is van két kötényem.* 2;8: *Hozz neked* (=magadnak) *sámellit.* — *Szaladjunk veled* (szaladj velem). 2;10: *Te is tréfálj nekem* (velem). 2;11: *Nézz hozzám* (felém). — *Engem* (nekem) *nem szoktak ilyenvel* (ilyen szerszámmal) *csinálni.* 3;5: *Mesélj rólam.* 4;8: *A cica is néz tégetek* (benneteket). Még 5;10 (6) korban is mondta egyszer: *Tégetek.*

Más gyermekek beszédéből vett példák. Endrei fia 1;8 korban így hívja anyját: *Gyere én (te) is.* 1;9: *Én is megyünk* (megyek veletek). Ezek egyúttal példák arra is, hogy a gyermek néha nem csak számban, hanem személyben sem egyezteteti az igét a főnévvel. Ennek persze meg van a maga lélektani oka. 1;10: *Nekem* (az enyém) *is hol van?* *Huzzad neki* (őt). 2;5: *Engemhez.* 2;10: *Engemre nem haragszol?* 3;3: *Átment engem.* Endrei leánya 3 éves korban: *Apuka betekarni tégemet* (engem). 4 éves korban: *Hogy örül rájam.* Csapodi J. jegyezte föl gyermekei

beszédéből: *Tégeteket nem láttalak. Engeddel (ved) nem lehet. Rámomra (rám).*

A *birtoknévmások* a személynévmásokkal egy időben jelentkeznek a beszédben. A gyermek azonban már azelőtt kifejezheti a birtokviszonyt, legalább is formailag, mielőtt névmást használ. É. pl. már az első, elszigetelten föllépett birtoknévmás előtt mondott ilyen alakokat: *Szeme papának. Papájé. Fűjem* (fülem). 1; 6 korban egyik nap többször mondta, mintegy a szé kiejtését gyakorolva: *Emém* (enyém). A következő alakot azonban több mint 4 hónappal ezután jegyeztem föl beszédéből. 1; 11 korban két karját mellén keresztbe téve mondta a rajta levő ruhájára: *Enyém lula* (ruha). Babája homlokára csavart egy rongyot s így szólt: *Nyakkendője van, nézd. Melyik a babájé, zövéné (övéné)? Ez zövéné nyakkendő* — felelt is kérdésére. 2; 1. Rászóltak: *Ez nem a tied! Ó: Tiem* (enyém). 2; 2 (25). Anyja gombolyagjára: *Te labdád*. 2; 3 (4) kérdezte: *Mi ez?* „Az én mellényem“. *Te mellényed?* 2; 4: *Itt van tied leves.* — *Hol van a te ceruzád?* — *Nem tiem* (enyém). 2; 7: *Miénkvel* (a mi hegedűnkkel) *játszol?* 2; 8: *Megnézem tégedet* (a te reggelidet).

Egy 2½ éves lány (Kardos A.-é.), mikor apja rá szól: *Ne bánd, ez az enyém! Enyé, apuka?* Endrei M. három éves korban: *A tiem ágyamba megyek.*

A *határozatlan névmások* közül az *egyik, másik, mind, valami, valaki* és *semmi* szavak már 1½ éves kor után megjelenhetnek a gyermek beszédében. Az „egyik“ és „másik“ szavakat azonban rendszerint csak hosszú idő múlva tudja a gyermek egészen pontosan alkalmazni. Egy 3½ éves (dán) fiú, mikor hallja, hogy egyik kesztyű olyan, mint a másik, megkérdezi, hogy melyik az egyik és melyik a másik (Jespersen). Ezek is olyan viszonzyszavak, melyeknek jelentése a helyzettől függ s azért helyes használatuk egy ideig nehézséget okoz a gyermeknek.

Az *akármilyen, akármilyen, akármilyen* határozatlan névmások a 4—4½ éves kortól kezdve sze-

repelhetnek tartalmasan. É. beszédében a négy éves kor első felében léptek föl először.

A *vonatkozó és kölcsönös* névmások szintén a későn feltűnő szavak közé tartoznak. É. beszédében (más magyar adatot nem ismerek) a 3. év 2. negyedében bukkantak föl először. 2;3: *Hol van a másik karkötő, amit hozott anyuka? Hol van, aki imádkozik?*

Csak négy éves korban kezdi az „ami” szót tárgyakra, az „aki” szót pedig személyekre vonatkoztatva helyesen használni, mindazonáltal tévedések még később is sokáig előfordulnak beszédében. 4;4: *Hogy hívták azokat a lányokat, amelyikék odamentek?* 4;5: *Láttál már olyan vonatot, akinek... (majd mindjárt kijavította:) aminek kettő kereke van?*

Kölcsönös névmás 2;3 korban merült fel első ízben, de nem egészen helyes formában. *Legurultak egymásot* (egymásra) *a szánkózó gyerekek* — mondta, mikor két gyermeket látott szánkójukkal fölborulni.

10. A névelők.

A főnevek kezdetben névelő nélkül jelennek meg. A 1½ éves kor után legelőször az „a” névelő bukkan föl. Az „az” névelőt később szokta használni a gyermek. Jellemző a gyermekre, hogy a magánhangzóval kezdődő főnevek „az” névelőjéből a „z”-t az „a”-tól elválasztja és a főnév első magánhangzójához kapcsolja. 2;1. A *zállatokba* (az állatokban) — mondja É. 2;2. A „z”-t akkor is hozzáragasztja a szavakhoz, mikor ezeket nem előzi meg névelő. *Az ém zórám.* Balassa fia 2;5 a „z”-t kezdte használni magánhangzóval kezdődő főnevek előtt akkor is, ha a főnév előtt nincs is névelő: *zapika* (apika), *zebéd*, *zün-girü* (üngérol). Viszont a „z”-t elhagyta a zöltség szóban s „öccség”-et mondott.

Ezek a jelenségek arra vezethetők vissza, hogy a gyermek így hallja ki környezete beszédéből a szavakat. A mi beszédünkben is az „az” névelő „z”-je sokkal közelebb áll a következő főnév magánhang-

zójához, mint az „a“-hoz. Ez utóbbi szinte magányosan áll, míg a „z“ a főnév magánhangzójához simul, sőt többnyire össze is forr vele. Egészen természetes tehát, hogy a beszéd tanulásban pusztán a hallásra utalt gyermek hangzásbeli összetartozásuk szerint választja ki a hangcsoportokat a környezet beszédéből.

A gyermek a határozott névelőt sokáig vagy elhagyja, vagy csak „a“ névelővel él, még magánhangzóval kezdődő szavak előtt is. É. 2; 2: *Törüld meg a ujjamat.* 2; 5: *A ebédlő. A ibolyát.* Ilyen esetek még 4—5 éves korban is előfordulnak.

Az „egy“ határozatlan névelőt a 2 éves kor felé találjuk meg a beszédben. É. 1; 9 korban használta először: *Jön egy fio* (fiú). A 3. év 2. negyedében már gyakran él határozatlan névelővel.

11. A számnevek.

Számneveket pontos jelentéssel későn használ a gyermek. Előfordul, hogy korán mondanak neki számokat, például mikor járni tanul vagy mikor lépcsőn vezetik föl és le s ő ezeket a számneveket, mint cselekvéssel kapcsolódó szavakat vagy mondókákat meg is tanulja, értelmesen azonban nem tudja őket alkalmazni. Vannak gyermekek, kik 2 éves korukban 10-ig, sőt tovább is elmondják a számsort, de csak mint olyan szöveget, melynek értelme teljes homályban van előttük s melyet mint üres szavakat mondogatnak a hangzás és a vele kapcsolatosan véggezhető cselekvés élvezése végett. A gyermekek különben a számok elsorolásában (a számlálásban) az egész gyermekkoron át jóval előbbre vannak, mint azoknak a mennyiségeknek megértésében, melyeket a számnevek kifejeznek.

A számnevek közül rendszerint a határozatlan számnevek tűnnek fel először, de nagyon hamar megjelenhetik a „kettő“, az első határozott számnév, mely azonban egy ideig nem olyan határozott jelentésű szó a gyermek beszédében, mint a felnőttekében. É. beszédében a „kettő“ minden más számnevet meg-

előzött. 1;7 mondta a kezében levő két cérnaorsóra: *Kető van duju* (guriga, guruló). A következő hónapban tűnnek fel a: *mind, több, sok, mennyi* szavak. 1;8: *Maaszok* (malacok) *mind szajadnak* (szaladnak) — szólt az utcán végig rohanó disznósorda láttára. *Több ninsz* (nines) — mondta, mikor az utolsó kártyát vette föl a parkettről. Egy csomó bogárra: *Sok bogáj. Meni* (mennyi) *bogáj!* 1;9: *Egy fiúhoz, kettő fiúhoz.* 1;10: *Még eccer* (egyszer)? kérdi, miután más alkalommal már sokszor hallotta ezt a kifejezést. 1;11: *Csöppöt* (keveset). *Eléget* (eleget szedtem). 2;0. Három tárgyat állított egymás mellé az asztalra s ezekre: *Mind a kettő.* Három fénykép volt az asztalon s kérte őket. Mikor az egyiket megkapta: *Másikat is.* Mikor már két fénykép volt nála: *Kettő baba* (két babát ábrázoló fénykép). Ezután: *Kérem* (az asztalon maradt) *egyet.* Ebben az esetben tett különbséget először egészen határozottan az egy és kettő között.

Az eddigi megfigyelésekből úgy látszik, hogy a gyermek a határozott számnevek közül először a „kettő“-t használja, de nem mindig csak két dologra. É. pl. kettővel jelölt egy ideig két vagy ennél nem sokkal több tárgyat. 2;1: *Ketten* — mondta három személyre.

Kezdetben a gyermek nem tudja a „kettő“ nevet minden két dologra alkalmazni. Egy 2;10 korú német fiú (Lindner fia) pl. csak az almákra tudta a kettőt vonatkoztatni, mert a kettőt almával kapcsolatban tanulta meg. Tehát itt is olyan jelenség forog fenn, mint amilyet a színnevek alkalmazásánál láttunk.

Az „egy“ határozott számnév az eddigi megállapítások szerint későbbi a „kettőnél“. Ezzel ellentétben van Jablonkay, ki azt mondja, hogy fia 1;4 korban kezdi használni helyesen az „egy“ számnevet, a kettő pedig csak 2;0 korban tűnik fel beszédében. Donner gyermeke 2;5 korban mond számneveket. Tudja az egyet, de a kettő, három, négy és hat szavakat többféle jelentésben használja. Igen korán és úgy látszik egyidőben merül fel az egy és kettő

Dienes G. beszédében, 1;3: *Néni ed* (egy). *Bátyi* (bácsi) *kettő* — mondta, mikor egy asszonyt, majd később két férfit látott menni.

Egy belga kislányról (Decroly) jegyezték föl, hogy a 3. év elején már tudta, hogy két szeme és két harisnyája van, de csak a 4. év elején fogta föl az „egyet“ mint mennyiséget. Descoeudres gyengeelméjű növendékei közül egy 9 éves gyermek helyesen tudta megmondani tanítónője kopogásainak számát, ha ez kettő, három, négy és öt volt, de sosem tudta megmondani, ha csak egy volt. Balassa fia 1;9 korban használja a kettőt s csak negyedfél éves korában érti a számokat egytől-négyig. Kérdés, hogy Jablonkay és Donner esetében az „egy“ számnév volt-e s nem határozatlan névmás?!

É. 2;4. használja a *fél* és az *egész* szavakat tartalmazóan. 2;5: *Már csavartam kétszer* — mondta helyesen. 2;10 korban még nem tud 3-ig fölemelkedni, de a számsort 4—5-ig, sőt néha 8-ig is el tudja mondani. 3;8 éves korában már tisztában van a *három* fogalmával s olykor *négy* tárgy számát is helyesen tudja megadni. 3;10. Helyesen számolja meg öt ujját. Egy másik alkalommal egyik keze ujjaira azt mondja: *Öt*. 4;3. Nem tudta az „első“ és „utolsó“ szó jelentését. Ezek a szavak ugyanis eddig még nem igen kapcsolódtak életében megfelelő élményhez, illetve szemlélethez. 4;5. A *kettedik* szót használja „második“ helyett. Utóbbi szóval rendhagyó alakja miatt még 4;9 korban sem volt tisztában. 4 éves korától egészen iskolás korig nagyon keveset haladt magától a számolásban. Hat éves kora felé és azután, részben az iskola ösztönző és gyakorló hatása alatt, tovább fejlődött a mennyiség ismeretében.

Descoeudres a gyermekek számismereteit kutatva azt találta, hogy míg a kedvezőbb helyzetben levő genfi családok gyermekeinek 50%-a két éves korban 3-ig, 3 éves korban 9-ig, 4 éves korban 18-ig, 5 éves korban 21-ig, 6 éves korban pedig 30-ig tudja a számsort hibátlanul elmondani, addig a (kedvező és kedvezőtlen társadalmi körülmények közt élő) gyermekek 75%-a az egyet 2 $\frac{1}{2}$ éves, a kettőt 3 éves.

a hármát 4 éves, a négyet 5 éves korban sajátítja el teljesen. Hasonló eredményre jutottak mások (Beckmann és Filbig) a német gyermekekre vonatkozó vizsgálataikban.

Egészen az iskolás korig, sőt igen gyakran még az iskolás kor első éveiben is csak úgy érti meg a gyermek a 3—4-nél nagyobb mennyiségeket és csak úgy tud velük egyszerű műveleteket (első sorban összeadást, azután kivonást, majd szorzást) végezni, ha a mennyiségek látható vagy elképzelhető tárgyakban állanak előtte. Nagyon ritkán előfordul olyan eset is, hogy a gyermek aránylag korán, már az iskolás kor elején, esetleg még ez előtt, képes pusztán számnevekkel összeadni vagy kivonni. Az ilyen fejlődésre vonatkozóan azonban igen kevés adatunk van.

12. A szavak szerepének fölcserélése.

A gyermek sokáig nem érzi s nem ismeri az egyes szófajok (beszédrészek) szerepét a mondatban s egyik szófaj tisztjét könnyen ruházza át a másik szófajra, különösen a legerősebb nyelvi fejlődés idején (2—3 éves korban).

Gyakori eset, hogy melléknevet főnévként használ (miként a felnőttek is). É.-nek 1; 9 (9) éretlen szőlőszem került a kezébe. Mondták neki, hogy ne egye meg, mert nem jó, savanyú. Valamivel később így kért szőlőt: *Ad (j) apa, tavanot* (savanyút). 1; 11 (29) korban a nála levő bogyóra azt mondták: csunya, dobd el. Mire ő: *Csunya mi(t) csinál?*

Megtörténik, hogy a gyermek a kifejlett nyelvszokástól eltérően igéből főnevet és főnévből igét alkot. É. gyakran hallotta lefekvés előtt: „Gyere aluszkálni (vagy aluszikálni)“. 1; 10 (8) korban azt mondta egy képre, melyen egy gyermek föláll ágyában: *Kijön a baba*. „Honnan?“ kérdezték tőle. *Aluszkából* — volt a felelet. 1; 10 (10). *Beken*-nek mondta a kenőcsöt, mellyel be szokták kenni. 2; 1 (2). Többször hallotta a fényes gombra, hogy „fénylik“ s most az ilyen gombot „fénylik“-nek nevezi. 2; 2 (25).

Mondtam neki, hogy megfaragom a ceruzámat s ő: *Hol van megfaragod? Hol van harag* (farag)? Tehát a cselekvés nevét a tárgy nevének vette. Lehet, hogy a késre gondolt, de a szó nem jutott eszébe.

2;1 (31): *Ad(d) ide, apuka*, (az ujságot) *kimorzsalom* (kirázom belőle a morzsát). 2;6 (19). Homokot szórt s közben megkérdezte: *Apuka, te tudsz homokozni?* 2;7 (5): *Mért van ez lefótozva* (leöntve) *tintával?* 2;8 (23). Tudni akarta, hogy a nyakkendőt hogyan kell megkötni a nyakon s így kérdezte: *Hogy nyakolni?* 2;9 (9): *Be van cédulálva* (a cédulára van ragasztva). 2;11 (5). A varrógép vasállványának ellipszis alakú díszére: *Ugye ez ide van növe, ez nem kerekszik?* (Nem forog úgy, mint a kerék). 2;11 (25): *Kimegyek a gangra*, (folyosóra) *krétálok*. 2;11 (27): *Kertészd* (kerítsd el) *magad te is*. 3;1. Kardot látva kérdezte: *Mi ez?* „Kard“. *Ki kargyol vele?* 6;1 (28). Menyasszonyifátyolszerűen selyempapirost kötött babájára: *A babát bemenyasszonyítottam*. 6;4 (18). *Mért már most kinyuszták* (husvéti nyulakkal rakták ki) *a kirakatot?* 6;6 (2): *Tessék kiszállkázni* (kivenni a szálkát). 6;6 (16): *Ő egyszerűen bekulcsolta a hálószobát*.

Igéből melléknévet és melléknévből igét képeznek. É. midőn ujját szopta, gyakran hallotta: „Ne dudlizz!“ 2;2 (13) így szólt: *Már nem dudlis* (nyálás) *a kezem* (ujjam). 2;11 (24). Beleértette a lángosát a mártásba: *Nyalos lett* — mondta. Azaz olyan, hogy le kell nyalni. 4;4. Többször ivott s: *Olyan iszós vagyok*. 5;0: *Vakarós volt* (viszketett) *a szemem*.

2;2 (3). Az orsóra ráállította kis kuglibabáját: *É. rámagasít*. 3;0 (4). Pár csöpp víz volt a cipőjén: *Egy kicsit egészen levizesült a lábam*. 4;4. Meleg kanalára vizet csöpögtetett a vízesapból: *Meghidegítettem csöpögős vízzel*. 5;2. A zuzmarás kórót a hideg konyhában hagyta: *Hogy ott szépekedjen* (szépen maradjon, ne olvadjon fel rajta a zuzmara). 6;0 (2): *Igy kipúposította* (fölfujta) *arcát*. 6;2 (3). Nem akarta ismét fölvenni az előző nap viselt bugyiját. *A lábaim undokolják. Nem akarják*. 6;2 (3). Magasságát mérve, fejét kissé lenyomtam a vonal-

zóval: *Ügy letörpítesz!* 6;5 (17): *Jaj de szép orgona (virág)! Már lilul* (lila színt kap).

Más ilyen alkotások: 1;10 (9): *Le akalt* (akart) *puffni* (=majdnem leestem). 1;11 (22). Azt akarta, hogy apja elbujjék s ezt így fejezte ki: *Apa, elkukucs*. Majd mikor ő ment bujni: *Elkukucsok*. 2;6. A vadgalamb bűgását hallva: *Mért purgol?* (a vadgalamb hangját utánzó szó)? 4;1 (13). Hívta anyját, ki azt felelte: *Mindjárt*. Erre ő: *Te mindjározol* (csak mondog, vagy sokszor mondog: mindjárt) *és nem jössz*. 6;2 (27): *Nálunk* (az iskolában) *amennyi hiba* (hibánk) *van, annyist* (olyan jegyet) *kapunk*. 6;8(28): *Tudod mit károlok* (mire mondom: kár) *én? Hogy nem hívtuk be anyukát*.

13. A kötőszók.

A gyermek első többszavas mondatai egyszerű (gyakran meglehetősen bonyolult és zavaros) mondatok. Egy idő múlva azonban összetett mondatok is tűnnek fel beszédében és pedig eleinte kötőszók nélkül, majd főképpen olyan kötőszókkal, melyekkel ő egymás mellé helyezett mondatait szorosabban fűzi össze.

A kapcsoló *is*, *meg*, *aztán*, továbbá az *és* kötőszó merül fel elsőnek. A 1¹/₂—2 éves gyermekre jellemző a gyakori felsorolás, amikor bőséges alkalmá nyílik a kapcsoló kötőszók használatára. É. 1;6 korban használt először kötőszót. Megfogta mellényem egyik gombját s azt mondta: *Tomb. Az isz tomb* — tette hozzá, mikor a másik gombhoz nyúlt. 1;10: *Od(a) adtam szölgőt* (csörgőt) *babának, aztán néni az(t) mon(d)ta: Jó éjtszakát Évike*. 1;11: *Ott van anyuka, meg bácsi*. Az „és” kötőszó É. beszédében csak 2;2 jelentkezett először, mert környezete eleinte inkább a „meg” és „aztán” szavakat használta a vele való beszédben.

Az *akkor* kötőszó egy ízben már a 2. év legvégén felbukkan É. beszédében, azonban csak a 3. év első felében vált gyakoribbá. 1;11 (18): *Haza megyünk, akkor iszunk vizet*.

A 3. év első felében a *se-se, mert, ha, mint, de, hanem, hogy, ahogy, csak, míg, addig, vagy* kötőszókat használta É. gyakrabban, bár egyiket-másikat néha nem egészen helyesen és értelmesen.

2; 2. *Ne bánts se bajuszodat, se arcodat, se homlokodat, se fejedet.* 2; 4 (15): *Ezt is nem (sem) kérek.* 2; 6 (20): *Se sír ez (se ez a fűszál nem sír). Se sír ez a másik (se ez a másik nem sír).* 2; 2: *Ne nyúlj bele tintába, mert megverlek.* Ezt a formát szokta hallani. 2; 3 (10). Kérdezték tőle: Mért sírsz? S ő: *Azért, mert nagymama kiment.* 2; 3 (27): *Azért betakarom, azért fekszik (=betakarom, mert fekszik).* 2; 5 (16): *Erre (a padra), apuka, nem lehet ráülni, mert el van törve.*

2; 2 (28): *É. jó kis lány, nem sír, ha lecsik, ha megverem.* 2; 4: *Ha odamegyek a tükörhöz (akkor elveszed, mint ígérted, a könyvet) igen?* 3; 0 (4). Sapkáját botra tűzve hozta. *Hátha elesik, azér(t) hozom egy boton.* 6; 5 (17): *Hátha utólér bennünket az eső.* 2; 1 (10): *Úszok így mind (=mint) a kígyó.* Elcsúszott s azt mondta: *É. lecsúszott, mind (=mint) szánkózó gyerek!* 2; 3: *Nyuszi azt mondja, szép kötényem van, de brosstúm nincs.* 2; 4 (9): *Keresem a ceruzát, de nem találok.*

2; 3 (12): *Ne gőzöst csinálj, (rajzolj) hanem nénit.*

2; 3 (13): *Fél Pirike (a babája) a ginglingtől (gyűszűtől), hogy levágja az orrát.*

2; 4 (15): *Nem így hintázok. Ahogy Zs. szokott. Így szokott Zs. — s mutatta.*

2; 4. Mondják neki, hogy az órát nem szabad bántani, mire ő: *Csak símogatni?*

2; 4 (9): *Apuka, tessék olvasni addig, míg én olvasok.* (Az utolsó szót szándékosan mondta selypítve). Nem volt értelme mondatának. 2; 4 (18): *Megyek virágomért apuka, addig várj engem, mindjárt jövök.* 2; 5: *Maradj itt nagymama, ne menj ki, addig (az utolsó szó fölösleges) ide ülj.* 2; 9 (21): *Itt szedett apuka virágot és a fiú addig (azalatt, vagy addig, míg apja szedett) elvitte a könyvet.* 4; 5 (2): *Estéig maradsz? Ameddig (míg) nem alszom (=le nem fekszem)?* 4; 11 (2): *Addig nem játszok a babaszobával, míg születésnapom nem lesz.*

A *vagy* kötőszó egyszer már a 2. év végén fölbukkan É. beszédében, de nem értelmesen; 2; 5 azon-

ban már gyakori. *Vagy ottan, vagy ottan, vagy ottan* — mondta. *Melyikkel írok (írjak) vagy evvel a ceruzával vagy evvel.* 2;11: *Mit építsünk: vagy házat vagy másat?* A „vagy“ szónak (a latin „aut-aut“ra emlékeztető) ilyen alkalmazása elég sokáig jellemző volt beszédére. Gyakran két „vagy“ szót mondott, mikor csak egyre volt szükség és az egyiket mindig a mondat elejére tette. Egy német gyermek-megfigyelő (Lindner) is említ ilyen esetet a gyermek korának megjelölése nélkül.

A *pedig* és *mégis* kötőszavak már a 3. év 2. negyedében fölmerülnek E. beszédében, de nem mindig megfelelő kapcsolatban. 2;3(4): *Jaj de jó! Pedig ez nem jó!* 2;8(24): *Sárga villamoson megyünk?* „Igen“. Mikor meglátta a sötétbarna villamost: *Fekete az a villamos, pedig sárgán akartunk menni.* 2;10 korban feltűnően sokszor használja a „pedig“ szót, de még akkor sem mindig egészen helyesen. 5;3(11): *Igazán, abból az óvodából, ahova M. járt, mindig egy másik néni hozza ki a gyerekeket, pedig a dada szokta.* 6;9: *Pesten mért nincs bari (bárány)?* „Falun szokott lenni. G. L. apukájának van.“ *Pedig Gyarmat (ahol G. L. apukája lakik) nem is faluhely.*

A hétéves kor felé az *és pedig* kifejezés is megjelenik egyszer beszédében. 6;8(29): *Nekünk is ilyen van, ugye? És pedig ugyanilyen, ugye?* 8;3 korban egy időben feltűnően sokszor használja, de nem mindig találóan.

A *mégis* szót még a 3. év vége felé sem tudja helyesen alkalmazni. 2;10: *Hajót leláncolták és mégis kikötött* — mondta kevés értelemmel.

A *mikor* kötőszó a 3. év végén szerepelt. 2;9: *Mikor uszodába(n) voltunk, akkor ott volt egy víz.* — *Mikor fölkeltem máma reggel (valamelyik nap), akkor iszonyúan dörgött.* — *Mikor Kőszegen voltam, azt mondtam Bulinak: placi helyedre.*

A 4. év elején a *csakhogy* szót is használja. 3;1: *Nekem is volt ilyen cukrom, csakhogy nem sötétkék, hanem világoskék.*

A 4. év közepén feltűnik a *mintha* is. 3;5: *Gyönyörű az a lámpa. Olyan cakkal van, mintha gyöngy*

volna. 4;2: Kint sivitott a szél. *Milyen idő van! Ugye úgy csinál (a szél), mintha egy kis lány sírna.* 4;6 (2). Virágos cseresznyefára: *Olyan ez a fa, mintha karácsonyfa lenne.* 4;6 (3). Mikor lehorzolt térédtét fertőtlenítővel mosták le: *Mintha rágná vóna.* 4;11. A nedves kövezet messziről csillogott a lámpák fényében: *Nézd anyukám, mintha víz lenne.*

A *hát* szó bizonyos kapcsolatban korán felmerülhet, azonban a következtetéssel kapcsolatos *tehát* az eddigi vizsgálatok szerint (Piaget) csak a 11–12 éves korban szerepel értelmesen a beszédben. É. 2;2 (20) korban azt kérdezi a varrónőtől, mikor el akar menni: *Hova mégy?* „Haza“ — volt a felelet. *Van kis fiad?* „Nincs“. *Hát mi van neked? Kis lányod?* A „*hát*“ szó ilyen s hasonló alkalmazása („*hát akkor?*“) már a 3. évben észlelhető. Sokkal későbbi az olyan kapcsolatban való használása, mint a következő mondatokban. 6;4 (31): *Azt hittem, hogy olyan szép (kés), mint az enyém, hát (=és) kiderül, hogy egy vacak.* 6;6 (12): *De bizony ő nem mondta, hát (=és) nekem kellett elmondanom.* 6;8 (14): *Anyukám, te még fiatal vagy, hát (tehát) fogsz nőni.*

A *mielőtt* kötőszó 4 éves korig csak két elszigetelt esetben fordult elő É. beszédében, de nem értelmesen. 4;0 korban használta egyszer s először helyesen. 4;8 korban ismét élt vele, de nem egészen kifogástalanul. Hallotta, hogy este is imádságra harangoznak, mint délben és reggel, mire megjegyezte: *De én nem szoktam imádkozni délben, mielőtt eszem, mielőtt nem eszem.* 4;11: *Most, mielőtt ebédeltünk, kint voltam.* 5;5 (15). Kérdezték tőle: Nem láttad V.-t? *Mielőtt elutaztunk?* „Igen“. *Láttam.* 6;8: *Emlékszem, mikor (=hogy) fölkeltem (=fölbredtem) mielőtt anyuka föl akart kelteni vóna (fölkeltett volna).* 6;11 (22): *Ugye, mielőtt beérünk az alagútba fölgújtják a lámpát?* 8;3 (4): *Mielőtt én kiszámítottam (volna), ők már kiszámították.*

A *mihelyt* kötőszó a 4 éves kor utolsó negyedében jelentkezett először É. beszédében. 4;9: *Mihelyt fölkeltem?* Ezután több mint egy évig nem észleltem. 5;4(1). Azt akarta mondani: *Mihelyt jött, mind-*

járt el is ment s ezt így fejezte ki: *Akkor jött, mikor ment.* 5;10 (15): *Mihelyt hazajöttem* (az iskolából) *megcsináltam* (a feladatot). 6;5 (29): *Mihelyt kimentünk, máris* (mindjárt) *levettük a kabátunkat.* 6;8 (5): *Olyan utálatosak azok a (nagyobb) fiúk* (az iskolában)! *Gilisztát dobtak ránk* (lányokra). *Mihelyt bejelentettük I. néninek,* (mindjárt) *le kellett menni nekik a kertbe.*

Öt éves korban a *mire* szó is szerepelhet a gyermek beszédében, de nem mindig megfelelő módon. É. 5;1 (3) mondja: *Mire* (=mihelyt vagy mikor) *M. odaért T. nénihez, mindjárt bolondkodott.* 5;1 (21): *Mire* (=mihelyt vagy mikor) *hazaértünk, akkor* (mindjárt) *indulunk keresztmamához. Mire hazaérkezünk, arra fölkel anyuka?*

Ugyancsak öt éves korban jelent meg az *amint* kötőszó. 5;2 (6): *Láttam, amint az angyal a karácsonfával az égbe repült.* 5;5: *Amind* (=mint, mihelyt) *lejövök, felöltözöm.* 5;6 (12): *Mindjárt hazajövök, amint* (=mihelyt) *J. hazahozza a gyerekeket.* 6;0 (28): *Egyszer nem szabadott a szobába menni, amint* (=mikor) *jött P.* 6;0 (23): *Amint* (=mihelyt) *nagymama észrevette,* (hogy az aranyhal kivetette magát a vízből), *fölvette.*

Az azonban a hat éves korban merült föl. 6;0 (4): *Sáríka azonban sose jön ide játszani.* (Azt a benyomást tette, mintha az egész mondatot átvette volna valakitől). 6;2: *Azonban jelzem, hogy...* Nem folytatta. A család egyik tagjának gyakori mondása. 6;4 (31). Apja: *Gyerekkoromban én is kaptam tojást a (husvéti) nyusztól. A fiúk azonban* (=pedig a fiúk) *nem szoktak kapni a nyusztól.* 6;5 (15): *Te légy a halász, én a hal. Én azonban nagyon ügyes hal leszek!*

A *mialatt* szót É. közvetlen utánzasképpen az öt éves kor vége felé használta. 5;8 (3): *Azalatt mit csinált az én csigám?* „Mialatt?” *Mialatt* (=míg) *én otthon voltam.* Azonban csak a hat éves kor közepén alkalmazta önállóan. 6;5 (23): *Forgott, forgott, forgott így, mialatt* (=míg) *a harmonikás harmonikázott.* 6;8 (5): *B. azt mondta, hogy azalatt, mialatt*

(=míg) *mi nyaralni fogunk, fog nekem venni.* 6; 8 (23): *Mialatt (=míg) nagymama itt volt, azalatt se volt se... se...* A mialatt szót egészen 8¹/₂ éves koráig egyszer sem használta egészen pontosan.

8¹/₂ éves koráig a *sőt* szót csak három esetben, az *ellenben* szót pedig csak egy esetben tapasztaltam beszédében, az utóbbi szót ebben az egy esetben is helytelenül alkalmazta. 6; 5 (10): *Nekünk is van olyan könyvünk az iskolában. Sőt még olyan virágos könyvünk is.* 6; 8 (14): *Én láttam, mikor (a baba) lábát bepuderozták, sőt még a hasát (is).* 8; 3 (8): *Mikor fogok háromnegyedes harisnyába járni? L. M. egész télen abba(n) járt, sőt olyan kis zokniba(n).* 6; 3 (17): *Nem volt se húsz perc, se tíz perc (az iskolában) ellenben (hanem csak, vagy csupán) egy perc.*

A *mióta* kötőszót 8¹/₂ éves korig csak kétszer sikerült följegyezni. Először közvetett utánzásoképpen jött létre. 4; 5 korban mondta: *Mióta nem voltunk kint...* (s mutatott a kizöldült fára). Ezt a formát egy negyedórával azelőtt hallotta. 8; 1 (29). Kérdezték tőle: „Esik még a hó?” *Igen. Mióta lent vagyunk, mindig* — felelte.

A *mivel* szó nagyon ritkán fordul elő a gyermek beszédében. É. beszédében 8¹/₂ éves korig két ízben észleltem. 6; 8 (29). Egy kis stájer faluban nyaraltunk s a ház emeletén laktunk. Délben az ebédet föl szolgáló háziak vizet szoktak hozni az udvarban levő kútról. Anélkül, hogy tudtuk volna, É. ment le vízért. Mikor felhozta a kancsó vizet, anyja mondta neki, hogy miért nem hagyta a háziakat vizet hozni. É.: *Ha ők hoztak volna (vizet a kútról), akkor ők hozták volna (fel kancsóban a vizet a szobába is). De mivel én hoztam a kútról, hát én hoztam föl.* 8; 5 (12): *A D. néni engem is meghívott I.-hez, mert K. már régen szeretett volna menni I.-hez és mivel nagyon jóba vagyok a K.-val, engem is meghívtak.*

Az *akár* szót 8¹/₂ éves korig egyszer sem használta egészen helyesen. 6; 3 (27). Neheztelve mondta, hogy őt Évának s nem Évikének mondják: „Ki mondja, hogy Éva?” — kérdezték tőle. — *Akár I.*

néni, akár... (I. néni és mások is). 6;8 (13): *Akár abba* (a nyugszékbe) *is ülhetek*.

Az *ugyan* szó a 6 éves kor közepe felé bukkant föl először. 6;4 (27): *A ház fölépült ugyan, de még nincs berendezés*. 6;6 (21): *Ha ugyan itt vannak. Ha igaz, hogy itt vannak*. 6;8 (1): *Ennél* (a pocsolyánál) *ugyan sokkal tisztább tócsa volt az* (amibe kezüket mosták).

A *mind, mind* csak ebben az egy esetben szerepelt 8½ éves korig. 6;6 (15): *Máma nagytakarítás lesz mind a (játék) boltban, mind a babaszobában is*.

A *miközben* szó 8 éves korában merült fel egy ízben beszédében 8;3 (27): *Tudod, mit csinált? Miközben verset mondok...*

A *miután* 8½ éves korig egyszer sem tűnt fel É. beszédében.

Nem valószínű, hogy 10 éves korig a felsorolt kötőszavakon kívül mások is szerepelnének a gyermek spontán beszédében. A kötőszók használatában is a szellemi fejlettségen kívül sok függ a környezettől (olvasmányoktól, stb.).

Tíz éves korig, sőt még később is hiányzanak a gyermek beszédéből a következő kötőszavak: avagy, ámde, azaz, úgymint, semmint, mintsem, habár, bárha, noha, holott, miként, amikép, valamint, mint-hogy, alighogy, valahányszor, mindamellet, mindazonáltal, bár, ámbár, ennél fogva, következőleg, eszerint, stb. E kötőszók közül megfelelő kapcsolatban némelyeket megérti a 10—12 éves gyermek, de magától nem használja. Egyrészt azért, mert a környezet beszédében is igen ritkán fordulnak elő, másrészt azért, mert a korábban megtanult és begyakorlott kötőszavakkal meg tudja alkotni mindazokat a kapcsolatokat, melyeknek kifejezését szükségesnek érzi.

Sok kötőszót csak a művelt felnőttek beszédében vagy csak írásában találunk meg.

A kötőszóknak a gyermek beszédében való jelentkezése és pontos szerepe még úgyszólván teljesen tisztázatlan kérdés, melyet eddig alig vetettek fel, vizsgálódása középpontjába pedig még senki

se vont bele, pedig az értelmi fejlődés szempontjából jelentősnek látszik.

14. A különböző mondatfajok jelentkezése.

A gyermek több szóból álló mondatai nyelvtani szempontból kezdetben egyszerű mondatok, melyek azonban nem mindig mutatkoznak oly szabályos, tiszta formában, mint általában a felnőttek beszédében, vagy éppen írásában, hanem gyakran a kifejlett nyelvben ismeretlen (csak beteges esetekben előforduló) sajátosan kihagyásos vagy fölöslegesen kibővített mondatok szeszélyes képében jelennek meg. A fejlődés abban nyilvánul, hogy a gyermek egyrészt mindazt kifejezi, ami a megértés szempontjából szükséges, másrészt nem használ mondanivalója világosságát csökkentő, fölöslegesen sok szót. A szabatos beszédet azonban a szellemi érés előrehaladása és a környezet megfelelő hatása mellett is csak sok idő múlva képes sajátjává tenni.

Néhány egyszerű, jól érthető mondat É. beszédéből: 1;0: *Mama tá* (elment). 1;2: *Teté bo* (tessék gomb). 1;5 10): *Baba ide oh* (ül). 1;6: *Paszi* (paci=ló) *eszik fuvet* (füvet). 1;7: *Baba ement* (elment) *szedni hajágot* (virágot).

Az ilyen formás mondatokon kívül azonban nagy számmal mond a gyermek olyanokat is, melyeknek értelmét csak a helyzetet jól ismerő szülő, sőt néha még az sem tudja megfejteni. A gyermek ugyanis nemcsak azért beszél, hogy érzelmeit, kívánságait, gondolatait mással közölje, hanem azért is, mert élvezi magát a beszélést. Gyakran magának beszél, hangosan monologizál (társaságban is), különösen kisebb korban és egyáltalán nem törekszik arra, hogy mások is megértsék. Beszéddel kíséri tevékenységét (játékát, rajzát, stb.) akkor is, ha egyedül van. Főképpen akkor szokott homályos lenni, mikor valami új dologra, szokatlan helyzetre vonatkozóan kell magát kifejeznie, amikor tehát nem állanak rendelkezésére könnyen felújítható, begyakorlott kifejezésformák. Nem ijed meg a kifejezési nehézségektől.

Minden habozás nélkül kifejezi azt, ami foglalkoztatja s amit közölni akar és pedig azokkal a szavakkal, melyeket odavágóknak érez s amelyek éppen eszébe jutnak. Sokszor úgy beszél hozzánk, mintha teljesen tisztában volnánk azzal, amit mondani akar és a mondattöredékeiből kell kitalálnunk, hogy miről is van szó. Azt is tapasztaljuk, hogy szóemlékei támadnak föl, vagy mondások élednek föl benne, de hézagosan és minden érthető összefüggés nélkül helyezi szavait egymás mellé.

É. 2; 0 (13): *Apuka, szaladj szemmel* — mondta. „Mit szemmel?“ kérdeztem. S ő: *Apuka, szaladj szemmel. Szemmel. Szaladj szeme.* Többször neki kezdett, hogy megértesse magát, de nem sikerült. Lassanként kiderült, hogy mire gondolt. Az előző napon nem volt türelme ruhát próbálni s hogy kitartson a próbálásban, grimaszokat csináltam, szemet forgatva s el-elszaladtam tőle. Ez nagyon tetszett s most ezt akarta. Tehát azt akarta mondani: *Csinálj így a szemeddel és szaladj el. 2; 6 (29): Nézd, milyen csokrot szedtem. Ez jobb, mint a Kőrös víz. Ez jobb, mint a kőrösi pulyka* — mondta értelem nélkül. Mondásában egy dalszöveg és egy mondóka töredékei vegyültek össze. *Vad hámoz krumpli van itt bor sóba* — szólt érthetetlenül, mikor apja burgonyakörzetet evett. 2; 8 (19). Azt akarta megmondani, hogy kis játszótársa sírt, mert nem tudott kimenni a kertből. (A kettős kertajtó, melyhez lécső vezetett le, be volt kapcsolva). *Józsika lement a lépcsőn, aztán a zajtón kieresztették és becsukták az egyik ajtót és becsukták a másik ajtót és nem tudott kimenni, akkor sírt.* 2; 8 (22). A réten szedett fűvet a kutyanak, de hazafelé ledobta az útra, arra gondolva, hogy a kutya a következő nap arra megy és megeszi. *Ha haza megy Buli (a kutya), akkor lefekszik, ha fölkel akkor idejön megint(t) kirándulni és megeszi a fűvet.* 6; 3 (19). Arról akart megbizonyosodni, hogy a születés nap azt jelenti-e, hogy az ember egy-egy évvel idősebb lett s így kérdezte: *Születésnapon mindig egy éves lesz az ember?*

Természetesen lehetne sokkal zavarosabb és még

érthetlenebb mondatokat is idézni bőségesen, különösen azoknak a gyermekeknek nyilatkozataiból, akik a maguk sajátos, a felnőttek beszédétől nagyon elütő nyelvén beszélnek. Ilyen sajátos beszédfejlődést azonban nálunk még nem jegyeztek le.

A gyermek mondatai gyakran egészen különös *szórendet* mutatnak. A szavak közül azok jutnak előbbre, amelyek a gyermek szemében fontosabbak s amelyek hamarabb eszébe jutnak. Egyéb szabályt alig lehet megállapítani. É. 2; 4: *Ez a kijé hely?* (Ez a hely kié). *É. se zsírot bögréből evett.* (É. nem evett zsírt bögréből).

Az egyszerű mondatok mellett már a két éves kor körül feltűnhetnek az összetett mondatok. A mellé rendelt mondatok az alárendelt mondatokkal egyidőben vagy egymás után szoktak jelentkezni, eleinte kötőszó nélkül, majd kötőszóval.

Néhány kötőszó nélküli mellé- és alárendelt mondat É. beszédéből. 1;10: *Ne nézz ki ablakon szunya* (csunya) *apuka*, (mert) *megverlek* (ha kinézel). *Apuka, ne isz* (ne idd meg a tejet, mert) *meleg.* 2; 0: *Od(a)adja* (oda adom) *kanalat anyukának*, (hogy) *vigye fé(l)re.* *Menjünk haza*, (mert) *fúj a szél.* *Mondd*, (hogy) *kérünk mást.* 2; 1: *Félek*, (hogy) *lezuhan.* 2; 2: *Megnézem*, (hogy) *van(-e) rajta bélyeg.* — *M. sír*, (ha) *nem hoz É.* (neki) *ajándékot.*

A kötőszavakat néha a felnőttek is elhagyják.

Kötőszavakkal ellátott mellé- és alárendelt mondatokat a kötőszavakkal kapcsolatban idéztem.

Az első mondatok felszólító és kijelentő mondatok. Kezdetben azonban előfordul, hogy ilyen formát ölt az olyan mondat is, mely tulajdonképpen kérdést tartalmaz. É. 1;3 korban így szól, mikor keresi a retikülben az órát: *Tszetsze* (csecse) *o* (óra). Ezzel tulajdonképpen azt kérdezi: *Itt van a szép óra?* *Vagy: Hol van a szép óra?*

A kérdő mondatok kérdő hangsúllyal 1½ éves kor körül szoktak jelentkezni. É. az első határozottabb kérdő mondatot 1;6 korban hallatta: *Dön* (jön) *Vajisz* (Valika)? — kérdezte unokatestvére anyjától,

mikor ez egyedül jött be hozzánk. Endrei lánya 1;8 korban kérdi: *Margitka? alszik?*

15. A gyermek kérdései.

A fejlődés szempontjából különösen fontosak a beszédben felmerülő kérdések, mert ezek fejezik ki a gyermek szellemi szükségleteit és érdeklődését. A kérdések fölvetésével a gyermek szándékosan gyarapítja ismereteit s ezzel együtt szavait és kifejezésformáit.

Az első kérdések rendszerint a tárgyak nevére és helyére vonatkoznak s a felnőttek kérdéseinek utánzásaképpen jönnek létre.

A mi ez? kérdés már 1;6 korban fölmerülhet. 1;6. É. képeskönyvet forgatva a képekre mutat és kérdezi: *Mi esz?* Előzően már hallotta a kérdést ugyanilyen alkalommal, most tehát inkább csak utánzott, mint tudatosan kérdezett. 1;1. Egy másik képeskönyv ábráira mutatott s kérdő hangsúly nélkül mondta az egyes ábrákra: *Mi.* A szó valószínűleg a hasonló alkalmakkor hozzáintézett: mi ez? kérdésünkből maradhatott emlékezetében. 1;6. Egy másik alkalommal képre mutatva igen gyenge kérdő hangsúllyal mondja: *mi esz?* — anélkül, hogy feleletet várna. Megtörténik, hogy a vele levő felnőtt ujjával mutat a képeskönyv képeire s közben kérdi: *Mi esz?* Ezzel azt akarja, hogy mutassák neki a képeket s mondják ezek nevét. Ha a képeskönyvben valamely tárgy (pl. állat) képéből több van egymás mellett, a képek mindegyikét külön kell megmutatni és megnevezni. A *mi ez?* mind gyakrabban hangzik szájából azonban hallgat, ha más kérdezi tőle evvel a kérdéssel a már többször megnevezett képeket. Nyilvánvaló tehát, hogy eleinte nem ismeri e kérdés értelmét és szerepét. Lassanként aztán a „mi ez?” tudatossá válik és igen gyakran használt eszköze lesz az érdeklődés kifejezésének, a tudás és vele együtt a szókincsnövelésének. A 1½—2 éves gyermek e kérdés segítségével sok főnévvel gazdagítja szótárát. A kérdés később is, az egész gyermekkor tartama alatt, mind-

annyiszor ajkára tolul, valahányszor ismeretlen nevű dolgot lát vagy hall. Sokáig megelégszik, ha kérdésére magyarázatképpen a dolog nevét kapja. Csak a 3—4 éves kor körül kezd a jelen nem levő dologra vagy ismeretlen szó értelmére vonatkozóan kérdezni.

A *ki az?* kérdés későbbi keletű és ritkábban hangzik föl.

Még két éves kor előtt megjelenhetik a gyermek kíváncsiságára jellemző: *Mi van benne?* kérdés. A mi ez? kérdéssel körülbelül egy időben (először szintén utánzasképpen, később önállóan) fölveti a *hol?* kérdést is. É. 1;6 korban élt vele először. Két gyűrű volt nála s egyszer mind a kettő kiesett kezéből s elgurult szeme elől. *Honan* (=hol van)? *Homan?* *Homanat* (hol vannak)? kérdezte.

Később tűnik fel a *hova?* és még később a *honnan?* kérdés. É. 1;8 korban használta első ízben a „hova?” kérdést. *Hova med* (megy)? *Ova* (hova) *ment?* — kérdezte két elszigetelt esetben. 2;0 (8): *Mama hova megy?* „Egy kis lányt tanítani“. *Mama szehova megy?* 2;0 (10): Keresett valamit, amit eltettek előle: *Hova lett* — kérdezte. 2;0 (25): *Hová ment el?* *Szehovásze* (sehova se). *Itt maradt.* 2;2 (10): *Hova vitte Jézuska karácsonfát?*

A *honnan?* kérdés 2;6 kor előtt jelentkezik É. beszédében. 2;2 (23). Játék hattyút kapott. *Miből* (honnan) *hoztad?* kérdezte. 2;3 (2): *Félek majomtól.* „Akkor a fiú kinevet“. *Honnan jön a fiú.* 2;8 (4): *Honnan jött É.? — Te mellényed?* — kérdezte. *Kiszakadt?* „Igen“. *Honnan?* (ki szakította ki?) 2;8 (3). Egy kis gyermekoesi vagy kerékpár kerékre: *Nézd, eltörött a bicikli.* *Honnan törött el a bicikli karikája?* (Kereke. Honnan tört ki, melyik bicikliből?) 2;9. Tehenet látott. A tehén tőgyére mutatva: *Onnan ad tejet?* *Honnan ad a tehén?* — *Mon(dd) neki* (kérdézd tőle): *honnan jössz?* — mondta apjának, mikor egy lány jött velük szembe. 4;1: *A., honnan terem a kislány?*

A *honnan?* kérdés képes helyhatározói értelemben (honnan tudod?) csak a négy éves kor után bukkan föl.

Az elsorolt kérdések és ragozott alakjaik (mit? kié? stb.) tárgyakra és személyekre vonatkoznak. (É. 2;2 korban gyakran mondja, hogy az egyes tárgyak kinek a tulajdonai és gyakran kérdezi: *Kijé?*). Azonban még két éves kor előtt használhat a gyermek olyan kérdéseket, melyek cselekvésekre irányulnak, amelyekkel ő sok cselekvést kifejező szót, tehát igét sajátít el környezetétől. É. 1;6 korban kérdez először: *Mit csinál?* kérdéssel. Egy gyermeket látott, ki sarkával diót tört. *Mi(t) színá (csinál) baba?* kérdezte. A következő hónapban környezetének hatása alatt magától is kérdezi, mikor valamit csinál: *Mi(t) színász (csinálsz)?* Gyakran hallja, főképpen mikor valami meg nem engedhető dolgot tesz: „Mit csinálsz?“ Két éves kor körül különösen gyakran hangzik fel: „Mit csinál?“

A dolgok tulajdonságaira vonatkozó *milyen?* kérdés is a két éves kor körül jelentkezik először a beszédben. É. pl. közvetlenül két éves kora előtt használta először. 1;11 korban kérdezte, mikor egy esöpp tejbedara esett apja kezére: *Milyen (a) keze apukának?* Két éves kora elején különösen sokat kérdez ezzel a kérdéssel a színek nevére vonatkozóan. A *milyen?* kérdéssel gyakran és sokáig (még a nyolc éves korban, sőt később is) nemcsak a tulajdonságokra, hanem a névre (mi a neve? hogy hívják?) is kérdez a gyermek. 2;2 (17): *Ez milyen?* (Hogy hívják?) kérdezte É. egyes ujjaira.

A később föllépő kérdésformák közé tartozik a *hogyan?* (A gyermek beszédében „hogy?“ alakban fordul elő majdnem kizárólag). Ez a kérdés saját megfigyelésem szerint (semmiféle más adatra nem támaszkodhatom) sokkal szétszórtabban jelentkezik, mint a többi kérdés (különösen szórványosabban, mint a mindjárt sorra kerülő mért? mikor? és hány?). A *hogyan?* É. beszédében legelőször közvetett utánzasképpen merült föl. Már többször hallotta fölébredésekor: „Hogy aludtál?“ s 1;9 korban ő is kérdezte: *Hogy aludtáj?* 1;11. A vízcsapra: *Mi ez? Hogy hívják ezt?* 1;11(30: *Énekelj (énekelj) vendéget* („Jaj de magas ez a vendégfogadó“ kezdetű dalt). *Hogy(an) van?*

2;0 (27): *Nézd, hogy(an) szedi lábát paci.* 2;1 (17): *Hallod, hogy(an) fütyül a vonat?* A kérdést azonban csak 2;6 kor felé használja tudatosabban és gyakrabban.

2;2 (4): *M. énekelj. Hogy(an) is van az (a dal)?* 2;3 (4). Mondták neki, hogy hajoljon a leves fölé, mire ő hátra hajolt. Ne úgy! — szólt anyja. *Hogyan? Igy?* kérdezte É. 2;5 (7). A kezelőgombra: *Mi ez? „Kézelőgomb“. Mi(t) csinál? „Összekapcsolja a kezelőt“. Kikapcsolom (a kezelőgombot). Hogy(an) kell? — Mutasd meg, hogyan zongoráznak.* 2;5 (10): *Hogy(an) kell ezt kigombolni?* (A csokoládét szta-niól burkából kifejtteni). 2;6 (20): *Hogy(an) kell kihúzni (a dugót)?* 2;9 (24): *Hogy(an) csinál ajtó (autó)?* 3;1: *Hogy(an) lehet kinyitni ezt a (bádog) tojástart?* 5;4 (13): *Igy van valahogy (a dal) ugye?* 6;6 (2): *Hogy(an) működik a szökőkút?* 6;9 (22): *Hogy(an) lehet (az), hogy a holdat mindenünnen látni?* 6;11: *Hogy(an) csinálják az üveget? Hogy(an) csinálják a szövetet? Hogy(an) csinálják a kesztyűt? Hogyan csinálják a papírt? Hogyan képződik a szivacs a tenger fenekén?* 7;0 (28): *Hogy(an) tudja az a kis (zseb-) óra, hogy hány óra van?* (Azaz, hogyan van az, hogy az órával mérni lehet az időt).

A *mért?* kérdés 2½ éves kor körül kezd gyakrabban jelentkezni és rendkívül bőséggben fordul elő még nyolc éves korban is. A *mi ez?* kérdés mellett a leggyakrabban fölvetett kérdése a gyermeknek.

Az első *mért?* kérdések emberi cselekvéssel kapcsolatban szoktak fölmerülni s inkább érzelmi, mint értelmi érdeklődésről tanuskodnak. Velük a gyermek a szándékot, a cselekvés indítékát, forrását fűrkészi. A *mért?* kérdések kutathatják még valamely intézkedés, rendszabály indítékát (motívumát), a célt, a jelenségeket létrehozó anyagi okot, stb.

Sokszor nehéz eldönteni, hogy a gyermek *mért?*-jével mit is akar tőlünk. Mikor a 3—4 éves gyermek kérdezi, hogy *mért* van a fának levele, akkor „*hogy*“ szóval kezdődő, célra mutató feleletet (hogy a fa meg ne fázzon, hogy lélegezhessen, stb.) vagy „*mert*“ -tel meginduló, okot feltüntető feleletet (mert a fa is növény és minden növénynek van levele) kaphat a fel-

nőttől. Igen gyakori az az eset, hogy feleletet sem várva csak azért kérdez mérttel, mert pillanatnyilag feltűnt neki valami, mert új, szokatlan jelenség elé került. Megtörténik, hogy maga válaszol kérdésére, ha kissé várunk a felelettel. Lehetséges, hogy amikor az említett kérdését fölteszi, csupán azt akarja tudni, hogy ki rakta a fára a levelet s a felnőtt azt feleli neki: „Mert a jó Isten adott neki“. Megtörténik az is, hogy a levél célszerűségére, hasznosságára kíváncsi és kielégül, mikor azt mondják neki: „Azért, hogy szép legyen. Azért, hogy árnyéka legyen“. Megszemélyesítő hajlamához szólva, ilyen feleletet is adhatnak neki: „Azért, mert a fa szereti, ha levél van rajta“. Rendszerint a kor és az adott helyzet szokta eldönteni, hogy milyen választ vár a gyermek mért? kérdésére.

A gyermek mért? kérdéseit tehát nem lehet azonosítani a felnőtteknek az okra vonatkozó kérdéseivel, mert a gyermek legtöbbször egészen másra kíváncsi, mint mi. Legtöbb kérdése a dolgok létrehozójára (általa föltételezett készítőjére) irányul. Mértjeinek nagy része a véletlenre vonatkozik és meglepően hat ránk, mert nem tudunk mit felelni rá. (Mért zöld a fű? Azért, mert zöld!) Csak későn látja be, hogy bizonyos jelenségek okait nem lehet megismerni. Eleinte nem tudja, hogy vannak egyszerűen adott tények, melyek nem magyarázhatók. Mivel jó ideig nincs határozott fogalma a véletlenről, ennek okát is keresi. Sok dolgot mi a véletlennek tulajdonítunk és nem magyarázunk. A gyermekben megvan a mindenáron való igazolás hajlama és az a hit, hogy minden összefügg és magyarázható. (Piaget). Ha minden mindennel kapcsolatos, akkor mindennek van célja is s így minden kérdés lehetséges. Ebből magyarázható a gyermeknek sok furesa, a felnőttet sokszor már bosszantó mért? kérdése.

Mikor a gyermek új és szokatlan dolgokra tesz kérdést, rendszerint arra kíváncsi, hogy azok mindig olyanok-e, mint amilyeneknek először látja, hogy az új a régi keretbe illeszkedik-e be s hogy szabályról, szabályszerű ismétlődésről van-e szó. Sok

mért? kérdésére a felelet nemcsak: „Mert mindig úgy van“, hanem: „Mert úgy kell lenni“. A gyermek szemében u. i. a szabály nem megállapító (így van), hanem inkább azt fejezi ki, hogy „így kell lenni“, tehát erkölcsi szükségszerűségekre mutat.

Még az 5—6 éves gyermek gondolkodásában is egybe van forrva a szándékokat megvalósító és célokat követő lelki világ, a szándékokat nem ismerő és célokat nem követő külső, anyagi világgal. Az emberi (erkölcsi, társadalmi, illendőségi) szükségességet összekeveri a természeti (anyagi, mechanikai) szükségességgel. Egészen természetes, hogy az ilyen gondolkozás másképpen látja az okozati viszonyt, mint a felnőtt kifejlett gondolkozása. (Piaget).

Lássunk most már néhány mért? kérdést a különböző korokból É. beszédéből.

É. első mért?-je 1;9 korban hangzott elfolytatás nélkül. Apja tréfából ráütött s ő: *Apa, ne velje (verje) meg, mél (mért)?* 1;10. Csengetést hallott: *Mél szenget (csenget)?* kérdezte. 2;0. Nem engedtem, hogy az órát elvegye. *Mér(t) nem hagyod Évikének órát?* 2;2: *Mér(t) fekszel oly korán?* 2;3: *Mér(t) nem mész el sétálni?* 2;4. Nevetést hallott: *Ki nevet?* Mikor feleletet kapott: *Mér(t) nevet?* E példák mutatják, mennyire a szándék keresése és az érzelmi érdeklődés indítja a gyermeket az első mért?-ek föltevésére.

2;6. Sütemény volt nála s apja kért belőle. Mikor hosszas kérés után adott s apja nagyobbat harapott, mint ő szerette volna, síró hangon mondta: *Mér(t) haraptad le a felét?!* Ez a mért?, mely megfelelő alkalmakkor később is gyakran fölmerül, inkább az elégedetlenség kifejezése, mint szándék, cél, vagy ok keresése.

2;6. A gazdasági udvarban a kecskék között kék színű vödörben víz volt. *Mi az a kék benne?* Kérdezte a kerítésen kívül. „Vödör, víz van benne“. *Mért?* „A kecskéknak“. *Mért? Mert szomjasok* — felelt is kérdésére. „Igen“. *Mért?* Mikor nem kapott feleletet, nem kérdezett újra, mert figyelme már másra terelődött. *A libák milyenek?* — kérdezte tovább. „Milyenek?“ *Szomjasok. Ad nekik mama-kecske vizet.* Ezután mindjárt: *Kecskének menni isko-*

lába kell? „Nem“. Mért? „Mert csak lányok, meg fiúk mennek iskolába“. Meg anyuka. „Igen“.

2;7. A gyalogjáró szélén látott egy pár folyóka virágot. Mért nem nőtt itt sok virág? — Mért van sötét? „Mert elbújt a nap“. Hová? „A hegyek mögé“. Mért? „Mert ő is álmos és lefeküdt“. Igen? — szolt megnyugodva.

2;8. Meszes vizet csepegtettek el az aszfalton. Itt mit csináltak? Befehéreztek az utcát? „Igen“. Mért? „Mert előntötték a meszes vizet“. Mért?

2;9. Mért mekeg a kecske? „Mert anyukáját hívja“. Azt a kék kendőset? (Egy asszonyt látott, kinek szürke kendő volt a fején). „Nem“. Mért? Nem kapott feleletet s nem kérdezett tovább.

2;10. Kecske nem harap? „Nem“. Csak Buli kutya? „Igen“. A kecske mosolyog? (Azaz nem bánt, kedves az emberhez). „Nem“. Csak Buli kutya? „Ő se“. Mért? Mert nem tud mosolyogni. Mért? „Csak kis lányok és emberek tudnak mosolyogni. — Babája ruhájára mutatott s kérdezte: Itt mért piszkoltam be (a ruhát), mondd? „Mért?“ Mért? Mondd te nekem, hogy mért! Mással akarta megmondani már máskor is, hogy ő mért csinált valamit.

2;11. Koccintott. Ez a pohár csing (cseng, csingilingel)? „Igen“. Mért? „Mert üvegből van“. Igen? Mért? Hogy jobban összetörjenek? — A séta alatt a Pici kutya bebújt a kertbe. Mért bujt be Pici? Mit keresett? „Ennivalót“. Mit, csontot? „Igen“. Mért? „Hát mért keres ennivalót?“ Ilyen kérdéseket intézünk hozzá, hogy maga keresse a feleletet. Mert tesszik az neki. Ez gyakori felelete.

3;0. A gyorsan elmúlt erős zápor után a gyalogjáró mellett húzódó vízlevezető mélyedésben rohant a hegyről jövő víz. É. a víz fölé állt s kérdezte: Mért nem szabad vízbe lépni? (Már régebről tudta, hogy nem szabad). „Mert vizes lesz, megfázol, meghalsz és nem jöhetsz sétálni“. A sárba lépett és szeretett volna benne gázolni. Mért vizes az utca (a gyalogjáró)? „Mert esett az eső“. Az az utca (az úttest), mért sáros? „Mert esett az eső és az eső sárt csinál“. Mért? Mért nem lehet (=szabad) gombócot csinálni a sárból? „Mert sáros lesz“. — Lefekvés előtt többször elénekeltette az „Elvesztettem zsebkendőmet“ kezdetű dalt s aztán a következő kérdéseket tette a szövegre vonatkozóan: Melyik kis lány találta meg? „Veronka“ (egy ismerős lány). Mért? „Mert a másik

elvesztette“. *Ki? „Katica“* (babája neve). *Mért? „Ki-esett a zsebéből“*. *Mért Katica?* „Mert úgy hívták“. *Mért?* „Hát téged mért hívnak Évikének?“ *Azért, mert igen. Hol vesztette el?* „Az utcán“, *Mért?* „Ki-esett a zsebéből“. *Melyik zsebéből?* „A köténye zsebéből“. *Mért verték meg?* „Mert a zsebkendőt nem szabad elveszteni“. *Mért?* „Mert nem tudja megtörlöni az orrát“.

3; 2: *Mért zöld, mért nem piros a penát* (spenót, melyet éppen evett)? 3; 6: *Cigány* — mondta a cigányokat ábrázoló képre, majd megkérdezte: *Mért* (hívják úgy, hogy) *cigány?* 3; 7: *Mért harmonikázik* (egy ember az udvarban)? *Hogy a gyerekek hallják?* „Igen?“ — *Ez mért cukorborsó? Mert olyan, mint a cukor?*

4; 2. Apját látta cigarettázni. *Mért piros a cigaretta lángja?* „Lángja!“ *Mért piros a tüze?* „Olyan szokott lenni a tűz, ha izzik“. *Mért jön ki barna füst is, meg kék is* (a cigarettából)? 4; 3. Egy fán nagy dudorodások voltak. *Mi az ott a fán, hogy olyan nagy hasa van?* „Kinövés“. *Mért?* 4; 6. Színes papírszalaggal és zöld gallyal földízített lovakra: *Mért virágosak a lovak?* „Mert minden zöld és virágos. Május van. Hogy szépek legyenek“. *Hogy ne csak emberek legyenek szépek, ugye, hanem a lovak is.* „Igen“. 4; 7: *Mért volt tegnap vihar?* (Látta a nyomát). A lépesón fölfelé ment, mikor egy kutya elvakkantotta magát. Összerezcent. *Csunya kutya. Mért ugatott?* 4; 8: Öreg koldusra: *Mért öreg? Mért kapott kenyeret?* 4; 9: *Mért van a holdnak szeme?* „Hát van szeme?“ *Igen. Az* (a felhő) *mért áll ott?* „Mert nem fújja a szél“. *Nem ér oda a szél? — Mért lengedeznek* (hajladoznak) *azok a fák?* 4; 11: *Jancsi fiú név, mért nevezik Jancsinak azt a lányt?*

5; 0: *Villamosnál mért nincs szemafor?* 5; 1. Betlehemek mutatványát nézte végig s mikor azok elmentek: *Igazi betlehemesek voltak? Mért volt bajszuk? Mért feküdt a földre az egyik? Mért kért pénzt?* 5; 2: *Mért eszünk jobb kézzel?* „Mindenki úgy eszik“. 5; 3: *Mért símogat a szellő? Mért jön néha nagy szellő?* (Éppen erősebb szellő kezdett lengedezni). 5; 4: *Mért hallatszik ide a villamos?* „Mert a szél idehozza a hangját“. 5; 5. Játszó pajtásának: *Nekem mindig jobb, mint neked. Mért?* „Hát mért jobb neked?“ *Mert én Gyarmatra megyek, utazok.* 5; 6. Kőnyomó gépet látott az utcán dolgozni. *Mért*

megy hátrafelé? Mért most nyomja (a követ)? Mért ilyen vízesek ezek a kövek? 5;7: Mért hívják Szántó Piroskát Szántó Piroskának? Mért sokat szánt? — Ni most (a ház felé közeledve) lemegy a hold. Mért? 5;8: Mért mikor villámlik, akkor dörög? — Itt nagyobb bogáncsok vannak, mint én. Mért? 5;9: Nézd, milyen magasan van a Semmering. Magasabban van, mint mi? „Igen“. Mért? Darázs csípte meg, mikor mit sem sejtve ment. Sírva kérdezte: Mért csípett meg? Nem tudta megérteni, mi okból csípte meg, mikor ő nem bántotta. — A gotya hamarabb nő, mint az ember? „Igen“. Mért? — Mért érik őszszel az alma? — Halottat vittek fekete fekete koporsóban a stájer falucskában. A menet megállott, hogy a halottvivők megpihenjenek. Mért fekete a koporsó? Mért halt meg (a halott asszony)? Mért nézi (a koporsót) mindenki? „Kísérik“. Mért kísérik el? Honnan tudják, hogy meghalt? 5;10: Mért olyan szeplős E. néni? 5;11: Mért van a bácsiknak két vágás (hátnál) a kabátjukon? — Boszorkány van a világon? (Janesi és Juliska c. meseképen látott). „Nincs“. Mért nincs? A nap lenyugodott s a hold már kezdett sárgán fényleni. Nézd a hold már fönn van. Mért? Később: Nézd, már egy csillag is van a hold mellett. Mért? — Ez gömbölyű, ez a föld? „Igen“. Mért?

6;0. Feltűnt neki, hogy a domboldalon a villamosok a kanyarulatnál kissé oldalt dőlve haladnak. Mért megy olyan dőlve a villamos? — Mért hívják a Vérmezőt Vérmezőnek? — Mért görbe a kisujjam? Mért nem egyenes? — A hittan a legutolsó óra. Mért? Mért nem a legelső? — Mért világít a hó? — Ugye Budapest a legszebb város? Mért a magyaroké? 6;1. Olvasta: Betűország. Két r-vel (r-rel) kell írni az orr-ot! Hát mért nincs itt két r-vel?! „Mert csak az orr szót kell két r-rel írni, az országot nem“.

7;3: Mért a gyermekeknek virágnevük is van? Violette, Ibolya... 7;10: Mért hívják árvácskának (az árvácskát)? Mért nem látni nappal a csillagokat? 7;11. A Mont Blancra gondolt, melyet egy éven át sokszor látott. Itt bent látom (a Mont Blanc-t, mondta homlokára mutatva). Mért nem lehet azt (a Mont Blanc lelki képét) látni?

8;0. Franciául kérdezte: Miért van orrunk? 8;1. Ugyancsak franciául kérdezte: Mért nincs az embereknek is farkuk, mint a majmoknak és a macskáknak? 8;2. Pintyőkéket mutattam neki s mondtam, hogy

a többi madár közt a pici a pintyőke. *Mért olyan pici?* — kérdezte. 8;4. Franciául: *Mért van farkuk az állatoknak?* — *Mért ünnepeljük március 15-ét?*

A mért? kérdésnél későbbben jelenik meg az időre vonatkozó *mikor?* kérdés. Közvetett utánzasképpen szórványosan már a két éves kor körül is fölmerülhet, főképpen azokban a mondatokban, melyeket a gyermek teljes egészükben vesz át környezetétől, azonban sűrűen, értelmesen és az idő iránt fölbredt érdeklődést kifejezően csak a 3—4 éves kortól fogva fordul elő.

Az időre vonatkozó kérdések jelentkezésével és szerepével nálunk eddig senki sem foglalkozott. Ballassa említi, hogy fia 3¹/₂ éves korában egyszer azt kérdezte: „*Mikor lesz déluta?*“ Egy másik alkalommal pedig: „*Mikor van vacsorauta?*“

É. már 1;10 korban kétszer is kérdezett *mikor?*-ral, de csak olyan mondatokban, melyeket meghatározott alkalmakkor gyakran hallott s egészben vett át. 2;5 korban fordul elő először, hogy a „*mikor?*“ kérdésre időt kifejező feleletet adott. Azt mondta, hogy majd ő is iskolába megy s *mikor* kérdezték tőle: *mikor?* — azt felelte: *Akkor, később.* Azonban *mikor* egy más alkalommal azt kérdezik tőle: *mikor* jött, *azért mert* szavakkal kezdi feleletét. 2;9 korban helyesen és gyakran kezdi használni a „*mikor*“ szót, de nem mint kérdést. 3;6 kor körül azután mind sűrűbben tűnnek fel „*mikor?*“ kérdései. 3;2(10): *Mikor jön V.?* 3;2(30): *Mikor fognak szánkózni?* (A gyerekek, kiket látott). 3;3: *Mikor jön ki F. nagymama?* 3;5: *Olyant mikor szedünk, olyan orgonát?* 3;4: *Mikor mondják: „Isten éltessen?”* — *Mikor mondják: „Jó napot?”* 3;10: *Mikor húztál te minket szánon?* 3;11: *Mikor lesz jázmin? Mikor építették a mi házunkat?* „Régen“. *Télkor?* 4;0: *Mikor van cserebogár? Mikor nő a narancs? Mikor született Jézuska? Mikor én?* 4;1: *Mikor jön a gólya? Mikorra lesz (sütemény)? Vasárnapra?* 4;3: *Mikor (=milyen alkalommal) mondja az ember, hogy: puff neki?*

Az időre (s nem helyre) vonatkozó *meddig?* kér-

dés a mikor? kérdésnél későbbben és sokkal ritkábban merül fel. E kérdés föllépési idejére és gyakoriságára vonatkozóan csupán azok az adataink vannak, amelyeket az alábbiakban közlök.

Endrei lánya 3;6 korban vízben pocsol s anyja azt kérdi tőle: „Meddig fogsz még pocsolni?“ *Hát még nem ideig* (nem hosszú ideje) *pancsoltam* — volt a felelet. Mikor pedig azt kérdezik tőle, hogy mióta van begombolva, azt feleli: *Kevesig*. A mióta és a meddig tehát összeolvad. Ezek a példák mutatják, hogy az ilyen korú gyermek az adott helyzetben nagyjában megérti ugyan a kérdést, de nem tud rá helyes feleletet adni.

Mikor É. 3;1 (10) kérdezi: *Meddig aludtál?* — még csak gyakran hallott kérdést ismétel. 4;3 (16): *Mikor megyünk délután sétálni? Hányig* (=hány óráig, meddig) *leszünk kint?* 5;1 korban azonban már helyesen kérdez „meddig“-gel: *Meddig nem mész még, anyuka, iskolába? Míg el nem múlik a tél?* Apja: „Dehogy“. *Tizenöt nap múlva majd anyuka megy...*

Későn és ritkán alkalmazza a gyermek azokat a kérdésformákat, melyek a felnőttek beszédében is csak olykor-olykor bukkannak fel. Mennyivel gyakrabban élünk a mi ez? hol? mért? mikor? kérdésekkel, mint a meddig? vagy még inkább a mióta? és mikortól fogva? kérdésekkel! A két utolsó kérdés nem is szerepel, vagy csak igen ritkán merül föl a 6—7 éves gyermek beszédében, bár a gyermek az adott helyzetből föl tudja fogni jelentésüket és felelni is tud rájuk.

Körülbelül a mikor? kérdések gyakori előfordulásának idején vagy még későbbben kezd mind sűrűbben jelentkezni a *hány?* kérdés, mely a mennyiségek iránti érdeklődéssel van szoros kapcsolatban s egyénenként különböző időben és erősségben jut felszínre.

É. (a magyar gyermektanulmányi irodalomban eddig más adat nincs) a szó tulajdonképpeni jelentésének ismerete nélkül, közvetett utánzasképpen korán (már 1;9) kérdez „hány?“ kérdéssel, a kérdésre azonban még 3;1 korban sem tud helyes feleletet adni,

ami azt bizonyítja, hogy még nem uralkodik rajta teljes mértékben. Mivel a kérdéssel kapcsolatban mindig számnevet hallott, ő is kezdettől fogva csak számnevet felelt rá, de helytelenül. 2;3(24) korban használta először, bizonyos mértékben értelmesen. Feltűnt neki, hogy a hozzá beszélőnek egy foga elől hiányzik. *Hány fogad van?* kérdezte. Tehát a hiány észrevétele pattantotta ki belőle a kérdést. 2;7(26): *É. hány cseresznyét eszik?* kérdezte, mikor cseresznyemártást evett. 2;10. Építőkockáit rakta sorba s kérdezte: *Hány kockám van?* 2;11(19). Bukfencet vetett apja segítségével háromszor s kérdezte: *Hány volt?* 2;11(27). Három tányér volt egymáson anyja előtt. Ez a szokatlan jelenség feltűnt neki s mindjárt megkérdezte: *Hány tányérod van?* „Hány?” — kérdezte anyja. *Tíz* — felelt rá É. Ez a példa is azt mutatja, amit a mért? kérdéseknél tapasztalunk különösen feltűnően, hogy a gyermek rögtön kérdez (akármilyen kérdésformával), mielőtt valami szokatlan jelenség kerül eléje. É. még 3;1 korban sem tud a hány? kérdésre helyes feleletet adni, de már kezd a mennyiségek iránt gyakrabban érdeklődni. 3;8 korban kérdi: *Hány labdám van?* „Hát hány?” — *Három* — felelte helyesen.

A szellemi fejlődés szempontjából nem érdektelenek végül a *ha*-val kezdődő kérdések, melyek úgy látszik a 3—4 éves kor körül már igen gyakran feltűnnek, de amelyekkel eddig úgyszólván senki sem foglalkozott, (még külföldön sem. Stern pl., ki eddig a legnagyobb művet írta a gyermeknyelvről, meg sem említi). Ezekkel a kérdésekkel a gyermek az eshetőségeket, a lehetőségeket, eleinte főképpen az egyes cselekvések következményeit igyekszik megismerni s mintegy gondolatban kísérletezik. Ezt az első kezdetleges gondolatbeli kísérletet a gyermek azonban a kérdés fölvetésével éppen csak megindítja, de kezdetben nem végzi el. Az eredmény megállapítását is mástól várja.

Néhány példa É. beszédéből. 2;3(19). Áttört babfözeléket evett. *Haragszik a babocska, ha meríték bele?* „Nem”. *Mit mond ő?* 2;7(11): *Mezítláb járok*

— mondta. „Most nem szabad, mert fúj a szél és hideg van“. *Ha nem fúj a szél?* kérdezte kétszer is. 2; 7 (20): *Ha elmegyek, akkor sírtok?* 2; 7 (15). Repülőgép haladt fölöttünk berregve. *Mi az?* „Repülőgép“. *Mi van benne?* „Bácsi“. *Mutasd meg.* „Nem tudom, mert magasan van“. *Ha leszáll ide hozzánk?* „Akkor megmutatom“. 2; 7 (29). Le akarta vetni felöltőjét. „Nem lehet, mert lement a nap és hűvös van“. *Ha feljön a nap?* „Akkor leveheted“. *Ha lemegy a nap?* „Akkor fölveszed“. 2; 8 (4). „Vigyázz, ha elejted, nem lesz ceruzád“. *Ha nem ejtem el?* — *Takarj be.* „Nem kell, mert nagyon meleg van“. *Ha nem vón meleg?* kérdezte kétszer is. 2; 9 (19): *A nénik nem hordanak maslit?* „Nem“. *Csak Irénke nénik?* (Olyan nagyok, mint I. néni). „Csak kis lányok“. *A kicsi nénik?* „A nénik nem kicsinyek“. *Ha kicsinyek vannak?* 2; 9 (21). Mikor hallotta, hogy anyja nyelvvel csettengett. *Én nem tudom azt.* „Majd megtanulod“. *Ha nagy lány leszek?* „Igen“. *Ha te (anyja) kis leszel, akkor én csinállok?* „Én nem leszek kicsi“. 2; 9 (22). Alkonyatkor hazafelé igyekeztünk. *Mikor ebédelünk, há nem lesz sötét?* „Igen“. *Ha lesz sötét?* A három éves kor előtt különösen sok ilyen kérdést tett. Később a kérdések mind súlyosabb problémákat vetnek föl.

16. A gyermek szóalkotása.

A gyermek a környezet szavait nemcsak átveszi és visszaadó (reproduktív) szellemi képességének megfelelően beszédében föl is használja, hanem bizonyos példák öntudatlan, vagy tudatos hatása alatt maga is alkot új megjelöléseket, a környezet beszédében nem hallott szavakat. Az ilyen szavak többnyire akkor keletkeznek, amikor a gyermek olyan jelenséget akar megjelölni, melynek nevét még nem hallotta, vagy hallotta ugyan, de az pillanatnyilag nem jut eszébe. A pillanatnyi szükségletnek ezek a teremtményei rendszerint csak tiszavirág életet élnek. A következő percek már szétporlaszthatják könnyű és törékeny formájukat. Csupán abban az esetben maradnak fenn egy ideig, ha a gyermeknek nagyon tetszenek, vagy ha a környezet érdekesnek

találja és felhasználja őket a gyermekkel való érintkezésben.

Az önálló szóalkotó-képességgel akkor találkoznak először, mikor a gyermek a beszéd kezdetén hangjuk utánzásával jelöli meg azokat a dolgokat, amiknek nevét még nem hallotta. 0;9 (20). É. tehenbögést hallott messziről. Figyelt és többször *e*-t mondott, mintegy megjelölve ezzel a tehenet és cselekvését. A gyermek sok hangutánzó szót alkotna magától, ha a felnőttek ebben meg nem előznék s nem készen adnák neki ezeket a szavakat is (a kutya, a kecske, a cica, a kakas, az óra, a szél, a leesés, a csattanás, stb. hangutánzó szavát). 1;2 (10). É. a cérnaorsó nyílásába fújt, a trombitálás „titi“ és „titü“ hangját hallatva s ettől fogva egy bizonyos ideig *titi* és *titü*-nek mondta az orsót.

1;8 korától kezdve nemcsak hangutánzó, hanem más szavakat is csinál rendszeren a meglevő szókészletből. Ezekre már láttunk példákat akkor, mikor a szófajok szerepének összekeveréséről volt szó. É.-től 1;8(8) korban kérdezik a ceruzára mutatva: mi ez? S ő: *Ijó* (író). Ezt a szót sosem hallotta ebben a formában. Csak annyit hallott a ceruzával kapcsolatban, hogy ír s ebből alkotta meg az „író“ nevet, mint a ceruza nevét. 1;10 (27) *Jegy bácsi*-nak mondta a kalauzt. 1;11 (5). Belebotlott egy lyukba s azt mondta: *Belukadtam*. 2;0 (4). Azt akarta, hogy apja meglökje a falióra ingáját s így szólt: *Apuka, ingál*. 2;2 (3). Mikor levette az orsóról a kugli bábút (melyet azelőtt avval a szóval tett föl: rámagasít): *É. leépít*. 2;2 (7). Többször készakarva térdre esett s azt mondta: *É. bukot* (lebukik) *csinál*. A paradicsomlevesre: *Piros ebéd?* 2;3 (4): *Találj meg* — mondta, keress meg helyett. Nagyon sokáig mondta „keress nekem“ helyett: *Találj nekem*. Hiába mondtuk: keress, ő mindig: *találj* szóval élt, mert a keresés eredménye, a találás érdekelte. Gyakran hallotta: „Találtam“. 2;3 (11). A golyó szót még nem ismerte, mikor golyókat kapott. Két golyót elgurított és a harmadikat akarta. *A., vedd elő másik gurumat, hadd guruzzak*. 2;3 (13). Babája karjait kitérve állt: *Nézd*.

kitátja kezét. 2; 3 (17). Kitört a játék-verklijének a hajtó karja: *Kitört a muzsikának a foroglája.* 2; 3 (26): *Kihoppant* (kiesett) *a párna.* (Mikor őt leemelik, leteszik, hallja: hopp!) 2; 3 (28): *Hol van a kicsi kocsi izéje, a micsodája, a fogója?* Mivel a rúd szót nem tudta, illetve nem jutott eszébe, maga csinált szót. — 2; 4. Kerekekkel ellátott kis deszkatalpat lökdösött: *Nem látod, hogy vasútol?* 2; 5. A rézgyertya-tartót forgatta vastengelye körül s mikor kérdezték: „Mit csinálsz?” *Mozgítom* — volt a felelet. 2; 6 (14). Leesett egy darab fehér papiros. *Lepillangolt a papiros.* 2; 6 (16). Párnát kért s a kis dunnáját dobta rá apja. *Ejnye de bebujóztad dunnámat, apuka!* Alája került a dunnának. *Ide teszem* (hogy) *ne bujózhasd be* (ne dobhasd rám). 2; 11: *Villanydt föl a lámpát* (gyújtsd, csavard föl a villanyt). 3; 3 (7). A szempillára: *Pillogó.* 3; 6. *Kötő* — mondta a zsinórra, melylyel meg akart kötni valamit. 3; 7 (3): *Mért csukta be* (a koldus) *a zenekatulyát?* (Kis verklit). 4; 9. A macskát s-szerű hangokkal riasztottam. É. a riasztás hangjából szót csinálva azt mondta: „*Ne kusipold el* (a cicát)! — A csillagalakú vége a szalmaszálnak, mellyel szappanbuborékot fúj, összetapadt a sok használattól. *Össze volt csicseredve* — mondta rá, mikor eldobta. A szó teljesen saját alkotása. 5; 7 (6). Mondtam neki, hogy csak messzelátó nagyítóval lehet látni, hogy mi van a holdon. *Kicsitővel nem?* kérdezte. 5; 10: *Kidömlött* (feldőlt és kiömlött). *Úgy látszik, eldömlött.* 6; 8 (29). Az egyik térdemen lovalgoltattam s a végén mondtam, hogy már elfáradt a lábam. Erre ő a másik térdemre mutatott s azt mondta: *Akkor ez kifáradt* (=kiment belőle a fáradtság). „Kifáradt?” — kérdeztem tőle. *Kijött a fáradtságból* — felelte. 6; 11 (19). Babáival játszva az egyikhez: *Különböztess össze magad* (nézd milyen különbség van köztetek) *avval a kicsivel* (a kisebbik babával) *és te* (láthatod, hogy) *nagyobb vagy, 3 éves.* 7; 1. Az „Escalade” ünnepély volt Genfben, melyen gyermekek, ifjak és felnőttek álarcot és jelmezt öltve sétáltak a városban. *Ugye, hogy elmaskarították azok a gyerekek a szavakat! Olyan furcsán be-*

szélnek, hogy ne ismerjék meg őket — mondta É., mikor jelmezes gyermekeket hallott beszélni. 8; 1 (19). Kézimunkáját mutatta. Kérdeztem: „Az a visszája?” *Dehogy: szépe* (színe). A színe szót már régóta tudta, most azonban nem jutott eszébe. 8; 3 (9): *Reggel egy picit visszaéreztem a szédületet.* „Ismét éreztem” — mondtam. S ő: *Nem. Visszaéreztem.*

17. A gyermek szókészletének növekvése.

Hány szavuk van a beszédfelettség különböző fokain álló, különböző korú gyermekeknek s milyennek ezek a szavak? Aránylag sokan próbálták már megállapítani, hogy hány szót ért és használ a gyermek az egyes korokban, de nagyon eltérő eredményre jutottak. Ezt a kérdést nem is könnyű eldönteni. A gyermeket ugyanis állandóan kell figyelniünk és szavait folyton kell jegyeznünk, hogy számon tudjuk tartani. Hányszor történik meg, hogy a gyermek használ valamely szót, de nem érti s ért valamely szót, de nem használja! Gyakori eset az is, különösen a kisebb gyermeknél, hogy egy szót egy darabig ért és használ, de azután elfelejti. Az értett és használt szavak állományát pontosan leltározni tehát súlyos és alig megoldható feladat. Meg kell elégedniünk azzal, hogy körülbelül ismerjük a szókinés nagyságát az egyes korokban. Nem lehet azt mondani, hogy egy gyermek két, három, öt, hét, stb. éves korában körülbelül ennyi szóval rendelkezik, mert a szavak száma egyénenként igen különbözik, különösen egészen kicsi (2—3 éves) korban. Előfordul, hogy egyik gyermek két éves koráig 20—30, sőt még kevesebb szót használ, míg a másiknak több száz szava is van. A kedvezőbb körülmények közt élő, sokat látó, halló, utazó gyermekek több szót használnak, mint a tanyáról ki se mozduló gyermekek, kikkel szüleik még keveset is foglalkoznak. Az ilyen gyermekek szókinését egyáltalán nem ismerjük, mert a szókinés szempontjából eddig pontosan megvizsgált gyermekek főként művelt és jómódú családok sarjai.

Az utóbbi időben a már többször említett Descoeudres Alice talált ki nagyon ügyes módot a 2—7 éves gyermekek szókinésének megállapítására, nálunk azonban még nem folytattak ezen a módon vizsgálatokat.

Descoeudres kilenc féle feladatot ad a gyermeknek s a kapott helyes feleletek számát megszorozza bizonyos számokkal, miket vizsgálatai közben állapított meg. A végösszeg mutatja, hogy körülbelül hány szava van a gyermeknek. A szókinés ilyen megállapítása körülbelül 10 percig tart.

Descoeudres arra az eredményre jutott, hogy a kedvezőbb (I.) és a kedvezőtlenebb (II.) környezetből származó genfi gyermekek szókinését az egyes életkorokban a következő számok jelzik:

év	szavak száma		év	szavak száma	
2 $\frac{1}{2}$	I. 990	II. 360	5 $\frac{1}{2}$	I. 2738	II. 2257
3	" 1575	" 990	6	" 2812	" 2442
3 $\frac{1}{2}$	" 1845	" 1440	6 $\frac{1}{2}$	" 2997	" 2775
4	" 2107	" 1505	7	" 3182	" 2960
4 $\frac{1}{2}$	" 2480	" 2000	7 $\frac{1}{2}$	" 3330	" 2960
5	" 2560	" 2200			

Bakonyi Hugó, ki nálunk a hazai és a külföldi irodalom idevágó adatai alapján eddig a legbelsőbban foglalkozott a gyermeki szókinés fejlődésével, a normális gyermek szókészletének körülbelül vett átlagát a következő számokban látja:*

Kor	Átlag	Kor	Átlag
1 év	0—10	8 év	1900
2 "	3—400	9 "	2300
3 "	150—1000	10 "	2400
4 "	250—1200	11 "	2500
5 "	300—1400	12 "	3000—4000
6 "	500—1700	13 "	5000—6000
7 "	800—1800	14 "	6000—7000

É. szókinése 2 éves korában 900-on felül volt, 3;8 éves korában pedig Descoeudres módszerével

*Az átlag értékek alsó és felső határát a 4 éves kortól kezdve kissé alacsonyra szabja.

való vizsgálat eredményeként 2655 szóból állott. Jablonkay Géza gyermeke 2 éves korában 459 szót tudott.

A szavak számánál fontosabb, hogy milyen szavakat ért meg és használ a gyermek az egyes korokban.

Leghamarabb és legkönnyebben sajátítja el a gyermek az érzékelhető (látható, tapintható, hallható, szagolható, ízlelhető, stb.) tárgyak, cselekvések, tulajdonságok, helyzetek és viszonyok nevét, ezzel szemben későn fogja föl és használja a nem érzékelhető, az elvont tárgyakat, cselekvéseket, tulajdonságokat, helyzeteket és viszonyokat jelző szavakat.

Azonban az érzékelhető dolgok nevét is csak akkor jegyzi meg, ha többször hallja, ha a szó tárgya belevág érdeklődésébe s ha a szót használhatja. A helyesen és bizonyos időben többször használt szót elfelejti, ha huzamos időn át nincs alkalma beszédeben forgatnia.

A gyermek a látható helyi viszonyokat hamarabb tudja megjelölni, mint a nem érzékelhető vagy kevésbé érzékelhető időviszonyokat. Általában 6—7 éves korban használja helyesen a hét napjait. A „hónap“ fogalmának megértése a 7—8 éves korban következik el. Az óra szerint való pontos időmeghatározásra (óra, perc) 8—9 éves korban válik képessé a legtöbb gyermek. (A Binet—Éltes-féle értelmességi vizsgálatokban „Mondd meg, hányadika van ma?“ kérdés és a hónapok neveinek sorrendben való elmondása a kilenc évesek próbái közt szerepel.)

A lelki folyamatokat és állapotokat kifejező szavak (hinni, gondolni, érezni, ismerni, emlékezni, képzelni, unatkozni, stb.) csak a 3—4 éves kor körül és még később kezdenek szerepelni tartalmasan.

A magyar gyermek nagyon sokáig igével és melléknévvvel fejezi ki a lelki folyamatokat és tulajdonságokat, mert így ezek kevésbé elvontak, mint főnevekkel kifejezve. Aránylag hamar mondja: szeretem, akarom, tudom, hiszem, ismerem, örülök, emlékezem, utálok, stb. és csak későn hallatja a:

szeretet, tudás, hit, ismeret, öröm, emlékezet, utálat, stb. szavakat. Korán szerepel beszédében a: jó, rossz, csunya, piros, stb. szavak és csak jóval később a: jóság, rosszság, csunyaság, pirosság, stb. szavak, mert ezek megértése és értelmes használata nagyobb szellemi fejlettséget tételez föl. Azt lehet mondani, hogy az ige és a melléknév és a nekik megfelelő főnév föllépését kisebb-nagyobb időbeli távolság választja el. Az örülök és öröm („nagy örömöm van“, „nagy öröm ért“), az utálok és utálat („utálatot érzek“, „az utálat“), a jó és jóság, a piros és pirosság szavak jelentkezése közé sokkal rövidebb idő ékelődik be, mint pl. a szeretem és szeretet, a tudom és tudás, ismerem és ismeret (vagy ismerés) stb. közé. Ezekre vonatkozóan különben eddig semmiféle adatunk sincs. Az egyes nyelvekben (különösen a franciában) sokkal korábban és nagyobb mennyiségben szerepelnek elvontabb főnevek már a gyermek beszédében is, mint másokban (pl. a magyarban).

Megtörténik, hogy egy elvont szóforma aránylag korán felbukkan, azonban a szó jelentése még konkrétebb, mint a kifejlett nyelvben.

Négy-öt éves korban kezdenek jelentkezni megfelelő jelentéssel a magasabbrendű fajfogalmat jelentő szavak és a gyűjtőfőnevek: ember, állat, növény, gyümölcs, bútor, étel, ital, edény, szülő, stb. és még később a család, eszköz, szerszám és más hasonló értelmű szavak.

Csak hét-nyolc éves kor után használja a gyermek megfelelő jelentéssel a haza (patria), ország, stb. szavakat. É. ki 4 éves kora óta minden évben voltkülföldön, 6;6(9)korban, mikor arról volt szó, hogy Genf-be megy szüleivel, azt mondta, hogy nem megy el. Mikor megkérdeztük, hogy miért: *Mert nem akarom elhagyni hazámat*. (Az iskolában tanult egyik vers hatása). „Hát hol a hazád?“ kérdeztem tőle. *Itt Pesten. Ez a ház* — volt a felelet. Tehát a „hazamenni“ kifejezésben levő „haza“ (=otthon) jelentését vette az iskolában tanult sokkal szélesebb kört felölelő „haza“ (=ország) szó jelentésének. 6;8(6). Ausztriában utaztunk. Mikor a budapesti keleti pá-

lyaudvart elhagyva a vasúti összekötőhídhöz értünk, megkérdezte: *Ez még Magyarország?* 6; 8 (10): *Ugye Magyarország nem falu?* 7; 3 (26). *Miután az elemi iskola első osztályát elvégezte s fél évig Genfben volt, a következőkben tárta fel, miképpen érti a „haza“ és az „ország“ szavakat. Kérdezte: „Mi az: patrie?“ (Francia iskolába járt). „Haza. Tudod, mi az: haza?“ Igen. Otthon. „Mi a te hazád?“ Budapest. „Nem Budapest“. A ház (melyben lakunk) Budapesten. Nem. Magyarország. „Tudod, mi az: ország?“ Falu. „Most milyen országban vagyunk?“ Genève (Genf) országban. Pedig már eddig több ízben kapott szemlélettel kapcsolatos felvilágosítást megfelelő alkalmakkor a „haza“ és az „ország“ szavak jelentésére vonatkozóan, de sikertelenül, mert hiányzott a szó jelentésének felfogásához szükséges szellemi fejlettség.*

Lassan válik világossá a rokonsági viszonyokat (testvér, unoka, nagybácsi, stb.) jelölő szavak értelme. Már a 4–5 éves gyermek is használja a „testvér“ szót, tisztában van azzal, hogy ki a testvére vagy ismerősének testvére, azonban ezt a szót csak az ismert helyzetre tudja alkalmazni s nem képes attól a helyzettől elvonatkoztatva fölfogni. Nem tudja, hogy nemcsak neki van testvére, hanem hogy ő is testvér. Még nehezebben érti meg, hogy anyja testvére lehessen valakinek, mert testvérnek csak az ő korához közel álló többi gyermekeket gondolja. Az eddigi vizsgálatok (Piaget) szerint a gyermekek 75%-a csak 10 éves korban tudja megmondani, hogy hány testvére van testvérüknek. (A kérdésre 8 éves korban a gyermekeknek még csak 50%-a tud helyesen felelni). Egy 9½ éves gyermektől kérdezték: *Vannak testvéreid?* *Igen. Egy van* — felelte a gyermek. *„És a testvérednek van testvére?“ Nincs. „Te testvére vagy?“ Igen. „Hát van testvére testvérednek?“ Nincs.* Ez az eset mutatja, hogy a „testvér“ szó fogalmának viszonylagossága milyen lassan táruul föl a gyermek előtt. Kezdetben a testvér szót éppen olyan föltétlenül (abszolútnak) veszi, mint a „fiú“ vagy „lány“ szót. A következő fokon már

látja a szó viszonylagos (relatív) voltát, de azért nem vesz mindenkit a testvér szó alá, aki oda tartozik (pl. nem veszi oda önmagát), ami lehetetlenné teszi, hogy meglássa a fogalom viszonylagosságát, mely csak a harmadik fokon áll tisztán előtte.

Miként a „testvér“ szóval, úgy van a gyermek a „jobb és bal“ és több más viszonylagosságot kifejező szóval.

A genfi iskolás gyermekeknek a következő kérdéseket adták és ők a következő módon feleltek: „Svájci vagy?“ *Nem, genfi vagyok.* „Akkor svájci vagy!“ *Nem, genfi vagyok.* A gyermekek háromnegyed része egészen 9 éves korig kétségbe vonta, hogy az ember egyszerre svájci és genfi (vagy más kantonbeli) is lehessen. Az egyik 9;2 korú gyermek tudta, hogy Genf Svájcban van és hogy Svájc nagyobb, mint Genf, de nem értette, hogy az ember ugyanakkor mikor Genfben van, Svájcban is van. Rajzoltak eléje egy nagy kört, mely Svájcot ábrázolta, a nagy körben kisebb körökkel jelezték Svájc egyes kantonjait s mutatták neki, hogy amikor a kis körben van az ember, ugyanakkor a nagy körben is lehet. Úgy látszott, hogy most már megértette a helyzetet. Azonban csakhamar kiderült, hogy ez csak látszat volt, mert mikor kérdezték tőle, hogy az ember lehet-e egyszerre genfi és Vaud kantoni is, habozás nélkül igent felelt s ezt azzal okolta meg, hogy Genf kanton és Vaud kanton is Svájcban van.

Más vizsgálatok szerint 7 éves korban a „barát“ és „ellenség“ szavak jelentése még teljesen hiján van a viszonylagosságnak a gyermek gondolkodásában.

A 9—10 éves gyermekek megmondják, hogy a „külföldi“ (idegen) más országból való ember, de nem tudják, hogy ők is külföldiek (idegenek) a külföldieknek.

Megtörténik, hogy 10—11 éves svájci gyermekek nem értik meg, hogy Svájc Olaszországtól északra, Németországtól meg délre fekszik, mert azt gondolják, hogy nem lehet egyszerre északra és délre is. A

világtájakat tehát nem veszik viszonylagosnak (hanem abszolútnak).

18. Szólások a gyermek beszédében.

Ebben a fejezetben egyáltalán nem célozom a szólások kérdésének beható tárgyalása; csupán néhány általánosabb megjegyzést kívánok tenni s csak a figyelmet akarom felhívni a szólásokra, ezeknek a gyermek beszédében való jelentkezésére, mellyel eddig, tudomásom szerint, sem nálunk, sem másutt nem foglalkoztak.

A beszédtanulás folyamata alatt a gyermek nemcsak egymástól független szavakat és nyelvtani formákat (ragozás, fokozás) sajátít el, hanem egy, két vagy több szóból álló, meghatározott helyzetekhez fűződő szólásokat is. Már a szavak nagy, mondhatjuk túlnyomó részét, sem elszigetelten hallja és tanulja meg, miként később a középiskolában az idegen nyelv szavait a szótárból, hanem más szavakkal való élő kapcsolatában a különböző mondatokban. A szavak nagy része (első sorban a viszonyszavak) csakis más szavakkal való kapcsolatban nyer határozott értelmet. A beszéd fejlődését tehát nem lehet egyszerűen csak a szókinés gyarapodásának tekiutteni, mert a szavak számánál fontosabb s a fejlettséget inkább mutatja a kapcsolatok, a különböző viszonyok helyes és tartalmas kifejezése.

A beszédben vannak változó és állandó szókapcsolatok. Az előbbieket a folytonosan változó szavakból álló mondatok, az utóbbiak pedig a szólások és mondások, melyek mint ugyanazon alakban megmaradó szigetek merülnek fel a beszéd hullámzó és szüntelenül más és más képet mutató árából.

A szólásokban a szavak eredeti értelmüktől eltérő értelmet kapnak, tehát a szólások a bennük foglalt szavakon felül — melyeket magukban véve esetleg ismer a gyermek — új gyarapodást jelentenek. Előfordul, hogy a szólás egyes szavainak értelme teljesen homályban marad (még a felnőttek is) együtt véve azonban egészen határozott jelentést

képviselnek. Mikor valakitől azt kérdezzük: „Elmész oda?” s ő „Szépen!” „Majd megyek!” stb. választ ad sajátos hangsúllyal, akkor nyilvánvalóan nem azt fejezi ki, hogy elmegy, hanem annak ellenkezőjét. A „kutya fáját!” szólást nem érezzük a „kutya” és a „fa” ismert jelentésű szavakból álló és ezekre bontható összetételnek, hanem a két szó értelmétől teljesen független, önálló jelentéssel bíró egységnek s mikor halljuk sem „kutyára” sem „fára” nem gondolunk.

Az alaki és tartalmi szempontból nagy változottságot mutató szólások tekintélyes mennyiségben és különböző mértékben fordulnak elő az egyes nyelvekben.

Itt az a kérdés, hogy mikor, milyen mértékben s melyek jelentkeznek a gyermek beszédében?

Egyes egyszerű szólások aránylag hamar feltűnnek a gyermek beszédében és pedig annál nagyobb mennyiségben, minél gyakrabban és minél nagyobb mértékben fordulnak elő a környezet beszédében. Minden családnak, a család minden felnőtt tagjának vannak sűrűbben használt szólásai, melyek aztán átmennek a gyermek beszédébe is, eleinte mint bizonyos helyzetekhez fűződő értelmetlen utánzások, később mint többé-kevésbé találóan alkalmazott mondasok.

Nagyon korán tapasztaljuk, hogy a gyermek szüleinek meghatározott körülmények közt többször hozzáintézett szólásait a helyzet ismétlődésekor szinte gépiesen visszahangozza. Míg e sorokat írom, a szomszédunk 1;10 korú kis lánya, ki még magától legfeljebb 3—4 szóból álló mondatokat alkot, nyögve mászik fel egy székre s közben így szól magához: „Az Isten áldjon meg, le ne ess babám!” Egészen bizonyos, hogy akkor szokta ezt hallani környezete valamelyik tagjától, mikor olyan helyre mászik föl, ahonnan esetleg leeshetik. A székre való fölmászás mindjárt kiváltotta belőle azt a mondást, melyet hasonló helyzetben otthon szoktak intézni hozzá, amelyet azonban még nem ért (különösen nem ért egyes

szavaiban), legfeljebb tilalomnak vagy féltésnek érez.

Példák É.-nek az egyes korokban fölmerült, többé-kevésbé értelmesen használt szólásaiból:

2; 6 (14): *Te Mariska, hogy kerültél ide?* 2; 6 (20): *Nem baj az, ha a néni énekel? Nem baj?* (A „baj” szót magában eddig még nem ismerte).

3; 0 (3): *Ments Isten oda bemenni, mert akkor megharagszik a nedve* (medve). *Zs. minden áron bement a szomszédba.* (A „minden áron” kifejezés még nem tartalmaz. 3; 4: *Olyan kiabálást csap az a kakas.* 3; 11: *Jól nézünk ki!*

4; 1 (14): *Egy kukkot se beszél.* 4; 6: *Eszedbe jutott már?*

5; 7 (9). *Almos vagy?* kérdezték tőle. *Eszem ágába sincs* — felelte. 5; 10 (7): *Odadobom és szó nélkül visszaadom...*

6; 1: *Olyan rosszul esett nekem, mikor Zs. elment és nem köszönt nekem. Szótlanul elment és nem köszönt.* — *Én nem vágyok az oka, hogy a szék ledőlt.* — *Mi lelte* (hogy siketnéma lett)? — *Képzeld el!* 6; 2: *Te veled is szóba szokott állni a bácsi?* — *A csuda vigye el!* — Anyja: *Először nem tudtam mi az...* *Aztán kisült, hogy ismered* — vágott közbe É. — *Azt hittem, hogy aludni fogok, de bizony se híre, se hamva az alvásnak.* 6; 3: *Látod, már kevereg bennem a méreg, hogy ilyen bosszút* (bosszuságot) *okoztál.* — *Mi közöm nekem ahhoz!* 6; 4: *Valakit* (valakivel) *fogok áprilist járatni. Az iskolában is folyton azon járt az eszem.* — *Dehogy vettem szájjamba. Szó se róla.* — *Mindig elrontod a kedvem.* 6; 5: *Sehogy sem járja, hogy csak kökénydarabocskákat viszünk haza.* 6; 6: *Egy fiú belesült a versbe.* — *Lyuk támadt az üveg alján.* 6; 8. *Közben szó esett a leckéről.*

83: *Úgy dühbe gurultam!*

19. Átvitt értelmű szavak és mondások.

A gyermek sokáig (8—9 éves korig, sőt még később is) abban az eredeti jelentésükben érti a szavakat, amelyben azokat megtanulta és nem fogja föl, vagy csak nehezen és kivételesen, a képes értelemben használt kifejezéseket. Úgy látszik, hogy ma-

gától, utánczás nélkül, 12—13 éves korig nem él átvitt értelmű kifejezésekkel.

Mikor az 5—6 éves gyermek hallja, hogy valaki elvesztette fejét, azt hiszi, hogy a fej valóban leesett törzséről s kérdezi, hogy hova gurult vagy hol és mikor találták meg. Később, ha az osztály, stb. fejről beszélnek neki, egy hatalmas fejre gondol. A legfuresább félreértések származnak abból, ha a tanító az elemi iskola első osztályaiban jelképes kifejezésekkel él, anélkül, hogy azokat megmagyarázná.

Nagyon sokáig félreérti a gyermek a jelképes értelmű közmondásokat. Körülbelül 8—9 éves korban kezdi érteni a legegyszerűbb közmondásokat, vagyis azokat, melyeknek eredeti jelentése egészen közel áll tulajdonképpeni értelméhez. Minél nagyobb a két jelentés közötti különbség, annál nehezebben érti meg s annál könnyebben érti félre magyarázat nélkül. Az olyan közmondás, mint: „Szegény ember szándékát boldog Isten bírja“ (melyet már ábécékben is megtalálhatunk) még szó szerinti jelentésében is súlyos megértési feladat elé állítja a 11—12 éves gyermeket.

Az utóbbi időben Genfben vizsgálatot folytattak (Piaget) arra vonatkozóan, hogy értik-e a 8—11 éves gyermekek az egyszerű közmondásokat s azt tapasztalták, hogy az esetek legnagyobb részében nem értették meg, de többnyire azt hitték, hogy megértették s egyáltalán nem kívántak felvilágosítást a közmondások tulajdonképpeni értelméről.

É. 6; 3 (11) mondta (mert ábécéjében szerepelt): *Aki másnak vermet ás, maga esik bele.* „Mit jelent ez?“ kérdeztem tőle. *Azt, hogyha (valaki) vermet ás (és) megy keresni a vermét s nem nézi, hogy ott van már (a verem), ő is bele esik. Egy rossz ember, aki azt akarja, hogy az emberek beleessenek (a vermébe) és egy nap megy keresni izét, a vermet és (akkor) maga esik bele. Mikor nem néz bele (s) úgy (tekintetét az ég felé emelve mutatja) megy (mint) Hans guck in die Luft (a Struwwel Peter c. ismert német képeskönyvben). Tehát a közmondást szószerint vette.*

6; 4 (11): *Azt kell beírni a tintás füzetbe (azaz abba, amelybe tollal s nem ceruzával írnak): Vak vezet világtalan. Mi az világtalan?* „Aki nem lát“ — feleltem neki. És ő megütődve a mondás képtelenségén, kérdezte: *Vak vezet világtalan?!*

6; 7 (29): *Ugye van rózsza tövis nélkül? Ha levágják (róla a tövist. Ahogy neki szokták, hogy meg ne szúrja magát, mikor csipkerózsát vagy más rózsát adnak kezébe). Az van a könyvben (ábécében): Nincsen rózsza tövis nélkül.*

6; 11 (29). A „nyakleves“ szót szószerint értette.

7; 3 (1). Egy francia gyermeklapból olvastam neki, hogy egy lány elvesztette a fejét (elle a perdu la tête). *Hogy (vesztette el)?* kérdezte mindjárt. *Hogy nincs feje?* Szószerint értette.

8; 1 (17). Tornán voltam vele. Mikor hazafelé jöttünk: *Olyat lendültem, mikor ugrottam! Nem gondoltam semmire, mikor fölnt (az ugrásban a mércé fölött) voltam. (Az önmegfigyelés egy érdekes esete.)* Két nappal később kérdeztem, hogy mire gondolt, mikor éppen átlendült az ugrómércé fölött. *Semmire* — mondotta. És franciául folytatta: *Elvesztettem a fejemet (J'ai perdu la tête). Mindenki elveszti a fejét* (ilyenkor, azaz nem gondol semmire az átlendülés sajátos lelki állapotában). Ebben az esetben is tehát a „fejét elveszteni“ kifejezést nem átvitt, hanem valóságos értelemben használta. Úgy érezte magát az átlendülés alatt, mintha üres lenne a feje, mintha nem is volna.

8; 2 (2). Nagyanyja tovább maradt a templomban. *„A templomban tetszett ragadni?“* kérdezte mosolyogva. *A templomba tettek ragasztékot és és oda tetszett ragadni?* mondta tovább, nevetve.

8; 3 (9). Apja: *„Siessünk, hogy anyukát még elcsíphessük a villamos megállónál.“* *Megcsípjük neki az orrát?* mondta nevetve.

8; 3 (17). Dalolta: Szeged híres város... ott lakik a babám, kivel leszek páros. S mindjárt utána megkérdezte: *Mi az: „babám“?* Érezte, hogy a nóta nem arról a babáról szólhat, mellyel ő naponként játszik.

8; 3 (21). Említette: *Ki korán kel, aranyat lel.*

„Mit jelent az?” — kérdeztem tőle. *Az közmondás, az nem igaz.* (Közmondás = az csak olyan mondás, azt csak úgy mondják). „Mért mondják?” *Azért mondják, hogy korán keljenek fel.* (Az ember nem talál aranyat, de azért mondják neki, hogy korán keljen föl. Becsapják). Hát még tudsz közmondást? *Aki másnak vermet ás, maga esik bele.* Hát ez mit jelent? *Aki másnak rosszat akar, ő esik bele a rosszba.* Hogyan? *Őneki lesz a rossz.* Elővette az iskolai füzetét, melybe több közmondás volt írva. *Lassan járj, tovább érsz.* Mért mondják ezt? *Hogy lassan járjunk, mert kifáradunk, leülünk és a másik (ember) tovább megy mellettünk.* És mindjárt be is mutatta. Tehát szó szerint vette a mondást.

8; 4 (7): *Tudod, V. egyik unokatestvérének volt 6 fillérje. És tudod, hogy hány lett (a 6 fillérből)? Ötvenegy pengő és nem tudom, hány fillér. Igaza van a közmondásnak, hogy sok kicsi sokra megy.* (Ez a közmondás már igaz, nem mint az, mely szerint: ki korán kel aranyat lel). *Gyűjtött, gyűjtött, gyűjtött (a lány). Én sose csinálom (a gyűjtést). Odadom (mindig a félretett pénzemet) a szegényeknek.* Később kérdeztem tőle, hogy vajjon nem V. jegyezte-e meg, mikor az esetet elmondotta, hogy sok kicsi sokra megy. *Igen, — felelte — de én is tudtam (a közmondást).*

20. A gyermek szókinésének és kifejezési formáinak gyarapítása.

(Tanácsok a nevelőknek).

A nevelő azzal mozditja elő a szókinés fejlődését és a kifejezési formákban való gyarapodást, ha a gyermeknek a fejlődés egyes korszakaiban megfelelő körülmények közt megadja mindazt, amire a nyelvi fejlődésben szüksége van s amit elsajátítani képes. A szó, a forma és szólás helyes elsajátításának fő feltétele, hogy megfelelő szemlélettel és él-ménnyel kapcsolatban merüljenek föl.

A fejlődés ismerete felvilágosít bennünket, hogy

egyek korokban milyen szükségletei vannak a gyermeknek s hogy általában mit mikor adhatunk neki sikerrel és fejlesztően. A fejlődés ismerete int bennünket arra, hogy a beszéd kezdetén csak érzékelhető, állandóan a gyermek szemléletkörébe eső tárgyakat, a gyermek által gyakran végzett, előtte gyakran lefolyó cselekvéseket, feltűnő tulajdonságokat és könnyen felfogható viszonyokat nevezünk meg. Mivel a tulajdonságok megragadása csak akkor lehetséges, ha már bizonyos fokú elvonó (absztraháló) képessége van a gyermeknek, (a tárgyról kell elvonni a tulajdonságot), azért sokkal kevesebb tulajdonságot nevezünk meg, mint tárgyat és cselekvést. A nehezebben felfogható szín- és alaknevekkel, továbbá a lelkitulajdonságokat jelölő kifejezésekkel csak később élünk a gyermekhez szóló beszédünkben; akkor, mikor észrevesszük, hogy a gyermeknek már szüksége van rájuk és a közlésre kedvező alkalom kínálkozik. A gyermek rendszerint maga mutat rá szükségleteire; egyrészt azzal, hogy valamit helytelenül nevez meg, másrészt azzal, hogy kérdéseket tesz az érdeklődését izgató dolgokra.

Egészen természetes, hogy a gyermek sok hibát követ el, még a leggondosabb irányítás mellett is, míg környezetének nyelvét magáévá teszi. A beszéd-tanulás ideje alatt a szülők és nevelők feladata az, hogy egyszerűen, tisztán, határozott kiejtéssel beszéljenek, nem pedig, hogy a gyermek hibáit túlságos aggodalmassággal javítgassák vagy kifogásolják. A kifogásolás helyett a helyes formát kell hallania a gyermeknek. Lassanként elkövetkezik az idő, midőn a gyermek maga javítja ki kifejezési hibáját. Négy-öt éves korban már figyelmeztethetjük is a játszótársaktól átvett, vagy az utcán fölkapott kifejezéseinek helytelenségére vagy ízléstelenségére, bemutatva a helyes, az illőbb kifejezést s megérettve vele, hogy szavaink és formáink szebbek és találóbbak.

A gyermek kezdetben kevés szóval sok dolgot jelöl meg. Eleinte „mama“, „papa“ és „baba“ szóval nevezi meg szüleit, testvéreit, magát, idegen felnőt-

teket és gyermekeket. Ezeket a szavakat aztán lassanként csak akkor használja, ha anyáról, apáról és gyermekről van szó, mert közben az elsorolt szavak mellett megtanulja a néni, bácsi, gyerek, fiú, lány, a 4–5 éves korban az ember, asszony, férfi, nő, még később férj, feleség, stb. kifejezéseket s így mind pontosabban és finomabban tudja a szóban forgó dolgokat és viszonyokat megnevezni. Sokértelmű igéi mind határozottabb jelentésűvé válnak és az általános név helyett mindinkább tulajdonnevükön tudja nevezni a cselekvéseket, ha környezetétől alkalomadtán megkapja a megfelelő szavakat. A beszéd kezdetén a „csunya“ szót sok mindenre alkalmazza. Ezt a nagyon általános szavát használja a piszkos, a fekete, a rongyos, a régi, stb. tulajdonságok megjelölésére és csak fokozatosan történik meg, hogy nemesak egy-két általános kifejezéssel jelöli meg a különböző tulajdonságokat, hanem mindegyiket a megfelelő névvel illeti, ha előzően megfelelő kapcsolatban már elsajátíthatta ezeket a szavakat. A nevelőknek tudniuk kell, hogy ilyen szétágazódási folyamat (differenciálódás) megy végbe a beszéd fejlődésében és ezt támogatniuk kell azzal, hogy kedvező alkalommal mindig egy-egy újabb, találó kifejezéssel látják el a gyermeket. Még az iskolás korban is gyakran fordul elő, hogy a gyermek egészen általánosan, sőt semmit mondóan jelöl meg valamit, mert nem áll rendelkezésére az adott tárgyra, cselekvésre, tulajdonságra, helyzetre, vagy viszonyra illő kifejezés. Nagynak mondja, ami hosszú, magas, vastag vagy széles, kicsinek, ami rövid, alacsony, keskeny, vékony vagy szűk, mert környezetétől nem sajátította el a megfelelő kifejezést, vagy ha hallotta is a szót, nem gondoltak azzal, hogy ő helyesen is alkalmazza.

Nyilvánvaló, hogy nem lehet elsietnünk a gyermeknek a mind finomabb árnyalatokra illő szavakkal való ellátását, mert a finomabb árnyalatok kifejezése mind nagyobb szellemi érettséget kíván. Az egyes korokat tehát ki kell várnunk és mindegyiknek a magáét kell megadnunk, mert ezzel előkészít-

jük, hogy a következő fejlődési fok megalapozva bontakozhatik ki az előzőből.

Szoktassuk a gyermeket arra, hogy gondoljon szavai jelentésével s ne fogadjon el és ne használjon olyan szavakat, miket nem ért. A gyermek ugyanis nem mindig törődik azzal, hogy jól érti-e, vagy egyáltalán érti-e azokat a szavakat, miket hall, sőt miket használ. É. 6;9 (25). a „bérelni“ szót használta, melyet valamelyik gyermektől hallott. Megkérdeztem tőle: „Mi az: bérelni?“ *Nem tudom* — felelte. „Akkor miért mondd?“ kérdeztem. *Azért csak mondhatom* (ha nem is tudom, mit jelent)?! mondta kissé megütközve kérdésemen. Jó tehát, ha időnként kérdéseket teszünk szavai és mondásai jelentésére, különösen a nehezebben érthető, elvontabb szavainak jelentésére vonatkozóan. Így bizonyos hajlandóság alakul ki benne, hogy utána járjon szavai értelmének.

Gondot kell végül fordítanunk a rokonértelmű és a könnyen zavart támasztó rokonalakú szavak tisztázására, mert világos gondolkozás csak tisztázott jelentésű szavakkal lehetséges. Nagyon jellemző a beszélni tanuló gyermekre, hogy nála az egészben vagy részben hasonló hangzású szavak igen könnyen fölidézik egymást s ő mindjárt kész a hallott új szónak azt a jelentést adni, amely benne egy régebről ismert, egészben vagy részben rokonhangzású szóval kapcsolódott. É. 2;6 korából való a következő följegyzés. A kavicsos úton elesett és lehorzsolta tenyerét. Sírt és karra vétette magát. Fújtam a horzsolástól égő tenyerét s mondtam, hogy ne sírjon, a kis lányok se sírnak. Mikor elhallgatott, meglátta az éppen fényessé váló újhold sarlóját az égen. *Nézd!* — szólt. „Mi az?“ kérdeztem tőle. *Hold.* „Látod ő sem sír“. *Mit mond* (a hold)? „Azt mondja, Évike, ne sírj, már nem fáj a kezed, nézd, én sem sírok“. *Másik* (hold) *hol van?* (Talán más alakú holdra vagy a napra gondolt). „Csak egy van“. *Egyik hol van?* (Lehet, hogy automatikusan váltódott ki belőle a „másik“ szó után az „egyik“, mert a két szót rendszerint egymásután hallja). „Ott van“.

Gyik hol van? (Az „egyik“ szó idézte föl benne). Ugyanebben az időben, egy másik alkalommal a kapufélfán levő villamoscsengő gombját akarta megnyomni. „Nem szabad“ — szóltam neki. *Szól az?* „Igen“. *Szépen szól a pacsirta* — mondta mindjárt utána. A „szól“ kifejezés fölújította benne egyik kis versnek (Hinta, hinta palinta...) azt a sorát, melyben a „szól“ előfordul. Később is gyakran tapasztaltam ilyen eseteket.

4; 6 (30). *Üveges, kőporos, drótos* (szavak jelentését) *azt értem, de milyen lé a handlé?* 4; 8 (1): *Mért hívják a lóherét úgy, hogy ló-here?* 4; 9: *Mért futrinka* (bogár), *mert fut?* 6; 1 (16): *Kevély, mi az? Kevés?* 6; 3: A „megkaparintani“ szót használta. „Mi az: megkaparintani?“ — kérdeztem tőle. *Hát kaparni!* — felelte. 6; 5 (12): *Mért „csere“-bogár?* 6; 8: *Mi az, fölösleges? Fölös? Leges?* 6; 11: *Mért „csecse“-mő? Mert csecse* (= szép, helyes)? 8; 4 (12). *Mi az: szerény?* — kérdeztem tőle. *Aki szeret valakit. Aki szereti a társait.* „És ártatlan?“ — kérdeztem tovább. *Ami nem árt. Ártatlan bárány.*

IV. A KÉPESKÖNYVEK, GYERMEKVERSEK ÉS MESÉK.

Nagy szerepet játszanak a beszéd fejlődésében a dal-, játék- és képeskönyv ritmikus szövegei, a mondókák, versikék, mesék, majd később a különböző olvasmányok, amelyeket a gyermek az egyes korokban erősen kíván és nagyon élvez.

A ritmus és az esemény az, amire leginkább szomjazik a gyermek. A szülők érzik is ezt; azért hangzik fel oly korán a böleső fölött az anya dala és ritmikus beszéde. A gyermek is hamar ad kifejezést eme szükségletének. Ritmikus mozgást kíván, s mihelyt kicsit beszélni tud, szívesen sajátítja el a dajkarímeket, a ritmikus mozgással kapcsolódó dalokat és játékokat. És ha egyelőre elég neki a dalból és játékból, képet akar nézni s a képhez fűződő versikét vagy mesét akarja hallgatni.

A gyermek fejlődéséhez és a fejlődés szükségleteihez alkalmazkodó, a nyelvi fejlődést irányító szülő természetesen nagy gonddal választja ki a fejlődés egyes korszakaiban felhasználható képeskönyveket, mondókákat, versikéket, dal és játék-szövegeket és végül gyermeke olvasmányait.

Miféle szempontok vezethetnek bennünket a képeskönyvek megválasztásában és fölhasználásában?

A gyermek már másfél éves kora előtt élvezettel forgatja vagy forgattatja magának a képeskönyvet. El-elnézi jól ismert világából származó dolgok képeit s két és fél, sőt három éves koráig nem zavarja az sem, ha ezek fordítva vannak előtte. (Ugyanaz a jelenség tárul itt föl előttünk, amit később a rajzban, majd a betűk és számok írásában

tapasztalunk. Néha még a négy éves gyermek is fejetejére állítva ábrázol valamit, még a 7 éves gyermek, sőt a műveletlen felnőtt is — nézzük csak meg a falusi házak kapu és homlokzat feliratait — úgynevezett tükörírással rajzol, illetve ír bizonyos betűket és számokat). Örül, hogy a valóságban látottakat a képeken újra, közelről és nyugodtan szemlélheti. Szívesen nézi az egyszerű ceruza és krétarajzokat, karcokat és metszeteket, de azért mégis a színes képek vonzzák a leginkább. Nem azért, mintha a színezés közelebb vinné az élő valósághoz, sem nem azért, mintha a színek jobban támogatnák a képen ábrázolt tárgyak fölismerésében, mert hiszen sokáig, majdnem az iskolás korig nem igen gondol azzal, hogy a képek színei ugyanazok-e, mint a neki megfelelő valóságos tárgy természetes színei (ő maga is zöld kutyát, piros nyulat, stb. rajzol), hanem mert a színek élénkségükkel, feltűnő megjelenésükkel kellemes hatást tesznek rá. Az élénk, sőt rikítóan színes dolgokban való gyönyörködés a későbbi korban is jellemző a gyermekekre, bár a lányok már 7—8 éves korban érzékenyek lehetnek a színösszhang iránt. Az egyszerű falusi nép is főképpen a vadvirágok messziről feltűnő színeit szereti fölhasználni díszítéseiben.

Milyen legyen a gyermek első képeskönyve? Mindenekelőtt erős és tartós, hogy a gyermek élénken tevékenykedő rombolási hajlamának ellenállhasson, ügyetlen bánásmódjától ne nagyon szenvedjen, s alkotási ösztönének is megfeleljen. A gyermek ugyanis nemcsak nézni kívánja a képeskönyvét, hanem később „házat“ is akar belőle alkotni. Éppen ezért eleinte legjobb szolgálatot tesznek a kemény papírra ragasztott, könnyen tisztítható vászonra nyomott képek, melyek harmonikaszerűen kihúzhatók és összecsucukhatók.

Mit ábrázoljon a képeskönyv? Olyan dolgokat, miket a gyermek jól ismer. Elsősorban állatokat s játékokat, később a legismertebb növényeket, virágokat és eszközöket, továbbá a kis gyermek életéből vett legegyszerűbb jeleneteket. Eleinte elég ha egy

lapon csak egy tárgy képe foglal helyet, esetleg megfelelő környezetben. A képek kivitele egyszerű, de ízléses és lehetően művészi legyen. Nem szükséges, hogy az első képek részletesen kidolgozottak legyenek, mert a gyermeket a dolgok eleinte csak egészükben érdeklik, de finomabb részleteikben nem. Színezésük egyszerű, de határozott és élénk legyen. Két-két és féléves korig nagyon jól használhatók a dolgok alakját és körvonalait feltűntető árnyékképek vagy színes papírból kivágott képek, miket minden anya könnyen készíthet.

Mennél idősebb a gyermek, annál inkább szereti a finoman kidolgozott képeket, rajzokat, mert ilyenkor már a részletekre is figyel. A 6—7 éves gyermeket már nagyon érdeklik a részletek. Keresi, hogy mi nincs a képen, mi maradt el és hogy egy-egy részletvonás mért van úgy és mért nincs máskép. Különösen figyel az alakok arkifejezésére. Ebből olvas és következtet az illető alak jellemére, érzületére. Neki az a jó, aki barátságos arcot mutat, aki mosolyog és csak rokonszenves alakokkal kíván képeskönyvében találkozni. A rút, gonosz, veszélyes, visszataszító és ijesztő alakokat kezével elfödi, elfordítja, sőt még meg is üti és nem akar róluk tudni.

Vannak képeskönyvek, melyek a mesékből vagy a gyermek életéből vett jeleneteket nagyon jellegzetesen, szembeszökően, bizonyos vonások erős, karikatúrába menő hangsúlyozásával ábrázolják. Erőltetett humorukkal, alakjaik eltorzításával próbálnak a gyermekre hatni. Ezek azonban célt tévesztenek, mert a gyermeket inkább meghökkentik és elriasztják, mint megragadják. A gyermek nem azon nevet, amin a felnőtt. Őt más humor kapja meg.

Ugyancsak célt tévesztenek azok a képeskönyvek is, melyek a gyermek kezdetleges rajzait véve alapul, alakjaikat gyermeki módon aránytalanul és hiányosan ábrázolják. Ezeknek szerzői azt hiszik, hogy a gyermek leginkább akkor fogja fel s érti meg a képeket, ha azok kivitele a gyermeki rajzolási módot utánozza s teljesen elfelejtik, hogy a gyermek nem

azért rajzol hiányosan és torzítva, mert neki ez tetszik, hanem mert hiányos megfigyelése és rajzolási készségének fejletlensége következtében nem tud tökéletesebb formákat létrehozni. A gyermek a szabályosat, a befejezettet, a derüset, a szépet szereti és a tökéletesre vágyik. Torzító rajzok és karikatúrák nem mosolyt, hanem inkább megbotránkozást, ellenszenvet és félelmet keltenek benne. Jellemzően mutatja a gyermek vágyódását a megnyugtató képekre a következő eset. A pár nap híján öt éves fiúgyermeknek a „Hetet egy csapásra“ című mesét olvasta föl az anyja s a végén megmutatta neki a meséhez fűződő képet, melyen a dühös vadkan a szabólegényre támad. Másnap reggel a kis fiú így szólt anyjához: „Mama, csak olvass nekem mindig meséket, de ne mutass olyan csúnya képet, mert akkor éjtszaka mindig olyat álmodok és félek. Olvashatsz nekem, mert akkor én mindig sokkal szebb képet gondolok magamnak, olyat, amelyiken jó disznó van; de ha olyan rossz disznót mutatsz, akkor nem tudok szépet gondolni és félek“. A szülők már más-kor is tapasztalták, hogy gyermekük a csúnya és félelemkeltő képek nyomát vidám és barátságos jelenetek elképzelésével igyekezett kitörölni emlékezetéből.

Saját gyermekem életéből is idézhetnék sok hasonló példát.

Mit vesz észre a gyermek a jeleneteket ábrázoló képeken? Eleinte (1 $\frac{1}{2}$ —2 $\frac{1}{2}$ éves korban) csak a személyeket és tárgyakat (ezek közül is csak keveset), majd a cselekvéseket is. Mivel figyelme hamar kifárad és érdeklődése hamar csökken, aránylag gyors egymásutánban kívánja nézni a képeket. Mindjárt más képre fordíttat vagy fordít. Sokáig nem képes egy jelenet alakjait összefüggésben látni és felfogni, hanem külön-külön tekinti őket. Csak lassanként tudja figyelmével az egész jelenetet egyszerre áttekinteni s a részleteket egymással vonatkozásba hozni. Három-négy éves korban, de különösen később már kezd ügyelni az összefüggésekre. Míg nézi a képet, folyton kérdez, hogy az észrevett dolgok

okát és értelmét kiderítse. Eleinte azonban a kapcsolatokat, ha ezek nem a legismertebbek és nem legkönnyebben foghatók fel, nehezen találja meg és jó ideig teljesen önkényesen állapítja meg. A képeken hozzátartozóit és ismerőseit látja. A négy-öt éves gyermek néha nagyon fantasztikus magyarázattal oldja meg a kép jelentését. Bizonyos szellemi érettség és tapasztalat szükséges ahhoz, hogy a gyermek azt lássa a képen, amit a kép tényleg ábrázol s hogy valódi összefüggésükben fogja fel rajta a dolgokat.

Legutóbb két belga tanítónő (E. Monchamps és E. Moritz) széles körű vizsgálatlalt azt próbálta megállapítani, hogy a gyermek mit nevez meg a különböző korban a neki mutatott képeken. Tizenhárom képet mutattak be meghatározott rendben a különböző korú gyermekeknek (körülbelül 2500 gyermeknek) s pontosan lejegyezték azokat a feleleteket és megjegyzéseket, amiket a gyermekek a képet nézve tettek. A kapott feleletek alapján a képek nézésében 2—13 éves korban hét stádiumot állapítottak meg. Az első stádiumban (2—3 éves kor) a gyermek egyszerűen csak megnevezi a képen levő főalakot (egy bácsi), a második stádiumban (5 éves kor) egyszerűen elsorolja a képen levő alakokat (egy ember, egy kósár, egy kis fiú), a harmadik stádiumban (6 éves kor) a felsorolásban a kapcsolat kifejezése is feltűnik (egy ember bottal), a negyedik stádiumban (7 éves kor) a gyermek megjelöli a cselekvést, a helyzetet (ül), az ötödik stádiumban (10 éves kor) kapcsolataikban írja le a dolgokat (az anya fésüli kis lányát), a hatodik és hetedik stádiumban következik el a kép részletes összefüggésének részleges és a pontos megadása (szintézise). A részleges összefüggés kifejezése általában a 13 éves korban tapasztalható. Az összefüggések pontos megjelölése (a precíz szintézis) a felnőtteknél is csak éppen 50%-ban sikerül.

Négy éves korig, sőt még azon túl is nehezen tudja a gyermek megérteni az olyan képsort, mely ugyanazon történet alakjait mutatja be különböző jelenetekben. Eleinte nem tudja felfogni, hogy két

különböző képen ugyanazok a dolgok szerepeljenek. Ilyen képsorok tehát csak 6 éves kor körül használhatók eredményesen.

Miképpen használjuk föl a képeket, hogy a 3—5 éves gyermek ne csak átfusson rajtuk és tetszése szerint magyarázza azokat, hanem hogy lehetően behatoljon tartalmukba és azt szellemileg földolgozza?

A felnőttek vagy magára hagyják a gyermeket a képpel, vagy ha a gyermek ez ellen tiltakozik s magyarázatot kíván, valami történetet fűznek a képhez, de nem törekszenek arra, hogy a gyermek tevékenyen, keresve és gondolkodva vegyen részt a kép értelmének megfejtésében. Pedig a képnézés jó alkalom a megfigyelőképesség, a gondolkodás, a szókinés és a kifejezés fejlesztésére. Evégből a gyermeket arra kell szoktatnunk, hogy először mondja el, mit lát a képen. Elmondásából megtudjuk, hogy mi ragadta meg, mit lát tévesen és mi kerülte el figyelmét. Kérdéseire úgy feleljünk, hogy ő a feltétlenül szükséges segítséggel maga találja meg, amit keres. Ha elmondta mindazt, amit lát, akkor azokra a részletekre térhetünk át, miket nem vett észre. A gyermek nagyon szívesen vállalkozik arra, hogy keresen. Minden kép csak egy pillanatot tud megrögzíteni valamely eseményből. Ennek a pillanatnak azonban van előzménye és tovább folytatása is. A kép látható adatainak földolgozása után a nagyobb (5—6 éves) gyermekkel rátérhetünk az előzményre és a folytatásra, hogy a gyermek megtalálja a jelet természetes kapcsolatait. Ha a gyermek a kép tartalmától nagyon eltérő magyarázatot ad, vele együtt vizsgáljuk meg a magyarázat valószínűségét vagy lehetőségét s igyekszünk vele megtaláltatni a kép igazi jelentését.

A gyermek mesét, történetet keres a képekben. A tájképek rendszerint még 6—7 éves korban is hidegen hagyják őt. Mihelyt azonban tapasztaljuk, hogy a gyermek érdeklődése a kép puszta tartalmán kívül a kivitelre, a kép tájképi s egyéb szépségeire is kezd irányulni, akkor természetesen ebben az

irányban is kell a gyermeket ösztönöznünk és irányítanunk a kép művészi értékére vonatkozó megjegyzéseinkkel. Ezt azzal készítjük elő, ha korábban alkalom adtán a gyermeket figyelmessé tesszük a természet szépségeire. A természeti és művészi szépséget azonban csak akkor látja és élvezi a gyermek, ha nevelőjében is meg van a fogékonyság és lelkesedés a szép iránt, kivéve azt az esetet, mikor a gyermek sajátos természeténél és hajlamainál fogva magától is meg tudja látni a szépet. A környezet hatása azonban még az utóbbi esetben is nagy lehet.

Egy-egy képnél csak addig időzzünk, míg a gyermek valóban érdeklődve és figyelemmel nézi azt.

A képeskönyvekben rendszerint a képek alatt vagy fölött szokott lenni ritmikus sorokban a képhez fűződő szöveg. Sajnos, ezek a kis mondókák és versikék az esetek túlnyomó többségében egyáltalán nem alkalmazkodnak a gyermek értett szókinchéhez és szellemi fejlettségéhez. Sokszor még verstani és nyelvtani szempontból is hibás és esetlen alkotások. Az egészen kicsi gyermeknek készült **Mi van benne?** című elszakíthatatlan képeskönyvben vannak a következő versek. Az egyik képen a fölnyergelt paripa lehajlik az előtte álló kutyához. A kép alatt ez a szöveg áll: Kit vársz pej Paripa? Várom a huszárom! Aztán hova vágtatsz? Harcba, villám-szárnyon! Egy másik képen három házinyúl félve nézi a közelgő pulykát. Ennek a képnek a versikéje: „Piros szemű, öreg Nyuszi! Mért konyult le a füled? Hja, lelkecském: Pulyka úrnak tisztelet és becsület“. Egy másik képen az odújából kinéző seregélyhez így beszél a szajkó: „Seregély gazduram! Adna-e egy makkot? Adok. Szajkó szolgám, ha kell, akár hatot“. Egy csomó szalagos cica közeledik Bodri kutyához s így szólnak: Tiszteljük a Bodri urat, legyen meg a béke. Mire Bodri azt feleli: „Ismerem én azt a békét: háború a vége“.

Idézhetnék még sok ilyen s még képtelenebb versikéket kis gyermekek számára, de fölösleges, mert mindenki talál bőven saját tapasztalása körében.

Mikor szólhatunk úgy a gyermekhez, mint ezek

a versek? Mikor már réges-régen kinőtt abból a korból, melyben olyan képeskönyv kell neki, mint amilyenből ezeket a verseket vettem.

És a gyermek megtanul (sokszor persze a szavakat kiforgatva) ilyen versikéket, ha felolvassák neki. Mert őt elsősorban nem az értelem, hanem a ritmus és a szavak hangzása érdekli. Az a szülő, ki gondol avval, hogy gyermeke neki való értelmes szövegeket tanuljon meg, nem is olvas fel neki idétlen mondókákat és versikéket, hanem a képeskönyv alkalmatlan szövegeit vagy megfelelően átalakítja, vagy a gyermek érdeklődésébe vágó, az ő értéséhez és ismereteihez mért, saját alkotásaival helyettesíti. Ez nem kíván különös költői képességet, csupán egészséges ritmus érzéket. A gyermekeknek szóló ilyen termékekben ugyanis fő a ritmus. A rím csak másodsorban jön tekintetbe. Rím dolgában a gyermeknek egyáltalán nincsenek nagy igényei.

A 4—5 éves és idősebb gyermeket már nem elégitik ki a képeskönyvek apró ritmikus mondókái. Az ilyen korú gyermek már versben írt hosszabb történeteket is kíván, a meséken kívül és ha egy versike megtetszik neki, újra és újra kívánja, mint kedvelt meséjét, míg végre a többszöri felolvasás után meg is tanulja. Elérkezett tehát az ideje annak, hogy a gyermekirodalmat mind nagyobb mértékben igénybe vegyük, mert a gyermek újabb és újabb verset és mesét kíván tőlünk.

Milyen verseket élvez leginkább a gyermek? Miként láttuk, a gyermeket elsősorban a ritmus, a szavak dallama ragadja meg. Némely versike pusztán a fülnek való csengő-bongó szöveg, szójáték, ilyenek különösen a népies gyermekköltészetben fordulnak elő nagy számmal. Ezekről eltekintve azokat a verseket élvezi igazán a gyermek, amelyeket jól ért is, amelyeknek tárgya érdekli őt. Melyek azok a dolgok, melyek őt a versben leginkább érdeklik? Elsősorban azok a személyek és tárgyak, melyek körülveszik, melyek bekapcsolódnak mindennapi életébe; azután azok az események, melyek vele történtek meg, vagy megtörténhetnének vele, azok a

történetek, melyek a valóságból vagy elbeszélésből ismert hasonló korú vagy kisebb gyermekekhez, a valóságból vagy képről ismert állatokhoz fűződnek. Eleinte annál jobban ért és élvez valamit, mennél közelebb áll az saját életéhez, cselekvéseihez, kis világának meghitt tárgyaihoz és sajátos viszonyaihoz. Csak lassan tágul ki érdeklődésének köre az Óperenciás tengerig, a képzelet határt és lehetetlenséget nem ismerő birodalmára is. Tehát egész kis gyermekkoron át, sőt még ezen túl is az iskoláskor első felében nem az életétől és környezetétől messze, az ismeretlen világba vivő tündérmeséket vagy ezekhez hasonló költött történeteket kíván, hanem saját világából vett elbeszéléseket.

Az 5–6 éves és idősebb gyermeket az ismert állatok és növények élete, haszna és kára is érdekli. A 6–7 éves gyermek pedig már szívesen hallgatja vagy olvassa az exotikus emberfajokról, továbbá az ősember életéről és szokásairól szóló történeteket. 8–9 éves korban már a hősmondákat is kedveli.

Hol találunk olyan művészi értékű versikéket, melyek alkalmasok gyermekeink vers- és meseszükségletének kielégítésére? Több helyen, de elsősorban és legfőképpen Pósa Lajos gyermekköltészetében. Pósa a legnagyobb gyermekversköltőnk. Előtte és utána is írtak verseket, meséket és elbeszéléseket gyermekek számára, azonban komolyan vehető íróink közül egy sem látta annyira főfeladatának a gyermek irodalmi szükségletének kielégítését, mint ő. Petőfinek Arany Lacihoz írt egyetlen igazi gyermekversétől Pósatól származó versekig itt-ott találkozunk ugyan a gyermekköltészet egyszerű és kedves virágaival, különösen Gyulai Pálnál, de sehol sem oly nagy számban és oly sok színben, mint Pósa kiterjedt költői mezején.

Pósa írt a kisebb és nagyobb gyermekek számára, azonban mégis főképpen a nagyobb, az iskolás gyermeket látta maga előtt, mikor darabjait alkotta. Nagyobb verskötetei közül az „Apró történetek, életképek“, főképpen pedig az „Arany Ládika“ (utóbbi 2 kötet) címen megjelent, Mühlbeck Károly

rajzaival illusztrált művei azok, melyekben megfelelő verseket találunk a kisebb gyermekek számára is. Mivel Pósa verseit nem rendezte el életkorok szerint, a válogatást nekünk kell elvégeznünk, ha különböző korú gyermekeinket szellemi fejlődésükhöz és érdeklődésükhöz mért versekkel akarjuk el-
látni.

Pósa alkotásai költőiek, derűsek és magyarosak, melegek és finoman csengőek. Mindjárt belopóznak a gyermek fülébe és szívébe. Nagyon jól megérezte Pósa, hogy az életet szomjazó, a világ tarka színeiben gyönyörködő és kacagásra mindig kész gyermek számára írt műnek lényeges eleme a derü és a vídamság.

Természetesen Pósa versei is különböző értékűek. Vannak a kisebb gyermekeknek írt versei között olyanok, amelyeket valószínűleg másképpen írt volna meg, ha nagyobb mértékben ismeri a gyermek szókincsét és megértési képességét. Némely verse tárgyánál fogva a kisdud korba illik be, de kifejezések és hasonlatai miatt nehezen érti még a nagyobb gyermek is. Mindazonáltal egészen kétségtelen, hogy Pósa jobban látja a gyermeket, mint előtte bárki más és verseiben sokszor a gyermek lelki szükségleteinek alapos ismeretéről tesz tanubizonyosságot. Pósa verseit kell tehát fölhasználnunk, mikor gyermekeink a 4 éves kor körül, beszédüknek főbb vonásokban való kifejlődése után mind mohóbban vágnak versikékre és verses elbeszélésekre s mind nagyobb élvezettel tanulnak meg ilyeneket képpel és játékkal kapcsolatban.

Főképpen azt a verset kívánja a gyermek, mely képpel kapcsolódik, mely megmagyarázza a hozzá fűződő kép tartalmát. Az iskoláskorban is a szöveg csak annyiban érdekli, amennyiben kíváncsiságát fölszító képek fűződnek hozzá.

Kívánatos, hogy a képeskönyvek képeinek készítői is Pósa-ból merítsenek tárgyat és Pósa verseit használják fel a képek kísérő szövegének. Így nem kerülnek olyan esetlen, formátlan, a gyermek értelmét felülmúló sorok a gyermek ajakára, mint ami-

lyenekkel manapság még sok képeskönyv van tele.

Az előszóval elmondott mesékben és elbeszélésekben sokkal könnyebben alkalmazkodhatunk a gyermek szellemi fejlettségéhez és értett szókincséhez. A hosszú meséket megrövidíthetjük, nehéz kifejezéseiket könnyebbekkel helyettesíthetjük, anélkül, hogy az események során változtatnánk.

V. IDEGEN NYELV TANULÁSA.

Az anyanyelv elsajátításának megvizsgálása után helyén való lesz, ha az eddigiek kiegészítése-képpen e könyvecske utolsó fejezetében egészen röviden szó esik egy másik (idegen) nyelv elsajátításáról, mely az anyanyelv tanulásával párhuzamosan, az eredeti beszéd elsajátítása közben vagy utána megy végbe.

A gyermek két nyelvet tanulhat már kezdettől fogva. Rendszerint olyan esetben fordul ez elő, amikor a szülők anyanyelve különböző s csak egyikük tud beszélni a másik nyelvén. Vagy ha tudnak is egymás nyelvén, de azt akarják, hogy gyermekük kezdettől fogva beszéljen mindkettőjük anyanyelvén. Fontos ilyenkor, hogy egyik is, másik is mindvégig ugyanazon nyelven beszéljen a gyermekhez és sose cserélje fel szerepét. A németül is beszélő apa, ki magyar nyelvre akarja tanítani gyermekét, csak magyarul beszéljen gyermekéhez, a német anyanyelvű, vagy gyermekét német szóra tanító anya pedig csak németül szóljon gyermekéhez. Így a gyermek minden különösebb erőfeszítés nélkül teszi magáévá a két nyelvet, miként a tapasztalás mutatja. (Ronjat).

Egy kis francia lány, kivel élete első évében a francia nyelvet nagyon erős olasz kiejtéssel beszélő dada volt, a dada eltávozása után kezdett beszélni és azokkal a szavakkal, melyeket később szüleitől tanult, azonban a szavakat olyan hangsúllyal ejtette ki, mint volt dajkája. (Grammont). Ez s több hasonló eset mutatja, hogy a hanglejtés mennyire bevésődhetik már az első évben a gyermekbe s rávi-

lágít, mért szükséges, hogy a gyermekhez két nyelven beszélő szülők következetesen legyenek szerepükben. A nyelvi benyomások a gyermekben összegyűlnek, fölraktározódnak s később könnyen váltódnak ki belőle a megfelelő hatások nyomán.

Az egy éves korától két nyelven beszélő gyermek kétféle beszédében azokon a fokozatokon megy át, melyeket a beszéd fejlődésében megismertünk.

Előfordul, hogy a gyermek idegen nyelvi hatás alá kerül, mielőtt még anyanyelvét nagyjában és egészében elsajátította volna, tehát még 3—4 éves kor előtt. A család pl. idegen környezetbe kerül, vagy idegen nyelvű nevelőnőt fogad a gyermek mellé. Ilyenkor van kitéve leginkább a gyermek annak, hogy anyanyelvi fejlődésében visszamarad és megzavarodik. Ha tehát a gyermeket kezdettől nem fogtuk következetesen két nyelvre, de korán akarjuk másik nyelvre tanítani, akkor legalább is várjunk, míg ő a beszédet legfőbb vonásaiban magáévá teszi s míg azon bizonyos uralomra tesz szert. Ez az idő legkorábban a 4—5 éves korban következik be.

A gyermek még ezután is sokáig, 10—12 éves korig elég fogékony ahhoz, hogy egy idegen nyelvet megfelelő körülmények között gyorsan elsajátítson. A gyermek nagy nyelvi fogékonyságára bőven adott példát a háború után igen elterjedt külföldi gyermeknyaraltatás. Különböző korú gyermekek kerültek idegenbe s 4—5 hónap alatt egészen jól megtanulták az idegen környezet nyelvét. Voltak gyermekek, főképpen az 5—8 évesek, kik 1—1½ évi külföldi tartózkodás után anyanyelvüket csak akadozva vagy egyáltalán nem tudták beszélni, itthon azonban hamarosan újra megtanulták, az idegen nyelvet pedig a gyakorlás teljes hiánya miatt elfelejtették. (Sajnos, pontosabb adatokat nem gyűjtöttek össze e kitünő alkalommal a különböző korú gyermekek idegen nyelvi tanulására vonatkozóan. Nem tudjuk, hogy mely korban mennyi idő alatt, milyen mértékben tanulták meg az idegen nyelvet és milyen fokban felejtették el anyanyelvüket. Nem tudjuk, hogy mennyire és miben hatott az anyanyelv az ide-

gen nyelv beszélésében és viszont később az idegen nyelv az anyanyelv újra használatában. Nem tudjuk, hogy mik voltak az elsajátítás legnagyobb nehézségei; és nem tudunk sok más érdekes dolgot, melynek ismerete pedig haszonnal járhatna az idegen nyelvek tanításában).

Ezek az esetek mutatják, hogy még a nagyobb gyermek is megfelelő környezetben egészen rövid idő alatt tud egy idegen nyelvet elsajátítani, ha az elsajátításnak meg vannak a természetes feltételei: az érdek (szükség), hogy az idegen környezettel kapcsolatba lépjen, alkalom s elegendő idő a gyakorlásra. Mindezek vagy teljesen hiányoznak vagy csak igen fogyatékos mértékben vannak meg az iskolában s ebben van a főforrása az idegen nyelvi tanítás eredménytelenségének. Az iskolában a gyermek nem érzi eléggé szükségét az idegen beszédnek és nem kap elegendő alkalmat a szavak, kifejezések gyakorlására. Hányszor és hányféle kapcsolatban ejt ki a gyermek egy szót vagy egyes mondatokat naponta, mikor beszél a megszokott vagy az idegen környezetben s ezzel szemben hányszor van alkalma mondania az iskolában heti három vagy négy órán, mikor tanítójának egyszerre 50—60 gyermekkel kell foglalkoznia!

Az idegen környezetben hamar elsajátított beszédet azonban a gyermek csak úgy tudja megtartani, ha az idegen környezetből kikerülve továbbra is folytonos alkalma van a gyakorlásra. Mert ha ez hiányzik, éppen olyan hamar, sőt még hamarabb elfelejti, mint amilyen hamar megtanulta, s az idegen nyelv tanulásának eredménye az anyanyelvi beszédben való elmaradás, a nyelvérzék megromlása és a helytelen beszéd lesz.

É. 7 éves korában került (szüleivel együtt) francia környezetbe s a negyedik hónapban már beszélt, bár hibásan, franciául. A legfőbb hajtóerő a nyelvi tanulásában az volt, hogy francia iskolatársaival beszélhessen s játszhassék. Az iskolai év végén, miként tanítónője is megállapította, teljesen úgy beszélt (kiejtését és szókinését tekintve) mint a vele

egykorú francia gyermekek. Anyanyelvét nem felejtette el, mert szülei magyarul is beszéltek vele, de félév után francia környezetben szívesebben beszélt franciául, mint magyarul, mert az iskolában és az iskolán kívül délelőtt és délután folyton osztálytársaival volt együtt. Az év végén már akkor is franciául válaszolt, ha szülei magyarul szóltak hozzá, de magyarul beszélt azokkal, akik nem tudtak franciául. Mindjárt nagy fordulat következett be É. magatartásában mihelyt az idegen környezetből a házaiba jött vissza és magyar pajtásaival került össze. Bár eleinte kissé nehezen ment neki a folyamatos magyar beszéd, mégis csak magyarul akart beszélni, mert régi környezetében nem érezte szükségét a francia nyelvnek, ellenben annál inkább az anyanyelvének. Az volt az érzésünk, hogy két hónap alatt teljesen elhagyta volna a franciát, ha nem fordulunk olyan módszerhez, mellyel francia nyelvi tudását megtartottuk: többet beszéltünk vele franciául, főképpen séták alatt és érdeklődésének megfelelő olvasmányokkal láttuk el, mert nagyon szeretett olvasni.

Az idegen környezetben való tanulásnál kevésbé hatásos, de azért az iskolai idegen nyelvtanításnál jóval eredményesebb az idegen nyelvű nevelő (nő) tanítása. Ez különösen 4—6 éves korban sikeres. Az eredmény azonban megsemmisül, ha az idegen nyelven beszélő nevelőnő egy vagy két év múlva elhagyja a gyermeket s ennek nincs alkalma nyelvi készségét elegendő mértékben gyakorolnia. Ha a folytonosságot nem tudjuk biztosítani, jobb ha bele sem fogunk a kisebb gyermeknek idegen nyelvre való taníttatásába.

TARTALOM:

	Oldal
Előszó — — — — —	5
I. <i>Néhány megjegyzés a fejlődésről</i> — — —	7
II. <i>A beszéd fejlődése az első évben</i> — — —	13
<p>A kifejező mozgások 13—. A gögicselés 14—. A hangutánzás 17—. A beszédhangok jelentkezési sorrendje 18—. Az első szavak 21—. Az első szavak (mondatok) jelentése 23—. Az első szavak mint szófajok (beszédrészek) 24—. Nevelési megjegyzések 25—.</p>	
III. <i>A beszéd fejlődése az egy szóból álló mondatok után</i> — — — — —	29
<p>A szófajok jelentkezése. Ragtalan szavak. A ragozás megindulása 29—. A főnevek ragozása 30—. Az igék ragozása 32—. A szavak egyeztetése számban és személyben 34—. Az igeidők és az igemódok 35—. A melléknevek 38—. A határozó szók 44—. A névutók 49—. A névmások 52—. A névelők 57—. A számnevek 58—. A szavak szerepének fölcserélése 61—. A kötőszók 63—. A különböző mondatfajok jelentkezése 70—. A gyermek kérdései 73—. A gyermek szóalkotása 85—. A gyermek szókészletének növekvése 88—. Szólások a gyermek beszédében 94—. Átvitt értelmű szavak és mondások 96—. A gyermek szókincsének és kifejezési formáinak gyarapítása (nevelési tanácsok) 99—.</p>	
IV. <i>A képeskönyvek, gyermekversek és mesék</i> —	104
V. <i>Idegen nyelv tanulása</i> — — — — —	115

SZÜLŐK KÖNYVTÁRA

A gyermekről, a nevelésről, a családi életről tájéko-
tató, könnyedén irt, tudományosan helytálló munká
a nagy közönség számára.

Eddig megjelent:

- 1—3. szám: *A családi nevelés főkérdései.* (Bevezetés
szülői gondolkodásba.) — Irta: *Imre Sándor* egyetemi tanár. Ára 4.20 pengő
4. „ *A gyermek táplálkozása.* Irta: *Heim Pál*
egyet. tanár. Ára 1.60 pengő.
5. „ *A gyermek szemének, fülének, orrának, to-
kának és bőrének gondozása.* Irta: *il Imre József* egyet. tanár, *Wein Zoltán*
főorvos és *Poór Ferenc* egyet. tanár.
Ára 1.60 pengő.
- 6—8. „ *A gyermek beszédének fejlődése.* (Képe-
könyvek. Mesék. Idegen nyelv tanulása)
Irta: dr. *Kenyeres Elemér* óvónőkép-
z. int. tanár. Ára 4 pengő.

Sajtó alatt:

- A gólya-mese helyett.* Egy pár szó a szülő-
höz és serdülő gyermekekhez. Irta: *Oke Blom M.* (Helsinki), Ford.: *Pálfi Márton*
- Jó gyermekek, rossz gyermekek.* Esetek
családi nevelés köréből. Irta: *Fran-
Antal* tanítóképzőint. tanár.

Előkészületben:

- Az egészséges lakás.* (*Fenyvessy Béla* egyet.
tanár.)
- A fogyatékos értelmű gyermekek* (*Hró-
bovszkyné Révész Margit* igazgató.)
- A gyermek lelki fejlődése* (*Nagy László*
igazgató.)
- Nehezen nevelhető gyermekek* (*Merétey Sándor*
főorvos.)
- Az iskolás gyermek* (*Bognár Cecil* gimn.
tanár.)

Kapható minden könyvkereskedésben s a kiadónál :

„STUDIUM“

KÖNYVKERESKEDELMI ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

BUDAPEST, IV., MUZEUM-KÖRUT 21. SZÁM.

28036. — Sylvester Nyomdai Műintézet, Tahitófalu.

1995

